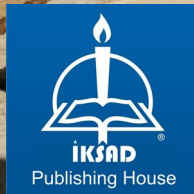

ÖZGÜN TARİH ARAŞTIRMALARI II

EDİTÖR
Doç. Dr. Ayşe ERKMEN

ÖZGÜN TARİH ARAŞTIRMALARI-II

EDİTÖR

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN

YAZARLAR

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

Doç. Dr. Ali KOZAN

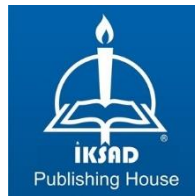
Doç. Dr. Fatma ÇAPAN

Doç. Dr. Osman EMİR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAŞ

Dr. Merve AKBULUT GÜLER

Dr. Mihdat AKTULGA

Copyright © 2025 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed
or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial
uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and
Social

Researches Publications®
(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)
TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2025©

ISBN: 978-625-378-510-9
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2025
Ankara / Türkiye
Size: 16x24cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Ayşe ERKMEN.....1

BÖLÜM I

1) Pavlus’un İlk Kilise İçindeki Konumu ve Havârilere Karşı Liderlik Mücadelesi

Mihdat AKTULGA3

BÖLÜM II

II. Murad’a Takdim Edilen *Kitâb-ı Müstakîm*’de Bir Kavram Analizi: “Şehitlik” Faslı

Ali KOZAN33

BÖLÜM III

İmparator II. Ioannes Komnenos’un (1118–1143) Anadolu’da Bizans Nüfuzunu Yeniden Tesis Etme Çabaları: Askerî ve Diplomatik Girişimler, İdarî ve Sosyal Reformlar

Fatma ÇAPAN.....47

BÖLÜM IV

Osmanlı Dönemi Sakız Adası’ndaki Türk Hâkimiyetinin Dayanağı: Sakız Kalesi

Mehmet TAŞ79

BÖLÜM V

Roma Dünyasında Helenistik Bir Kraliçe: Pontoslu Pythodoris’in Siyasal Etkinliği ve Hanedan Ağları

Osman EMİR99

BÖLÜM VI

Ocak Çorbacısı: Yeniçeri, Acemi Ocaklarında Orta Ve Bölük Kumandanlığının Rolü

Merve AKBULUT GÜLER.....115

BÖLÜM VII

*Mali Tasniften Toplumsal Ve Mekânsal Yapıya:
17. Yüzyıl Antakya 'sında Hâne Statülerinin Dağılımı*

Ahmet GÜNDÜZ.....147

ÖNSÖZ

Tarih, insan topluluklarının geçmişteki eylemlerini, bu eylemlerin çok katmanlı oluşum süreçlerini, altında yatan nedenleri ve yarattığı uzun vadeli sonuçları inceleyen, temel bir disiplindir. Temel bir disiplin olarak tarih, yalnızca neden-sonuç ilişkilerini ortaya koymakla kalmaz; aynı zamanda insan doğasının ve toplumsal yapıların zaman içerisindeki karmaşık değişimini anlamlandırmamızı sağlar. Bu eleştirel analiz, geçmişin dinamiklerini aydınlatarak bugünü anlamamıza ve geleceğe yönelik bilinçli ve sağlıklı çıkarımlar yapmamıza olanak tanıyan eleştirel bir bilgelik arayışıdır. Tarih çalışmaları yalnızca olayların kronolojik aktarımı değil; aynı zamanda zihinsel gelişime, toplumsal bilincin derinleşmesine ve kültürel mirasların korunmasına katkı sunan entelektüel bir faaliyettir.

Çalışmamız, Hristiyanlık, İslam, Roma/Bizans ve Osmanlı tarihine dair altı ayrı incelemeyi bir araya getirerek, farklı dönem ve coğrafyalarda ortaya çıkan tarihî olguları analitik bir perspektifle bütüncül bir çerçevede değerlendirmektedir. Kitap, *Pavlus*'un ilk kilise içindeki konumu ve diğer havarilerle arasındaki liderlik mücadelesini inceleyerek, kurumsallaşma sürecindeki dini otoritelerin iç çatışmalarına ışık tutar. Buna paralel olarak, *kutsal metinlerdeki "Şehitlik"* kavramının edebi, askeri ve dini düşünce alanındaki tanımlanma süreçleri ile siyasi bağlamda nasıl kullanıldığı detaylıca analiz edilir.

İslam tarihinden bir örnek teşkil eden *Cemel Savaşı*'nın nedenlerine dair ilk dönem tarihçilerinin yaklaşımlarını inceleyen bölüm, tarihsel olayların yorumlanmasında erken dönem kaynaklarda farklı motivasyonlarla hareket edildiğini vurgulamaktadır. Bu analizler, imparatorlukların güçlerini nasıl inşa edip sürdürdüklerini gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda, *II. İoannes Komnenos*'un Anadolu'da Bizans nüfuzunu yeniden tesis etme çabaları (askeri, diplomatik ve idari girişimler) ele alınırken, Osmanlı'nın Ege'deki askeri ve idari varlığı ise *Sakız Kalesi* üzerinden somutlaştırılmaktadır. Son olarak, çalışma, güçlü kadın liderliği temasını merkeze alarak Roma Dünyasında Helenistik bir kraliçe olan *Pontuslu Pythodoris*'in siyasal etkinliği ve hanedan ağları konusunu inceleyen bölüm ile tamamlanmaktadır.

Bu araştırma inceleme eser, altı farklı çalışmayı bir arada sunarak okuyucuyu zengin bir tarih yolculuğuna davet etmektedir. Bu çalışmayı okuyanların; yalnızca belirli bir döneme veya coğrafyaya ait bilgi edinmekle

kalmayacağı; aynı zamanda güç, inanç, liderlik ve meşruiyet gibi anahtar kavramların tarih boyunca nasıl inşa edildiğini ve dönüştürldüğünü göreceği umudunu taşımaktayım.

Kitabın oluşum sürecinde davetimizi kabul ederek bölüm yazılarıyla katkı sunan tüm yazarlarımıza, yayın sürecinde emeği geçen yayın ekibine ve yayımını üstlenerek bize bu imkânı sağlayan İKSAD yayınevine editör olarak teşekkürlerimi sunarım. Bu eserin tarih çalışmalarına ve akademik literatüre kalıcı bir katkı sağlamasını temenni ederim.

Doç.Dr. Ayşe ERKMEN
Gaziantep Üniversitesi
Aralık 2025

BÖLÜM I

PAVLUS'UN İLK KİLİSE İÇİNDEKİ KONUMU VE HAVÂRİLERE KARŞI LİDERLİK MÜCADELESİ

Dr. Mıhdar AKTULGA ¹

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.18078054>

¹ Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmen), Hakkâri, mthttlg@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-1913-782X,

GİRİŞ

Tarsus'lu bir Yahudi olan Pavlus'un (yakl. M.S. 5-10 - 64-68) doğum tarihi tartışmalıdır. Onun M.S. 32 yılında vizyon geçirdikten sonra ilk misyon seyahatini Arabistan'a yaptığı söylenir.² Bu tarih, onun muhtemelen doğum tarihinin M.S. 5-10 yılları arasına tekabül edebileceğini göstermektedir. Pavlus, Romalılara yazdığı mektupta kendisinden Benyamin kabilesinden bir İsraili şeklinde bahsetmektedir.³ Pavlus, köken itibarıyla Yahudi olsa bile onun zihin dünyasında yaşadığı dönemdeki yaygın inançların önemli bir etkisi olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu dönem, Part hâkimiyetindeki (M.Ö. 247-MS 224) İran coğrafyasında Zerdüşt dininin güçlü bir etkisi vardı. Bununla birlikte Hristiyanlığın yeni filizlendiği Anadolu coğrafyasında ise antik Yunan paganizmin/çoktanrıcılığın devamı niteliğinde olan Roma paganizmi, Sandan Kültü, Mitra Kültü ve gnostik nitelikli birçok inanç varlığını sürdürmekteydi.⁴

Pavlus, Eski Ahid ile Yeni Ahid arasında net bir ayırım yaparak dini anlayışını inşa eder. Onun bu konudaki farklı tutumunun, daha sonra Eski Ahid Tanrısı ile Yeni Ahid Tanrısı'nın bir olamayacağını savunan Sinoplu Marcion (M.S. 80-160) gibi düalistlere esin kaynağı olması tesadüf değildir. Zira Pavlus, yazdığı mektuplarda gnostik düşüncede yoğun işlenen mistik bir terminoloji temelinde görüşlerini ortaya koymaya çalışır.⁵ Pavlus'un İsa öğretisine getirdiği bu yeni yorum, Havârilere şiddetli tepkisini çekmiştir. Bununla birlikte Havârilere Pavlus'a yönelik eleştirileri, onun Hristiyan dünyasının en etkili ve şöhretli şahsiyetlerinden biri olmasına engel olamamıştır. Pavlus'un dinin otoriterliği temelde iki etkene bağlıdır. Birincisi Pavlus, İsa'nın tanrı merkezli/teosentrik inancından farklı olarak bütün var oluşu, tanrıyla içkin ve bütün beşeri hasletlerden koparılmış bir İsa Mesih figürüyle temellendirmiştir. İkincisi, İsa'nın Yahudileri muhatap alan ilahi mesajlarına yeni bir yorum getirerek bunların bütün insanlar açısından bağlayıcılığı üzerinde durmuştur. Pavlus'un kendine özgü bu teolojik yapının arkasında muhtemelen başta Yahudiliğin muhafazakâr kanadını oluşturan Ferisi düşünce ile birlikte Yahudi-

² Jürgen Becker, *Paul: Apostle to the Gentiles*, çev. O. C. Dean (Louisville: Westminster/John Knox Press, 1993), 31.

³ Kitabı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Romalılar, 11:1.

⁴ Şinasi Gündüz, *Anadolu'da Paganizm: Antik Dönemde Harran ve Urfa* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 8.

⁵ Eduart Caka, *Mistik Olarak Pavlus* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 122.

Helenistik düşünce ve Mısır bilgeliğinden meydana gelen senkretizm yer almaktadır.⁶ Bu görüş, Pavlus'un 'Helenistik bir Ferisi' olduğu yönündeki iddiaları da gündeme getirmektedir.⁷

Hristiyan otoritelerce kabul gören temel kaynaklar (Kanonik), Pavlus'un vaaz ettiği dinin İsa'nın insanlara tebliğ ettiği dinle farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Kanonik İncillerde bile İsa'nın kişiliği ve öğretisi hakkında sağlıklı bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.⁸ Yine de bu metinlerde İsa, bir peygamber olarak her durumda Göksel Baba'ya atıfta bulunarak egemenlik, güç ve yüceliğin sadece ona ait olduğunu bildirmektedir.⁹ Kendisinden önceki peygamberlerin yaptığı gibi kendisinin de tek, eşi ve benzeri olmayan İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un Tanrısı'na bağlı olduğunu insanlara her defasında dile getirmekteydi.¹⁰ İsa'nın öğretilerinde Tanrı'nın teklifi, onun eşi ve benzerinin olmadığı vurgusu hâkimdi.¹¹ Tanrı, egemenliğini başka varlıklarla paylaşmayan göğün ve yerin yegâne yaratıcısıdır.¹² Tanrı, aynı şekilde bütün varlıkların kendisinden sadır olduğu saf iyiliktir.¹³ İsa'nın etrafında bir araya gelen ilk Havârilere de monoteist inancı temelinde insanları İsa Mesih'in Müjdesine davet ediyorlardı. Bunlar, Eski Ahid'e bağlılıklarını her durumda vurguluyorlardı. Dolayısıyla Müjde/İncil, Havârilere için yeni ama aynı zamanda Musa şeriatının reformize edilmiş mesajlarını içeren bir karaktere sahipti. İlk Havârilere en büyük rakibi, doğal olarak İsa'nın en büyük düşmanı olan Yahudi dinciliği idi. Bununla birlikte Kudüs ve çevresinde güçlü bir nüfuza sahip olan ilk Havârilere, Roma'nın toplum içindeki etkin paganist inançlarına karşı aktif bir mücadele vermek zorunda kaldılar. Ancak İlk kilisenin Yahudi fanatizmi ve Romalıları karşı verdiği mücadele, onları oldukça zayıflatmıştı. Nihayet MS. 70 yılında Yahudi isyanı neticesinde Roma'nın Kudüs'ü yakıp yıkması onların sonunu hızlandırdı.¹⁴

⁶ Martin Hengel, *The Pre-Christian Paul* (London: Scm Press, 1991), 47.

⁷ Peter j. Tomson, *Paul and the Jewish Law: Halakha in the Letters of the Apostle to the Gentiles* (Minneapolis: Fortress Press, 1990), 53.

⁸ Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018), 190.

⁹ Matta, 6:13.

¹⁰ Matta, 22:32.

¹¹ Matta, 12:32.

¹² Luka, 10:21.

¹³ Markos, 10:18.

¹⁴ Eberhard Arnold, *The Early Christians: After The Death of the Apostles* (New York: Plough Pub. House, 1970), 6-7.

Pavlus’a gelecek olursak, esasen onun öğretisi açısından tarihsel İsa’nın bir karşılığı yoktur. Onun mesajlarının ana odağı, insanlığın kurtarıcısı olan İsa Mesih’tir.¹⁵ Gerçi Pavlus, mektuplarında tarihsel İsa’nın Davut/İnsan soyundan olduğuna değinmektedir.¹⁶ Ancak onun inanç doktrininde merkezi konuma sahip olan figür, öldükten sonra dirilen İsa Mesih’tir. Çünkü İsa Mesih, aslında cismani açıdan insan görünümlü ezeli bir ruhtur.¹⁷ Pavlus’a göre aslında İsa Mesih ölmemiştir. İsa Mesih’in tanrısal ruhu geçici olarak kötülüğün kökeni olan bedene/maddeye mahkûm edilmiştir. Gerçekte O, beşeri bütün formlardan arındırılmış Göksel Tanrı’nın oğludur.¹⁸ Ölen şey, ilk insan ile günaha bulaşan insanlığın maddi formudur. Tarihsel İsa’nın ölümü bizim için bir halüsinasyondur. Gerçekte ise insan şeklindeki İsa Mesih’in tanrısal töze kavuşmasıdır. Dolayısıyla İsa Mesih’in ölümü, insanlığın ölümünü, dirilişi de onun ruhunda yeniden canlanan insanlığın nihai kurtuluşunu temsil etmektedir.¹⁹ Yaşamında tarihsel İsa ile hiç karşılaşmamış Pavlus, dini anlayışını Tanrı Baba, Kutsal Ruh ve insan görünümünde Tanrı’nın oğlu olan İsa Mesih üçlemesi üzerine inşa etmiştir. Ona göre bütün var oluşun kaynağı Tanrı’nın oğlu İsa Mesih’tir. İsa Mesih, görünmez Tanrı’nın görünümü ve ilk doğan varlıktır. Evrende görünen ve görünmeyen bütün varlıklar onda yaratılmıştır. İsa Mesih, her şeyden önce vardı ve her şey onun varlığıyla hayat bulmuştur.²⁰

Sinoptik İnciller’de²¹ İsa’nın İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerin ilahi mesajlarını insanlara hatırlatan bir elçi olduğundan bahsedilir. Bu bağlamda İsa, Musa peygamberin şahsında vücut bulmuş Tanrısal Yasa’yı ihya eden bir şahsiyettir. İsa, Kutsal Yasa’yı ve peygamberlerin sözlerini geçersiz

¹⁵ Gerbern S. Oegema, *Apocalyptic Interpretation of the Bible: Apocalypticism and Biblical Interpretation in Early Judaism, the Apostle Paul, the Historical Jesus, and their Reception History (Jewish and Christian Texts)* (New York: T & T Clark, ts.), 113.

¹⁶ Romalılar, 1:3.

¹⁷ Romalılar, 1:2-5.

¹⁸ John Mcray, “Pavlus ve İsa Mesih’in İnkarnasyonu”, çev. Süleyman Turan, *Pavlus’u Düşünmek: Pavlus’un Teolojik Dünyası*, ed. Cengiz Batuk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 271.

¹⁹ Romalılar, 6:5.

²⁰ Koloseliler, 1:15-18.

²¹ Sinoptik terimi, Yunanca “eş görünümlü” anlamına gelen *synoptikós* kelimesinden gelmektedir. Hristiyanlıkta Matta, Markos ve Luka İncilleri konu ve kullandığı üslup itibarıyla birbirlerine çok benzediğinden bunlara Sinoptik İnciller denilmiştir. Diğer yandan Yuhanna ve Pavlus’un Mektupları başta olmak üzere bu üç İncilin dışında kalan metinler içerik ve kullandığı ifade itibarıyla farklı olduğundan bunlardan ayrılmaktadır.

kılmak için değil onları insanlar arasında egemen kılmaya ve tamamlamaya gelmiştir.²² İsa, bütün insanlar gibi bir anneden doğan,²³ acıkan,²⁴ kızan,²⁵ yemek yiyen,²⁶ şeytan tarafından denenilen,²⁷ uyuyan²⁸ bir insandır. Apokrif İncillerde aynı şekilde Nasıralı İsa'yı İsrâiloğullarından bir peygamber olarak tarif etmektedir.²⁹ Buna karşın Pavlus, kaleme aldığı mektuplarda Mesih İsa ile peygamberler arasında net bir ayırım yapar.³⁰ Ona göre tarihsel olarak İsa Mesih öncesi dönem, Tanrı'nın peygamberler aracılığıyla insanlara seslendiği evreyi kapsamaktadır.³¹ İsa Mesih öncesi Kutsal Yasa ve peygamberler aracılığıyla insanlık aklanıyordu. Ancak Tanrı, Kutsal Yasa ve peygamberlerin yetersizliğini görüp doğrudan kendi oğlunu insanlığa gönderdi. Bundan sonra aklanma tamamen Rab İsa'nın kanıyla ve ona bağlılık sayesinde mümkün olacaktır.³² İsa Mesih, barış, lütuf ve yaşam olduğuna göre sonsuz yaşamı da ancak onda aramak gerekir. Dolayısıyla Mesih İsa'da buluşan ruhlarda tanrısal bilgelik, doğruluk ve kurtuluş hâsıl olacaktır. Zira İsa Mesih'te beşeri değil tamamen ilahi özellikler vardır.³³ Görüldüğü üzere Pavlus'un İsa Mesih anlayışı Havârilere tarihsel İsa algısından oldukça farklıdır. Pavlus'un İsa Mesih'in beşeri yönüne tanrısal bir hüviyet kazandırması zamanla Yahudi kökenli İsa Mesih anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Günümüz Hristiyanlığının Pavlus'un çabalarıyla ortaya koyduğu bu anlayışlar ve mitos üzerine kurulduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

İsa, Yahudi toplumunun yoğun olarak yaşadığı Kudüs ve çevresinde peygamberlik faaliyetlerini gerçekleştirmekteydi. Aynı şekilde on iki Havâri, İsa öğretisinin tek muhatabının Yahudi topluluğu olduğunu, dolayısıyla diğer uluslara yönelik bir dini misyonun yapılmaması gerektiğini savunuyorlardı. Çünkü İsa, "kutsal olanı köpeklere vermeyin, incilerinizi domuzların önüne atmayın, yoksa bunları ayaklarıyla çiğnedikten sonra dönüp sizi

²² Matta, 5:17.

²³ Matta, 1:16.

²⁴ Matta, 4:2.

²⁵ Markos, 1/25.

²⁶ Markos, 2:15.

²⁷ Luka, 4:13.

²⁸ Luka, 8:23.

²⁹ *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, çev. Ekrem Sarıkçıoğlu (Isparta: Fakülte Yayınevi, 2005), 36.

³⁰ 1. Selanikliler, 2:15.

³¹ Efesliler, 3:5.

³² Romalılar, 3:25.

³³ Filipililer, 3:3.

parçalayabilirler”³⁴ şeklinde Havârilelerini uyarmıştı. Aynı şekilde İsa, “çocukların ekmeğini alıp köpeklerle atmak doğru değildir”³⁵ diyerek ilahi mesajının diğer uluslar açısından bağlayıcı bir yönünün olmadığını söylüyordu. Kudüs’te “Mesih Cemaati” veya “Mesih Yanlıları”³⁶ şeklinde bir araya gelen İsa’nın ilk öğrencilerinden teşekkül eden Havârilere, İsa’nın, “öteki ulusların arasına girmeyin, bunun yerine İsrâil halkının yitik koyunlarına gidin”³⁷ emri gereği dini yayma faaliyetlerini bu minval üzerinde gerçekleştirmekteydi. İsa’nın sağlığında “Havâri” kelimesi, İsa’nın misyon hareketlerini en aktif bir şekilde yerine getiren on iki kişiyi ifade etmek için kullanılırdı. Bununla birlikte Havâri, İsa’yı gören, ölümden sonra onun dirilişine şahit olan en yakın kişiler anlamına gelmektedir.³⁸ Pavlus, İsa’ya ilk inananların Havârilik anlayışına karşı gelmemekle birlikte Havârilik’in sadece İsa Mesih’i görmekten ibaret olmadığına inanıyordu. Havârilik, tanrısal bir lütuftur.³⁹ Kendisinin de İsa Mesih’in özel elçisi görevlendirilmesi, tamamen bu lütfun gereğidir.⁴⁰

Pavlus ile Havârilere arasında en önemli tartışma konularından biri de hiç şüphesiz iman konusudur. İsa Mesih; eli, dili ve gözüyle günah işleyenlerin Tanrı katında imanlarının bir geçerliliğinin olmadığını belirtmiştir.⁴¹ Şu halde Havârilere göre iman, peygamberlerin Tanrı’dan aldıkları buyruklara göre yaşamak olduğuna göre Kutsal Yasa’nın gereği olan sünnet vb. uygulamalar, imanın doğrudan konusunu oluşturduğundan bunların tartışma konusu olması düşünülemez. Havârilere açısından İsa, Musa’nın şeriatının bir ıslahatçısıydı. İsa, hiçbir zaman Eski Ahid’i reddetmemiştir. Tam tersine onun getirdiği ilkeler, Eski Ahid’in sert karakterli uygulamalarının yumuşatılmış halini oluşturmaktadır. Bu bağlamda İsa, dini yozlaştıran ve ona şekilci bir boyut kazandıran din adamlarının yarattığı dini anlayışı tümünden reddeden peygamberdi. İsa’dan önce din; yanlış yola girmiş, boş ve tılsımlı sözleriyle insanları aldatan sefil ruhlu insanların tekeline düşmüştü. İsa sayesinde insanlar, kendi benliklerine kurban olmuş bu çirkef ruhlardan kurtuldu ve

³⁴ Matta, 7:6.

³⁵ Markos, 7:27.

³⁶ 1. Korintliler, 1:12.

³⁷ Matta, 10:5-6.

³⁸ Hans-Joachim Schoeps, *Yahudi-Hristiyanlığı: İlk Dönem Hristiyanlığında Cemaat Oluşumu ve Mezhep Kavgaaları*, çev. Ekrem Sarıkçıoğlu (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 61-62.

³⁹ 1. Korintliler, 15:10.

⁴⁰ 2. Korintliler, 1:1.

⁴¹ Markos, 9:42-47.

kutsallığın yoluna girdi.⁴² Bütün elçilerde olduğu gibi İsa ile doğru iman ve doğru eylem bir araya geldi. Şu halde iman, doğru eylem olmadan kendi başına bir anlam ifade etmez. Zira İsa dâhil bütün Tanrı elçilerinin imanı eylemleriyle etkindi.⁴³

1. HAVÂRİLİK TARTIŞMASI

İsa peygambere inanan ve ona en yakın kişileri ifade etmek için kullanılan Havâri kelimesi, İsa'nın inanç ve öğretilerini yayma görevini üstlenen on iki kişi için kullanılan bir terimdir. Arapça bir kelime olan Havâri, genellikle “elçi”, “haberci”, “seçilmiş”, “özverili arkadaş”, “dost” anlamlarına gelmektedir. Havâri kelimesinin Yunanca karşılığı olan “Apostolos” kelimesi de aynı zamanda “elçi” manasındadır. Havâri, İsa'nın öğretilerini yayan ve İsa ile birlikte tebliğ/misyon faaliyetlerini gerçekleştiren kişiler demektir. İsa'dan sonra Havârilik, İsa'nın öğretilerini insanlara bildirmeyi amaçlayan dini otorite ve bu otoriteye bağlı kişiler için de yaygın bir şekilde kullanılırdı. İsa'nın ölümünden sonra merkezi Kudüs'te bulunan Havâriilerin idaresi altında yaşayan İsa'nın takipçileri, İsa'dan devrıldıkları tebliğ görevini büyük zorluklara rağmen en iyi şekilde yerine getirmeye çalışıyorlardı. İsa, Yahudilere gönderilen ve kendisinden önceki Yahudi şeriatını tamamlayan bir elçi olduğu için Havâriiler bu misyonun dışına çıkmamaya çalışıyorlardı. Bununla birlikte Havâriilerin Kudüs dışındaki yerlerde de tebliğ faaliyetleri gerçekleştirdikleri söylenebilir.⁴⁴ Ancak İsa'nın öğretilerini Kudüs dışında yaşayan Yahudilere bildirip bildirmediği meselesi müphemdir. Yeni Ahid'e göre İsa'nın elçi olarak adlandırdığı on iki Havâri şunlardır: Petrus, Andreas, Yakup (Büyük Yakup), Yuhanna, Filipus, Bartalmay, Tomas, Matta, Alfay oğlu Yakup, Yahuda (Yahuda İskariyot değil), Kenanlı Simun ve Yahuda İskariyot.⁴⁵ Bu Havâriilerden Yahuda İskariyot İsa'ya ihanet ettiği için onun yerine daha sonra Mattiya seçilmiştir.⁴⁶

⁴² Petrus, 2:2/18-20.

⁴³ Yakup, 2/20-22.

⁴⁴ Sean McDowell, *The Fate of the Apostles: Examining the Martyrdom Accounts of the Closest Followers of Jesus* (USA: Ashgate, 2015), 31.

⁴⁵ Luka, 6:16.

⁴⁶ Elçilerin İşleri, 1:26.

Pavlus, daha önce İsa ve onun öğretilerine intisap eden insanların azılı bir düşmanıydı.⁴⁷ Yine Pavlus, İsa'ya ilk inananlarında taşlanarak öldürülmesinde aktif rol oynamış bir figürdür. Pavlus, Şam'a giderken kendisine görünen İsa'nın "ben senin zulmettiğin İsa'yım"⁴⁸ vizyonunu yaşadktan sonra vaftiz olmuş ve bu süreçten sonraki hayatını İsa Mesih ve onun öğretilerine bağlı bir şahsiyet olarak geçirmiştir. Pavlus'un Şam yolunda yaşadığı bu deruni tecrübe, onun İsa Mesih ile ilgili insanlara vereceği mesajlara esin kaynağı olmuştur.⁴⁹ Elçilerin İşleri'nde belirtildiği üzere Pavlus, Şam yolunda yaşadığı vizyondan sonra Tanrı tarafından diğer ulusları uyarmakla görevli bir elçi olarak seçilmiştir.⁵⁰ İsa'nın kendisine görünmesiyle Pavlus, yeni bir kimlik edinmişti.⁵¹ Ancak bu yeni inşa edilmiş kimliğin veya değişen rolün Havârilere açısından mantıksal bir karşılığı yoktu. Nitekim Pavlus'un Kudüs'te bulunun ilk Havârilere grubu ile buluşmasından itibaren bazı teolojik tartışmalar baş göstermiştir. Bu tartışmaların odak noktalarından biri, hiç şüphesiz Pavlus'un kendisini Yahudi olmayan toplumların (*Gentile*)⁵² Havârisi olarak adlandırmasından dolayıdır.⁵³

Pavlus'a göre kendisi Tanrı'nın iradesi ve İsa Mesih'in lütfuyla Mesih'in müjdesini çarpıtmak isteyenlere karşı özel bir elçi olarak görevlendirilmişti.⁵⁴ Mesih İsa tarafından görevlendirilen misyonerler anlamında kullanılan Havârilik, Pavlus tarafından Rab'den (İsa Mesih) öğrenilen öğretileri insanlara bildiren kişi veya kişiler⁵⁵ anlamında kullanılmıştır. Benzer şekilde Havârilik, belli bir kiliseye bağlılık anlamına gelmekten ziyade İsa'nın öğretilerine bağlı olmak anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda Pavlus'a göre ilk Havârilere denilen Kudüs kilisenin diğer kiliseler üzerinde herhangi bir yetkinliği söz

⁴⁷ Cemâleddîn Şarkâvî, *Hristiyanlıkta Pavlus Gerçeği*, çev. Selami Çaylı (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2006), 30.

⁴⁸ Resullerin İşleri, 9:3-7.

⁴⁹ Elçilerin İşleri, 22:2-4.

⁵⁰ Elçilerin İşleri, 9:1-15.

⁵¹ Daniel Marguerat, *The First Christian Historian: Writing the 'Acts of the Apostles'*, çev. Ken McKinney vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 192.

⁵² *Gentile*, İsrâiloğulları'ndan olmayan diğer milletleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir (İşaya, 49:6). Tanrı'nın mesajlarını *Gentileler'e* bildirmekle görevli olduğunu söyleyen Pavlus, İsa Mesih'e inanan herkesi *sadıklar*, (Efesliler, 1:1), *bütün kutsallar* (Filipililer, 1:1), *kardeşler* (Galatyalılar, 5:13) şeklinde tanımlamaktadır.

⁵³ Andrew Norman Wilson, *Paul: The Mind of the Apostle* (New York: W.W. Norton & Company, 1997), 87.

⁵⁴ Galatyalılar, 1:7.

⁵⁵ 1. Korintliler, 11:23.

konusu olamazdı.⁵⁶ Ayrıca Pavlus, İsa'nın ruhsal ve bedensel formunun tamamlayıcı unsurları olarak gördüğü Havârilîği gösterişli ve gösterişsiz üyeler şeklinde sınıflandırmaktadır. Pavlus, başka bir mektubunda Havârilîği, her ulustan insanın iman edip söz dinlemesini sağlamak için Mesih aracılığıyla ve O'nun adı uğruna Tanrı lütfuna ve elçilik görevine sahip olmak şeklinde tarif etmektedir.⁵⁷ Görüldüğü üzere Pavlus Havârilîğe evrensel bir anlam yüklemiştir.

Kudüs'teki ilk cemaati oluşturan Havârililer, ellerinde İsa'nın öğretilerinin yazılı olduğu kutsal bir metin olmadığı için şifahi olarak İsa'nın öğretilerini, dönemin Yahudi toplumuna bildirmeye çalışıyordu. Kudüs ve çevresinde son derece etkin bir özelliğe sahip olan Ortodoks Yahudilik grupları ve onların destek aldıkları dönemin Roma yönetimi, İsevilerin dini hareket alanın daralttığı için Havârililerin dini yayma çabaları büyük oranda sekteye uğramıştı. Bu durum, Kudüs dışındaki Şam ve Antakya gibi merkezlerde bulunan İsevi cemaatlerin güçlenmesinin yolunu açtı. Pavlus, kendi misyonerlik faaliyetlerini Antakya'daki cemaatler üzerinden sürdürmüş ve bugünkü Hristiyanlığın şekillenmesinde son derece etkili olmuştur.

Pavlus, İsa Mesih'in Yahudi şeriatının devam ettiricisi ve aynı zamanda kral soyundan geldiğini kabul etmekle birlikte Havârililerin sadece kendilerini İsa Mesih'in öğretilerini insanlara bildiren varisler olarak görmelerini doğru bulmuyordu. Pavlus'a göre kendisi, her ulustan insanın iman edip söz dinlemesini sağlamak için Mesih aracılığıyla ve O'nun adı uğruna Tanrı lütfuna ve elçilik görevine sahip olmuştu.⁵⁸ Pavlus, her durumda kendisinin diğer Havârililerden farklı ve üstün olduğunu belirtmektedir. O, İsa Mesih'in öğretilerine uymayıp boş gezen biri değildi.⁵⁹ Bu durum, onun Tanrı'nın ruhuyla kutsal kılınmasından ötürüdür. Zira Tanrı'nın lütfu olmasaydı uluslar yararına Mesih İsa'nın hizmetkârı olamazdı.⁶⁰ Her halükarda inananların Mesih İsa uğruna yaptıkları çabalar, Mesih'in çarmıhtaki ölümünü boşa çıkartmıştır.⁶¹ Pavlus'a göre İsa Mesih'in gerçek elçileri tanrısal bilgelikle desteklenmiş

⁵⁶ James D. G. Dunn, *The Theology of Paul the Apostle* (Michigan: W. B. E. Publishing Company, 1998), 577.

⁵⁷ Romalılar, 1:5.

⁵⁸ Romalılar, 1:5.

⁵⁹ 2. Selanikliler, 3:6.

⁶⁰ Romalılar, 15:16.

⁶¹ 1. Korintliler, 1:17.

kişilerdir. Nitekim Pavlus, beşeri tecrübeye dayalı bütün bilgi kırıntılarından arınmış bir şekilde elçilik görevini ifa ettiğini belirtmiştir. Pavlus, bu özelliğiyle diğer Havârilere ayrıştığını düşünür. Çünkü Tanrı'nın iradesi ve inayeti onun seçkin bir elçi olması yönünde tecelli etmişti. Bu elçilik sayesinde kilise, insanlığın kutsal mabedi kimliğini kazandı.⁶²

*“Kardeşler, Tanrı'yla ilgili bildiriye duyurmak için size geldiğimde, söz ustalığıyla ya da üstün bilgelikle gelmedim. Aranızdayken, İsa Mesih'ten ve O'nun çarmıha gerilişinden başka hiçbir şey bilmemeye kararlıyım. Size zayıflık ve korku içinde geldim, tir tir titriyordum! Sözüm ve bildirim, insan bilgelığının ikna edici sözlerine değil, Ruh'un kanıtlayıcı gücüne dayanıyordu. Öyle ki, imanınız insan bilgelğine değil, Tanrı gücüne dayansın”.*⁶³

Kudüs Havârilere, başta Pavlus'u kendileriyle eş değer bir Havâri olarak kabul etmemiştir. Bundan dolayı Havârilere, Pavlus'un İsa Mesih'in dinini yayma girişimini onaylamadılar. Kudüs cemaati açısından Havârilik, İsa Mesih'i hayattayken görmekle ilgili olduğuna göre bu ulvi makamı başkasına devretmek mümkün değildi. Pavlus, kendilerini İsa Mesih'in sözcüsü olarak kabul eden Havârilere bu iddialarına mektuplarında çok sert bir şekilde karşılık vermektedir. Pavlus'a göre gerçek Havârilik imanı bütün milletlere ulaştırmaktır. Kudüs Havârilere İsa Mesih'in mesajlarını sadece belli bir toplumla sınırlandırması Tanrı'nın hikmet ve amacına aykırıdır. Pavlus, Yahudiler ve öteki milletler arasında tanrısal öğretinin ürün vermesi için faaliyetlerde bulunmak istediği halde kendisinin İsa Mesih'e inanmayan ve İsa Mesih'in Havârisi olduğunu söyleyen kişiler tarafından defalarca engellendiğini söylemektedir.⁶⁴ Pavlus, “onlar İbrani mi? Ben de İbraniyim, İsrâilli mi? Ben de İsrâilliyim, İbrahim'in soyundan mıdırılar?”⁶⁵ Ben de onun soyundayım” diyerek aslında köken itibarıyla ilk Havârilere kendisinden farklı olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Pavlus, İsa'yı görmemesine ve onun öğrencilerinden biri olmamasına rağmen kendisini bir Havâri olarak kabul etmekteydi. Onun açısından dünyada yaşayan tarihsel İsa'yı görmek Havârilik'in bir işareti olmakla birlikte dirilen İsa Mesih'i görmekte aynı şekilde

⁶² Osman Eraslan, *Havari Petrus ve Hristiyanlıktaki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 152.

⁶³ 1. Korintliler, 2:1-5.

⁶⁴ Romalılar, 1:13.

⁶⁵ 2. Korintliler, 11:22-30.

Havârilğin bir alametidir.⁶⁶ Ancak Pavlus'un bu iddiasını Petrus başta olmak üzere Kudüs cemaatini oluşturan ilk Havâri grubu kabul etmiyordu. Zira yıllarca İsa Mesih ile olan yakın Havârilere değil de düşmanı olan bir kişiye İsa Mesih'in görünmesi pek inandırıcı değildi.

Havârilere bu iddiasına Pavlus, kendisinin Tanrı tarafından anne rahminde iken seçildiğini belirtmek suretiyle karşılık vermiştir.⁶⁷ Ona göre Tanrı'nın gerçek elçisi olduğuna dair güçlü belirtiler, mucizeler yaşamında zaten hâsıl olmuştu.⁶⁸ Örneğin, gayb âleminin bütün perdeleri ona açılmıştı. Yine Pavlus, bir İsa Mesih takipçisinin üçüncü göğe ve ardından cennete girdiğine şahit olmuştu. Ayrıca diğer âlemde dille anlatılmaz, olaylar Tanrı tarafından ona gösterilmişti.⁶⁹ Bütün bu alametler, kendisinin İsa Mesih ve onu ölümden diriltten Baba Tanrı tarafından özel bir elçi olarak atandığını göstermekteydi.⁷⁰ Pavlus, İsa Mesih'in üzerine inen Kutsal Ruh'un Kudüs kilisesi ile birlikte diğer kiliselere de kutsal mesajın iletilmesi noktasında öncülük ettiğini belirtmektedir. Tanrı, onu kutsal ruhuna doladığı için önce Şam ve Kudüs halkını, sonra bütün Yahudiye bölgesini ve öteki ulusları, tövbe edip Tanrı'ya dönmeye ve bu tövbeye yaraşır işler yapmaya çağırdı.⁷¹ Kudüs kilisesinin yanında Antakya kilisesinde de elçiler ve öğretmenler vardı. Bu kilisede Pavlus ile birlikte Barnaba, Şimon, Lukius ve Menahem aktif bir şekilde Tanrı'nın kutsal öğretilerini insanlara bildiriyorlardı. Bunlar Rab'be tapınıp dua ederken Kutsal Ruh Pavlus ve Barnaba'ya seslenmiş ve onları İsa Mesih'in öğretilerini yaymakla görevlendirmişti. Nitekim bu olaya şahit olan diğer Havârilere, Pavlus ve Barnaba'nın üzerine ellerini koyarak onları yolcu etmişlerdi. Kutsal Ruh'un buyruğuyla yola çıkan Pavlus'la Barnaba, Selefkkiye, Kıbrıs ve Salamis'e kadar Tanrı'nın sözünü insanlara duyurmuşlardı.⁷²

Kudüs Havârilere uzun bir süre Pavlus'a muhalefet edip onun misyon faaliyetlerine karşı çıktılar. Pavlus, kendi başına gerçekleştirdiği birkaç misyonerlik faaliyetinden sonra Havârilere anlaşmak için Kudüs'e gitti ve oradaki cemaatin lideri Yakup ile görüştü. Daha önce Yunanistan, Makedonya

⁶⁶ 1. Korintliler, 9:1.

⁶⁷ Galatyalılar, 1:15.

⁶⁸ 2. Korintliler, 12:12.

⁶⁹ 2. Korintliler, 12:2-4.

⁷⁰ Galatyalılar, 1:1.

⁷¹ Elçilerin İşleri, 26:20.

⁷² Elçilerin İşleri, 13:1-5.

ve Ahaya gibi bölgelerde görev faaliyetlerini gerçekleştiren Pavlus, kiliseler aracılığıyla topladığı yardımları Kudüs cemaatine göndermişti.⁷³ Ayrıca Pavlus, Ahaya ve Makedonya'daki kiliselerin de Yahudiye bölgesinde bulunan cemaate yardım etmesini sağlamıştı.⁷⁴ Bütün bu yardımlar, maddi açıdan zor durumda olan Kudüs cemaatinin Pavlus'un Havârilğini kabul etmesini sağlamıştı. Ancak kanaatimizce Pavlus'un Kudüs'te Havârillerle yaptığı görüşmeler önündeki engellerin kalkmasında en önemli faktör olmuştur. Pavlus'un on iki elçi ile sınırlı tutmadığı geniş yelpazeli Havâri anlayışı konusunda büyük bir yol kat ettiği görülmektedir.⁷⁵ Buna rağmen Pavlus ile Kudüs kilisesi arasında tartışmalar sürmekteydi. Nitekim Pavlus, mektuplarında Kudüs kilisesine yaptığı bütün bu maddi destek ve fedakârlıklara rağmen Havârilere bunun karşılığında kibirli davranmalarından yakınmaktadır. Havârilere bu tutumundan çok rahatsız olan Pavlus, "size hizmet etmek için yardım aldığım kiliseleri adeta soydum; aranızdayken ihtiyacım olduğu halde hiçbirinize yük olmadım" şeklinde tepki vererek Kudüs Havârilere sahte elçiler, düzenbaz işçiler, kendilerini İsa Mesih'in elçisi süsü veren kişiler olarak tanımlamaktadır.⁷⁶

Pavlus'a göre kendisi acemi bir konuşmacı olmasına rağmen İsa Mesih'e samimi bağlılığı onu sahte elçilerden kılmıştı.⁷⁷ Kendilerine İsa Mesih'in Havârisi süsü veren bu riyakârlar, gerçekte insanları aldatmaktan başka hiçbir şey yapmayan sahtekâr elçiler ve düzenbaz işçilerdi. Pavlus'a göre şeytanın kendisine ışık meleği süsü verdiği gibi Havârilere de kendilerine İsa Mesih'in elçileri süsü vermişlerdi. Gerçekte elçi kılığındaki bu insanlar, övünge tavrılarıyla insanları köleleştiren ve sömüren akılsızlardı.⁷⁸ Pavlus'a göre gerçek elçi, tanrı yolunda kendisini her yönüyle yenileyendir.⁷⁹ Ruh ve beden tahammül edilmesi zor olan hasletlerinden arınan gerçek bir elçinin önünde kimse duramazdı. Pavlus, Havârilere karşısında tevazu ve saygıdan hiçbir zaman ödün vermediğini belirtir. Ancak Havârilere bunu istismar edip böbürlenmelerinin bir anlamı yoktu. Zira kendisi Tanrı'nın seçkin bir elçisi

⁷³ Romalılar, 15:26.

⁷⁴ 2. Korintliler, 9:1-15.

⁷⁵ F. F. Bruce, *Paul: Apostle of the Heart Set Free* (U. S. A.: Paternoster, 1980), 93.

⁷⁶ 2. Korintliler, 11:8-14.

⁷⁷ 2. Korintliler, 11:5-6.

⁷⁸ 2. Korintliler, 11:19-21.

⁷⁹ Edwin D. Freed, *The Apostle Paul and His Letters* (London: Equinox Publishing Ltd., 2005), 80.

olarak İsa Mesih uğruna onlardan daha fazla emek vermişti. Hapse daha çok girmiş, defalarca dayak yemiş ve ölümle burun buruna kalmıştı. Kentte, kırdı, denizde, sahte kardeşler ve haydutlar arasında sayısız tehlikelerle karşılaşmıştı. Çoğu zaman aç ve susuz kalmıştı. Bütün bu sorunlara rağmen hiçbir zaman yılmamış ve görevinden kaçmamıştı. Zira Tanrı'dan vahiy alan ve onun özel koruması altında olan Pavlus'un tek ve en büyük kaygısı Mesih'in kilisesinin geleceğiydi.⁸⁰

Pavlus'un mektuplarında dikkat çeken en önemli konulardan birisi de, onun kendi söylemlerine olağanüstü bir değer biçme çabasıdır. Onun özel öğretisi, hiçbir şekilde kendisi tarafından uydurulan veya başkaları tarafından kendisine öğretilen bir öğreti değildi. Pavlus, Havârilere farklı olarak yaydığı Müjde'nin ilahi menşei olduğuna vurgu yapmaktadır.⁸¹ Ona göre kutsal öğreti insanlardan değil, doğrudan İsa Mesih Yoluyla ona, bizzat kendisine açıklanmıştı. Tanrı, kutsal öğretisini diğer uluslara müjdelemesi için daha anne rahminde iken Pavlus'u seçip lütfuyla çağırmış ve Oğlu'nu ona göstermeye razı olmuştu. Bundan dolayı Pavlus'un elçilik konusunda insanlara veya Havârilere danışmasına ihtiyacı yoktu.⁸² Tanrının bağışladığı lütufla ulusları aydınlatmak görevi sadece kendisine nasip olmuştu. Tanrı, önceki kuşaklara açıkça bildirmediği sırlarını vahiy yoluyla sadece ona bildirmişti. Baba Tanrı'nın erişilmez ve gizli tutulan sırlarının milletlere açıklama ayrıcalığı Pavlus'a verilmişti. Yine Pavlus ile birlikte Tanrı'nın çok yönlü bilgeliği, kilise aracılığıyla göksel yönetimlere ve hükümlerlere ulaşmıştı. Bu, Tanrı'nın başlangıçtan beri tasarladığı ve İsa Mesih'in yerine getirdiği amaca uygundu. Tanrı'nın bu lütuflarına rağmen Pavlus hiçbir zaman övünmemiş ve Mesih İsa uğruna çektiği sıkıntılar karşısında yıkılmamıştı.⁸³

Pavlus, ilk Havârilere İsa Mesih'in kilisesini istismar ederek kilise üzerinden maddi menfaatler temin ettiklerini ileri sürmektedir. Ona göre Havârilere, kilisenin imkânlarını kullanarak hiçbir iş yapmadan geçimlerini, İsa Mesih taraftarlarının sırtından sağlıyorlardı. Onlar, İsa Mesih'i örnek takipçileri olduklarını ve her konuda onu örnek aldıklarını dile getirir. Gerçekte ise onların yaşamında İsa Mesih'in hiçbir izi yoktur. İsa Mesih, evlilikten kaçınmıştı. Oysa

⁸⁰ 2. Korintliler, 12:1-8.

⁸¹ S. G. F. Brandon, *The Fall of Jerusalem and the Christian Church: A Study of the Effects of the Jewish Overthrow of AD 70 on Christianity* (London: S.p.c.k., 1951), 56.

⁸² Galatyalılar, 1:11-17.

⁸³ Efesliler, 3:1-13.

Havârilere, evlenmişti. Bu bağlamda Pavlus, kendisi ve Barnaba'yı gerçek Havâri olarak kabul ediyordu. Çünkü sadece ikisi güttükleri sürünün sütünü içmeden geçim için çalışmak zorunda kalmışlardı. Havârilere, Musa'nın Kutsal Yasası'nı ihmal ederek Tanrı yolunda insanları aydınlatan insanları her türlü maddi-manevi imkândan yoksun bırakmıştı. Hâlbuki Yasa gereği harman döven öküzün ağzını bağlamamak ve harman dövenin de harmana ortak olması gerekirdi. Başkalarının nasıl ki kilisenin gücünden faydalanma hakkı varsa aynı şekilde kendilerinin de vardı. Nasıl ki tapınakta çalışanların tapınaktan beslenmesi gerekiyorsa sunakta görevli olanların da sunakta adanan adaklardan payı vardı. Bu durumda İsa Mesih'in müjdesini insanlara yayanların geçimlerini Müjde'den sağlaması Tanrı'nın bir emridir. Pavlus, kilisedeki bu haklardan hiçbir zaman faydalanmadığını vurgulamaktadır. Hâlbuki nasıl ki kilise üzerinden geçinen Havârilere hakkı varsa aynı derece de Mesih'in yoluna hayatını adayan Pavlus'un da hakkı vardı. Nitekim Havârilere engelleme girişimlerine rağmen Mesih'in Müjdesi'nin yayılmasına engel olmasın diye her şeye katlanmıştı. Pavlus'a göre Tanrı, dini insanlara koşulsuz tebliğ etme görevini sadece kendisine bahşetmişti. Onun maddi anlamda hiçbir beklentisi yoktu. İsa'nın öğretilerini gönülden yaymak onun için en büyük övünç kaynağı olduğuna göre Müjde'yi karşılıksız yaymak ve Müjde'yi yaymaktan doğan hakkı kullanmamak ise onun en büyük ödülüydü.⁸⁴

Pavlus'a göre Kudüs Havârilere hem ruhen hem de bedenlen köle olmuş bir topluluktur. Onlar, İsa Mesih'in yoluna insanları kazandırmaktan ziyade kendi nefislerini tatmin etme yolunu tercih eden cılız ruhlu, basiretten yoksun, akılsız insanlardı. Havârilere sadece İsrâilli olan bireyleri dine kazandırmayı gaye edinmişlerdi. Diğer ulusların akıbeti onları ilgilendirmiyordu. Kutsal Yasa'yı bilen bir topluma tekrar Kutsal Yasa'yı bildirmenin bir anlamı yoktu. Önemli olan bütün insanlığın umudunu ve kurtuluşunu beşer formunda taşıyan İsa Mesih'i uluslara tanıtmaktı. Bunu yapmak yerine onlar, insanların sıkıntılarına karşı ilgisiz ve vurdumduymaz bir havaya girmişti. Pavlus, onların aksine kendisinin farklı toplumlar arasındaki duvarları yıkan sadece Tanrı'ya bağlı özgür ruhlu bir elçi olarak değerlendirmektedir. Zira Pavlus, kimsenin kölesi olmadığı halde herkesin kölesi olmuştu. Yahudileri kazanmak için bir Yahudi gibi davranmıştı. Kendisi Kutsal Yasa'nın altında olmadığı halde Yasa

⁸⁴ 1. Korintliler, 9:1-18.

altında olanları kazanmak için Yasa altındaymış gibi davranmıştı. Yine Yasa'ya sahip olmayan diğer ulusları kazanmak için Yasa'ya sahip değilmiş gibi davranmıştı. Güçsüzleri kazanmak için güçsüz olmuş, Mesih'in Yasa'sı sırf insanlara ulaşsın diye herkesle her şey olmuştu. Çünkü İsrâiloğullarına gelen Kutsal Yasa'nın yerini Mesih'in Yasası'na bıraktığını sadece kendisi fark etmişti.⁸⁵

Kudüs Havârileri, İsa Mesih'in öğretilerini başka uluslara bildirdiği için Pavlus'u inananları aldatan ve kilisenin özüne aykırı davranan biri ilan etmişlerdi. Buna karşın Pavlus, aldatılan kişilerden sayıldığı halde gerçek anlamda Mesih'e bağlı dürüst ve samimi bir elçi olduğunu belirtir. Havârilere göre İsa Mesih'i hiç görmemiş birinin Havâri olması mümkün değildir. Pavlus'un gerçek bir Havâri olmadığı eleştirisine Pavlus, "Ben onu insandan almadım, kimseden de öğrenmedim. Bunu bana İsa Mesih vahiy yoluyla açıkladı".⁸⁶ "Size ilettiğimi ben Rab'den (İsa Mesih) öğrendim"⁸⁷ şeklinde cevap veriyordu. Bu yönüyle Pavlus, öğretisinin Havârilere öğretisinden farklı olduğunu ve kendisinin de Havârilere Tanrı katında üstün ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu açıkça belirtmektedir. Havârilere, her türlü sıkıntı, güçlük, elem, dayak, hapis ve açlık gibi büyük eziyetlerle karşılaşmış, Tanrı'nın hizmetkârı olan Pavlus'u ve arkadaşlarını her durumda kötülemişti. Ancak bütün bunlara rağmen kendisi hiç kimsenin sürçmesine neden olmadan olağanüstü bir hizmet aşkıyla gönlünü insanlara açmıştı. Çünkü Pavlus, kederli ama sevinen, yoksul olduğu halde başkalarını zengin eden, hiçbir şeyi olmadığı halde her şeye sahip bir hayat anlayışına kendisini adanmış bir hakikat elçisiydi.⁸⁸

Pavlus, mektup yazdığı kitlelere olağan bir insanın yaşantısına sahip olduğu halde aslında Tanrı'nın ruhuyla desteklenmiş olağanüstü bir yetkiyle donatıldığını ifade etmektedir. Pavlus, ne sıradan bir Havâriydi ne de onun yaşantısı sıradan bir yaşantıydı. İnsansal güce dayanarak savaşıyordu. İnsanları aydınlatmak amacıyla kullandığı dil, Tanrı'nın diliydi. Savaşmak ve kaleleri yıkmak için kullandığı silahlar da tanrısal güce sahip silahlardı. Bundan dolayı safsatıları, Tanrı bilgisine karşı diklenen her engeli yıkıyor, her kötü

⁸⁵ 1. Korintliler, 9:19-23.

⁸⁶ Galatyalılar, 1:12.

⁸⁷ 1. Korintliler, 11:23.

⁸⁸ 2. Korintliler, 6:3-12.

düşünceyi tutsak edip Mesih'e bağımlı hale getiriyordu. Havârilere, "mektupları ağır ve etkilidir, ama kişisel varlığı etkisiz, konuşma yeteneği de sıfır" şeklinde Pavlus'u eleştiriyor ve onu halkın gözünden düşürmeye çalışıyordu. Pavlus buna karşın mektuplarında ne diyorsa yaşantısını da buna göre yönlendiğini belirtmektedir. Havârilere, sırf İsa Mesih'i gördüklerinden sürekli hadlerini aşırıp bunu övünme konusunu yaparlar. Ancak Pavlus'a göre kendisi doğrudan Tanrı'nın yetkisiyle donatıldığı halde bununla övünmemiştir. Havârilere aksine Mesih'in Müjdesi'ni diğer uluslara ilk ulaştıran kişi olmasına rağmen tevazudan hiç ödün vermemiştir. Başkalarının emeğini istismar edip bunu bir menfaat aracı olarak kullanmamıştır. Çünkü o, Tanrı'nın övgüsüne layık olanların ancak övünmesi gerektiğinin farkındaydı. Zira Tanrı katında kabule değer görülmeyen kişinin kendi kendini insanlara bir elçi olarak tavsiye etmesinin bir karşılığı yoktur. O halde Tanrı'nın gerçek elçisi, bizzatı onun insanlığa tavsiye ettiği kişidir.⁸⁹

Pavlus'a göre Havârilere, samimiyet ve doğruluktan uzak bir yaşama sahipti. Onlar; Kutsal Yasa, sünnet vb. dini değerlerin önemine atıfta bulundukları halde gerçekte bunların gereğini hiçbir zaman yerine getirmezler. Bu nedenle onlarda güvenilebilecek insani ve ahlaki hiçbir özellik yoktur. Havârilere, masallarla ve sonu gelmeyen soy ağaçlarıyla övünür ve insanların kafasını karıştırırlar. Dolayısıyla insanlara dayattıkları dar görüşleriyle tanrısal düzene hizmet etmekten çok tartışmalara neden olurlar.⁹⁰ Vicdanları kararmış bu yalancılar, evlenmeyi yasaklayıp, Tanrı'nın yarattığı iyi ve güzel nimetlerden kaçınılması gerektiğini söylerler.⁹¹ Bundan dolayı, ruhları ve bedenleri kötülükle dolu o köpeklerden ve sünnet bağınazlarından sakınmak gerekir.⁹² Yine onlar, Mesih adını kullanarak insanları sömürürler. Hâlbuki herkesi tam bir bilgelikle eğiterek Mesih'te yetkinleşmiş hale getirmek sadece Pavlus ve arkadaşlarının yapabileceği ulvi bir görevdir.⁹³ Pavlus, bu noktada bir Havâride olması gereken nitelikleri açıklar. Ona göre bir elçinin temiz yürekle Tanrısına yakaranlarla birlikte doğruluğun, iman, sevginin ve esenliğin peşinden koşması lazım. Tanrı'nın gerçek elçisi insanlarla saçma, cahilce tartışmalara girmek yerine herkesle iyi geçinendir. İnsanların kaba

⁸⁹ 2. Korintliler, 10:1-18.

⁹⁰ 1. Timoteos, 1:4-5.

⁹¹ 1. Timoteos, 4:3-4.

⁹² Filipililer, 3:2.

⁹³ Koloseliler, 1:24-28.

davranışlarına sabırla dayanmalı ve kendisine karşı olanları bile yumuşak huyuyla yola getirmelidir.⁹⁴ Akılsız tartışmalardan, soy ağacı didişmelerinden, Kutsal Yasa'yla ilgili çekişme ve kavgalardan uzak durmak gerekir. Zira ancak böyle bir elçi, Tanrı'nın vaadi olan sonsuz yaşamın mirasçısı olabilir.⁹⁵

2. İMAN/AKLANMA SORUNU

Pavlus, İsa Mesih'in dinine girdikten sonra Kudüs'teki Yahudi-Hristiyanlığın çekirdeğini oluşturan ilk Havârililerle mücadele ederek İsa'nın mesajına yeni bir boyut kazandırmıştır. Petrus, Yakup ve Yuhanna gibi İsa'nın ilk Havârililerin oluşturduğu Kudüs cemaati, İsa'ya inanmanın ancak Musa'nın şeriatını kabul etmekle mümkün olacağını savunuyorlardı. Buna göre Yahudi olmayan ve Yahudi Yasası'nın gereği olan sünnet olmak gibi geleneklere uymayan bir kişi, İsa'nın öğretisinin muhatabı değildir. Çünkü İsa Mesih, şeriatının muhatabı olacak insanları (Yahudileri) açık bir şekilde işaret etmiştir. İsa Mesih, "Kutsal olanı köpeklerle vermeyin, İncilerinizi domuzların önüne atmayın, Yoksa bunları ayaklarıyla çiğnedikten sonra dönüp sizi parçalayabilirler"⁹⁶ şeklinde öğretilerinin sadece Yahudi halkıyla sınırlı olduğunu beyan etmiş ve bu konuda Havârilelerini uyarmıştı. Benzer biçimde İsa Mesih, "ben yalnızca İsrâil halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim"⁹⁷ ve çocukların ekmeğini alıp köpeklerle atmak doğru değildir"⁹⁸ demişti. Havârilere döneminde İsa'nın öğretisi Filistin dışında da yayılmıştı. Ancak Havârilere dini yayma çabaları büyük oranda Kudüs dışındaki bölgelerde yaşayan Yahudi diasporasını yeni dine kazandırma amacını taşıyordu.

Pavlus, Kudüs cemaatinden farklı olarak İsa Mesih'in öğretilerini daha çok Yahudi olmayan topluluklar arasında yaymayı ilke edinmişti. Bu durum, Kudüs cemaati ile Pavlus arasında tartışmaların ilk fitilini ateşlemiştir. Pavlus, ilk Havârilere öne sürdüğü ilkelerin, İsa'nın mesajıyla hiçbir alakasının olmadığını savunuyordu. Ona göre Tanrı'nın gücü İsa Mesih'in müjdesine iman eden Yahudi olan ve Yahudi olmayan bütün insanları kapsamaktadır.⁹⁹ İsa Mesih'in Müjdesi evrenseldir. Müjde'yi evrensel kılan temel etken de İsa

⁹⁴ 2. Timoteus, 2:23-26.

⁹⁵ Titus, 3:1-10.

⁹⁶ Matta, 7:6.

⁹⁷ Markos, 7:28.

⁹⁸ Matta, 15:26.

⁹⁹ Romalılar, 1:16.

Mesih'e bağlılığın ölçütü olan "sevgi" temelli "iman"dır.¹⁰⁰ Dolayısıyla Pavlus, Havârilere farklı olarak Yahudi şeriatını önceleyen din anlayışını reddetmiştir. Bunun yerine herkesi içine alan, kapsayıcı ve "iman merkezli" bir din anlayışını savunmuştur. Dolayısıyla Pavlus, Yasa olmadan da doğruluk temelinde ve İsa Mesih benliğinde bir araya gelen herkes için kurtuluşun mümkün olduğunu öngören yeni bir dini anlayış ortaya koymuştur.¹⁰¹

Pavlus, İsa Mesih'i her şeyin temel noktası olarak kabul ediyordu.¹⁰² Buna göre Tanrı, bütün insanların Tanrısı ve herkese yaptıklarının karşılığını veren Kutsal Baba'dır. Bunun içinde insanları ırk, renk, cinsiyet gibi bir ayrıma tabi tutmaz. Tanrı; ırk, renk, cinsiyet gibi şeylere bakmaksızın kim olursa olsun yeryüzünde sürekli iyilik ederek yücelik, saygınlık, ölümsüzlük peşinde olanları sonsuz yaşamla ödüllendirecektir. İman, Tanrı'ya "yürekten bağlılığı" ifade eder. İman, Yahudilik şeriatıyla alakası olmadığından kalben Tanrı'ya inanan her insan, onun övgüsünü kazanmıştır.¹⁰³ Aynı şekilde gerçeğe uymayanların ve haksızlık yapanların üzerine de gazap ve öfke yağdıracaktır. Bu bağlamda Yahudiler'in Tanrı katında hiçbir ayrıcalığı olamaz. Tanrı, Yahudi olsun veya olmasın kötülük edene sıkıntı ve elem verdiği gibi iyilik edene de yücelik, esenlik ve saygınlık ihsan edecektir. Çünkü Tanrı, insanlar arasında asla ayırım yapmaz.¹⁰⁴ İsa Mesih'in ölümü, Yahudiliğe hasredilmiş seçkin olma hüviyetinin de ölümü demektir. Tanrı, oğlunu feda ederek onu Yahudilik bağından koparmış ve ona tamamen özgür ve evrensel bir tanrısal alan açmıştır.¹⁰⁵ Nitekim İsa Mesih, İsrâilli olmayan bir yüzbaşının felçli uşağını iyileştirmiş ve ardından doğudan ve batıdan birçok insanın *Göklerin Egemenliği* altında bir araya geleceği müjdesini vermiştir.¹⁰⁶

Pavlus, Havârilere farklı olarak Kutsal Yasa ile muhatap olmanın kurtuluş için yeterli olmadığını savunmaktadır. Kutsal Yasa'yı bilmeden günah işleyenler ile Yasa'yı bildiği halde günah işleyenler arasında hiçbir fark yoktur. Tanrı, Mesih İsa ile Yahudi olmayanları da *Tanrı'nın Halkı'na* dâhil ettiğinden

¹⁰⁰ Galatyalılar, 5:6.

¹⁰¹ Jacob Jervell, *Theology of Acts of the Apostles* (Cambridge: Cambridge At The University Press, 1996), 120.

¹⁰² Eberhard Arnold, *The Early Christians: After The Death of the Apostles*, 360.

¹⁰³ Romalılar, 2/29.

¹⁰⁴ Galatyalılar, 2:6.

¹⁰⁵ Ferdinand Christian Baur, *Paul the Apostle of Jesus Christ: His Life and Works, His Epistles and Teachings*. (US: Hendrickson, 2003), 125.

¹⁰⁶ Matta, 8:5-12.

ve onlara kurtuluş vaadi verdiğinden bütün ulusları İsa Mesih'in bedenini temsil eden tek kilisede bir araya getirmek gerekir.¹⁰⁷ İsa Mesih'in ezeli ruhu, ölümden dirilişi ve ebedi kurtuluşu temsil ettiğinden Kutsal Yasa'nın bir bağlayıcılığı kalmamıştır.¹⁰⁸ İsa'nın ölen bedeniyle insan nesline sirayet eden günah yok olduğu gibi onun ruhu sayesinde kirli bedene hapsedilen insanlık ruhu da asli kimliğine/tanrısal özüne.¹⁰⁹ Böylelikle Kutsal Yasa'dan haberi olmadığı halde Tanrı'nın emir ve yasakları doğrultusunda yaşayan milletler, Yasa'nın gereğini getirmiş oldular. Pavlus'a göre Yasa, kutsal metinlerde veya Havâriilerin söylemlerinde değil, uygulamalarda karşılığını bulan bir hakikattir. Kutsal Yasa'nın önemini vurgulayan Havâriilerin şu gerçeğin farkında olmaları gerekir: Tanrı'nın kanunları sadece kutsal metinlere değil insanların yüreklerine ve vicdanlarına yazılmıştır. Sırf Yahudi olmadığı için diğer ulusların Tanrı'nın yasalarından habersiz olduğunu söyleyemeyiz. Tanrı, İsa Mesih'ten önce İsrâil peygamberleriyle gönderdiği şeriatle aklanmayı belli bir toplulukla sınırlandırmıştı. En sonunda Tanrı, İsa Mesih vasıtasıyla bütün insanlara kurtuluş öğretisini gönderdi. Böylece İsa Mesih ile hem Yahudilere hem de Yahudi olmayanlara kurtuluş yolu göründü. O halde, Müjde'de yazıldığı gibi aklanma yalnız imanla, yaşamda ancak aklanma ile mümkün olacaktır.¹¹⁰

Havâriiler, Yahudi olduklarından Tanrı katında seçkin bir konuma sahip olduklarına inanırlar. Bundan dolayı Havâriiler, Kutsal Yasa'ya dayanarak sürekli kendileriyle övünürler. Yine onlar, her şeyi bildiklerini ve tanrısal değerlerin bütününe vakıf olduklarını düşünürler. Pavlus'a göre Havâriiler, Kutsal Yasa'da bilginin ve gerçeğin özüne kavuşmuş olarak körlerin kılavuzu, karanlıkta kalanların ışığı, akılsızların eğiticisi, çocukların öğretmeni olduğuna inanırlar. Bununla birlikte büyük bir gaflet içerisinde olan bu insanlar, Kutsal Yasa'nın üstün değerlerini hiçbir zaman nefislerine öğütmezler. Bunlar, sadece ilahi emirleri insanlara vazederler. Ancak kendilerini Kutsal Yasa'nın dışında tutarlar. İyiliği emredip kötülükten vaz geçirirler. Ancak Kutsal Yasa'ya güvenerek kendilerini suç ve gınahtan muaf tutarlar. Kutsal Yasa'nın gereklerini çiğneyerek sünnetin öneminden bahsederler. Hâlbuki sünnetli olsa

¹⁰⁷ Jürgen Becker, *Paul: Apostle to the Gentiles*, 78.

¹⁰⁸ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 242.

¹⁰⁹ James D. G. Dunn, *The Theology of Paul the Apostle*, 318.

¹¹⁰ Romalılar, 2:1-17.

bile Yasa'yı çiğneyen kişinin Tanrı'nın katında bir değerinin olmadığını düşünmezler. Zira Tanrı, İbrahim'in şahsında bedence sünnetli olmaktan çok, ruhen sünnetli olmayı bizlere emretmiştir. Tanrının Yasa'sı gerçekte iyiliğin bütün tezahürlerini yüreğinde taşıyan insanlarda karşılık bulmuştur. Kalbinde Tanrı'ya yer vermeyen sünnetli ve sünnetsiz kişiler, Yasa önünde aynı değere sahiptir. Bu durumda ne Yahudi olmanın ne de sünnetli olmanın bir yararı olabilir. Zira İsa Mesih'e iman, herkesi Tanrı katında eşitlemiştir.¹¹¹ Yahudiler, insanları günahın denetimi altında olmakla suçlar. Ancak Yasa'nın denetimi altında olmadığı halde Yasa'nın gereklerini yerine getiren diğer ulusları unuturlar. Demek ki onlar, Tanrı'nın kendi oğlunu insanlığın kurtuluşu için feda ettiğinin farkında değiller. Eğer bu gerçeğin farkında olsalardı Yasa'nın gereklerini yerine getirmenin bile aklanma için yeterli olmadıklarını kabul ederlerdi.¹¹²

Pavlus'a göre Kutsal Yasa olmadan da kurtuluşa ermek mümkündür. İsa Mesih'in gelişi bir anlamda Kutsal Yasa'nın geçersizliğinin alametidir. Artık bu süreçten sonra Kutsal Yasa'ya değil, İsa Mesih'e tabi olanlar günahlarından aklanacaktır. Âdem yüzünden bütün insanlık suç ve günah girdabına mahkûm edildi. Ancak merhametlilerin merhametlisi olan Yüce Tanrı, insan nesline acıdı ve insanlığın kurtuluşu için kendi lütfuyla İsa Mesih'i onlara gönderdi. Şu halde hiçbir birey veya ulus, Tanrı katında ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. İsa Mesih'e inanma ve koşulsuz iyilik yapma, Tanrı katında değerli olmanın ve aklanmanın temel ölçütüdür. Pavlus, bu görüşüyle Tanrı'nın kilisesi ile Yahudilik Yasası arasında herhangi bir ilintinin olamayacağını açıkça ifade eder. İlahi ve beşeri olanın ortak paydası Kutsal Ruh olduğuna göre yenilenme ve kurtuluşa onun vasıtasıyla gerçekleşecektir.¹¹³ O halde Kutsal Ruha adanmış her birey, kilisenin temel taşlarını oluşturmaktadır. Kutsal kilise, insanlığın bütün prangalarından kurtuluştur. Aynı şekilde İsa Mesih'in gelişi, tanrısal merhamet ve adaletin bütün uluslarda tecelli etmesidir. Bu, aynı zamanda Tanrı'nın yapılan iyilikleri boşa çıkartmayacağı anlamına da gelmektedir. Demek ki iyilik, belli bir din veya din müntesiplerinin tekelinde olamaz. Tam tersine iyilik; ırk, dil, renk, cinsiyet üstü bir değerdir.

¹¹¹ Mahmut Aydın, "Hıristiyanlıkta Yasa Sorunu: Pavlus ve Musa Yasası", *Pavlus'u Düşünmek: Pavlus'un Teolojik Dünyası*, ed. Cengiz Batuk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 307.

¹¹² Romalılar, 2:17-29.

¹¹³ Piotr Ashwin-Siejkowski, *The Apostles' Creed: The Apostles' Creed and Its Early Christian Context* (London: T & T Clark, 2009), 99.

Pavlus, Eski Ahit'in ahlak anlayışına karşı çıkararak yeni bir ahlak görüşünü ortaya koymaktadır. Yahudiler, Tanrı'nın seçkin topluluğu olarak kendilerini günahlardan ve rezilliklerden muaf tutuyorlardı. Diğer yandan diğer ulusların inançlarından ötürü Tanrı'nın sonsuz cezasına maruz kalacaklarına inanıyorlardı. Hâlbuki bu, bir aldatmacadan başka bir şey değildi. Tanrı'nın yargısı herkesi kapsar ve dünya hayatında her insan söz ve davranışlarının karşılığını alacaktır. Kutsal Baba'ya inanan her bireyin Onun oğlu İsa Mesih'in yaşantısını örnek alması gerekir. Tanrı'nın hoşnutluğu, zina, şehvet ve bedensel tutkularдан arınmış gönüllerde yatmaktadır. Kutsallık ve saygınlıkla hayatlarını sürdüren erkek ve kadınlar değerlidir. Aksine ahlaksızlığa bulaşmış kişi, Tanrı'yı reddetmiş olduğundan bütün bunlardan ötürü cezalandırılacaktır.¹¹⁴ Pavlus, bu görüşüyle güzel davranışların imanın ölçüsü olduğunu savunmaktadır. Tanrı, etnik kökene değil kalpte iman olup olmadığına göre kullarına muamele edecektir.¹¹⁵ Bir yasaya tabi olmak aklanmak için yeterli değildir. Aklanacak kişiler, İsa Mesih'in bize öğrettiği kutsal yaşamın şartlarını yerine getirenlerdir. Kutsal yaşamı reddedenler ise yaptıkları kötülöklere bakmaksızın atalarının dini ve uygulamalarıyla övünen ve böylece Tanrı'nın yargısından kaçacağını düşünen bencillerin ve sefihlerin durumuna düşeceklerdir.¹¹⁶

Pavlus bir yandan Kutsal Yasa'nın geçersizliğine vurgu yaparken diğer yandan da İsa Mesih'e "iman" etmenin, Kutsal Yasa'nın bir gereğı olduğunu ifade etmektedir. Zira Tanrı; İbrahim, İshak, Musa ve diğer İsrâilöğulları ile yaptığı anlaşmayı "iman ilkesi" ile doğrulamıştır. İman ilkesi ile Tanrı, sadece belli bir milletin değil bütün ulusların Tanrısı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca ister sünnetli, ister sünnetsiz olsun iman ve sevgi ile Tanrı'nın oğluna bağlananların günahlarının affedileceğı müjdesi verilmiştir.¹¹⁷ Bu bağlamda Mesih İsa, kutsal mesaja çağrılmış olanlar için –ister Yahudi İster Grek-Tanrı'nın gücü ve bilgeliğini temsil etmektedir.¹¹⁸ Bu sebeple herkesin Tanrı'nın bu yeni ve birleştirici çağrısına göre yaşamını sürdürmesi gerekir. Tanrı'nın çağrısı, bütün insanları kapsadığından sünnetli olup olmamanın bir

¹¹⁴ 1. Selanikliler, 1/1-8.

¹¹⁵ Mustafa Güre, *Katolik Hristiyanlıkta Kilise Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 18.

¹¹⁶ Romalılar, 2/8-10.

¹¹⁷ Romalılar, 3:21-31.

¹¹⁸ 1. Korintliler, 1:24.

önemi yoktur. Önemli olan, dünya hayatında Tanrı'nın emir ve yasalarına göre yaşamaktır. Rab'bin çağrısı herkesi kapsar ve kişi, hangi durumda ise onu öyle kabul eder. Çağrıya muhatap olmak için kişinin kendi konumunu değiştirmesine gerek yoktur. Herkes ne durumda İsa Mesih'in yoluna çağrıldıysa, Tanrı katında o durumda kalsın. Çünkü köle olan kişinin Tanrı'nın buyruğunu kabul etmesi onu özgür kılmıştır. Yine özgürken çağrılan kişi de artık Mesih'in kölesi olmuştur. Tanrı, herkesi bir bedel karşılığında satın almıştır. Bu bedel de ruhun ürünü olan sevgi, esenlik, sabır ve şefkate yer vererek insanların kölesi olmamaktır.¹¹⁹

Havâril, Kutsal Yasa'nın bir emri olan sünnetin aklanmak için şart olduğunu ileri sürüyorlardı.¹²⁰ Pavlus ise bu konuda farklı bir görüşe sahiptir. Ona göre İbrahim, İshak ve diğer İsrâiloğullarının ataları sünnetli oldukları için değil, Tanrı'ya iman ettikleri için aklanmışlardı. Onlar, imanları sayesinde hem sünnetlilerin hem de sünnetsizlerin babası olmuştu. İbrahim'e ve onun soyuna dünyanın mirasçısı olma vaadi Kutsal Yasa yoluyla değil, imandan gelen aklanma yoluyla verilmişti. Eğer aklanmak için Yasa'ya bağlılık yeterli olsaydı, imanın ve Tanrı vaadinin hiçbir anlamı kalmazdı. Hâlbuki Kutsal Yasa'nın kendisi bile iman ve sevgi ile güvence altına alınmıştır. Kutsal Yasa, esasen Tanrı'ya sevgi ve iman temelli bir bağlılık anlamına gelmektedir. O halde İbrahim'in soyu yalnız Kutsal Yasa'ya bağlı olanları değil, aynı zamanda İbrahim'in imanına sahip olanları da kapsamaktadır. Tanrı, İbrahim'e “seni birçok ulusun babası yaptım” şeklinde hitap etmiştir. Tanrı, bu vaadiyle belli bir insan topluluğundan (İsrâiloğulları) ziyade, iman eden herkesi ima etmektedir. İbrahim'i ve soyunu değerli kılan, onların Tanrı'ya koşulsuz imanlarıydı. Demek ki Tanrı'nın çocukları olağan yoldan doğan çocuklar değildir. Aslında İbrahim'in soyu, Tanrı'nın vaadi uyarınca doğan çocuklardır.¹²¹ Tanrı, İbrahim aracılığıyla bütün ulusların imanla aklanacağı müjdesini önceden vermişti. O halde İbrahim'in gerçek çocukları iman edenlerdir. İman edenler de tıpkı İbrahim gibi Tanrı tarafından kutsanacaktır.¹²²

Havâril, her defasında “Kutsal Yasa Kitabı'nda yer alan ilahi buyrukları yerine getirmeyen herkesin lanetlendiğine” vurgu yaparlar. Pavlus'a

¹¹⁹ 1. Korintliler, 7:17-24.

¹²⁰ Yaratılış, 17:10-27.

¹²¹ Romalılar, 9:8.

¹²² Galatyalılar, 3:7-9.

göre sünnet edilen her birey, Kutsal Yasa'nın tümünü yerine getirmek zorundadır.¹²³ Zira şu gerçek bilinmelidir ki, Yasa'nın gereklerini yerine getirmiş olduklarına güvenenlerin hepsi lanetlenmiştir. Çünkü aklanma, Yasa'nın gereklerini yerine getirmekle değil, imanla olacaktır. Bu anlamda Pavlus'a göre İsa Mesih, bizleri Tanrı katında kendilerini dokunulmaz olarak tarif eden kişilerin lanetinden de kurtarmıştır.¹²⁴ Mesih İsa'nın öğretisinde ne sünnetlilerin ne de sünnetsizlerin yararı vardır; yararlı olan sadece sevgiyle etkisini ortaya koyan imandır.¹²⁵ O halde imanı olmayan ve iyi erdemlerde bulunmayan kişinin atalarıyla övünmesinin tanrı katında hiçbir karşılığı yoktur. Tanrı, erdemli insanların ırkına, rengine bakmaksızın onların günahlarını örter. Tanrı sadece sünnetlilerin değil sünnetsizlerin duasını kabul eder. Yalnız sünnetlilerin değil sünnetsizlerin de iyi davranışlarını ödüllendirir. Tanrı Baba, Kutsal Ruh aracılığıyla yüreklerimizin bir köşesinde sönmek üzere olan sevgi ve iman kıvılcımlarını harekete geçirdi. Böylece imansız ve sevgisiz yüreklerimize O'nun sonsuz sevgisi döküldü. Tanrı, biz günahkârları sevdiğini Oğlu'nu çarmıhta feda ederek ispatladı. Böylece İsa Mesih'in kanıyla hem aklandık hem de Tanrı'nın gazabından kurtulduk. Dolayısıyla günah yüzünden birbirinden uzak kalan Tanrı ve insanlık, İsa Mesih aracılığıyla tekrar bir araya gelmiş ve barışmış oldu.¹²⁶

Pavlus'a göre Kutsal Yasa, suç ve günah konusunda kendilerini dizginlemeyen, nefsinin ve benliklerinin kölesi olan bir topluluğa inmişti. Ancak Kutsal Baba, beşere merhamet ederek onları, gazabın çocuklarından ayırdı. Müjde ile insanın eski ve yıpranmış yaratılışını, riyazetle kötü alışkanlıklarını söküp attı. İnsanı şeytanın tuzaklarından kurtararak ona yeni bir yaratılış kazandırdı. Bu yaratılıшта, Yahudi, Grek, sünnetli, sünnetsiz, köle, özgür, kadın ve erkek ayrımı yoktur.¹²⁷ Böylelikle Tanrı, Yasa ile ölü ve suçlu ilan edilen insanlığı Mesih aracılığıyla yaşama kavuşturdu ve onları tek bedende birleştirdi. Artık Mesih'in kanı ile Tanrı'ya yakın kılınan inananlar topluluğunda, Kutsal Yasa'nın belirlediği katı kuralların bir karşılığı yoktur. Mesih'in kendisi barıştır. Pavlus'a göre halklar arasında bu barış elçiliğini üstlenen kişi kendisidir. Onun seyahatleri ve yazmaları bunun en bariz

¹²³ Galatyalılar, 5:3.

¹²⁴ Galatyalılar, 3:10-14.

¹²⁵ Galatyalılar, 5:6.

¹²⁶ Romalılar, 4:1-25; 5:1-12. (New York: Columbia University Press, 2015), 51

¹²⁷ Koloseliler, 3:9-11.

örneğidir. Bu barışla Kutsal Yasa'nın korkunç kuralları etkisiz kılınmış ve sünnetli, sünnetsiz diye ayrılan topluluklar bir araya getirilmiştir. Müjde ile ulusların arasına örülen duvarlar yıkılmış ve topluluklar arasındaki düşmanca tutumlar silinmiştir. Böylece sünnetli ve sünnetsiz ayrımı olmayan, sadece Tanrı'nın ev halkından olan, kutsal bir birliktelikle Kutsal Baba'nın huzuruna çıkartacak yeni bir inananlar topluluğu yaratılmış oldu.¹²⁸

Pavlus, Kudüs'e ikinci gelişinde Havârililerle anlaşmıştı. Onun amacı aslında misyon ve tebliğ faaliyetleri konusunda herhangi bir engelle karşılaşmamaktı. Yoksa Pavlus açısından Kudüs merkezli Havârililerin fazla bir önemi yoktu. Onun ifadesiyle “topluluğun direkleri sayılan Yakup, Kefas ve Yuhanna paydaşlığın işareti olarak kendisine ve Barnaba'ya sağ ellerini uzatmıştı”.¹²⁹ Bu anlaşma Yahudi olmayan yeni İseviler'in, Yahudi kökenli İseviler'in uyması gereken dini ibadet ve uygulamalarından da muaf tutulmasını içeriyordu. Sonuçta Kudüs cemaati, Pavlus'u tam bir Havâri olarak görmese bile onu *Gentileler'e* Havâri olarak atamayı kabul etmişlerdi. Fakat bütün bunlara rağmen Kudüs cemaati ile Pavlus arasındaki çekişme devam etmişti. Çünkü Pavlus, Kudüs Havârililerinin dini anlayışlarını hiçbir şekilde onaylamamıştı. Havârilere göre İsa Mesih'in mesajlarının muhatabı sadece İsrâiloğullarıydı. Ancak Pavlus açısından Kudüs cemaatinin İsa Mesih'in öğretilerine nail olmak için “İsrâilli olmak” şartı, o kadar da abartılacak bir sorun değildi. Pavlus'a göre İsa Mesih'in mesajı tüm insanlara yönelik evrensel bir karaktere sahiptir. Bu bağlamda dini tebliğ etme faaliyetlerinin herkese yapılması gerekir. Çünkü ona göre Müjde'yi sünnetlilere bildirme görevi nasıl Petrus'a verildiyse, sünnetsizlere bildirme görevi de İsa Mesih tarafından kendisine verilmişti.¹³⁰ Yine sünnetlilere elçilik etmesi için Petrus'ta etkin olan Tanrı, diğer uluslara elçilik etmesi için bizatihi kendisinde etkin olmuştu.¹³¹

Tarihsel İsa'nın getirdiği yasalarla ilgilenmeyen Pavlus'un öğretisinin temel dayanağını İsa Mesih oluşturmaktadır. Pavlus'a göre İsa Mesih, var olan her şeyin kaynağı, insanlığın kurtarıcısı olduğu için kurtuluşa ermek ancak ona iman etmekle mümkündür.¹³² Pavlus, Yahudi Yasası'nı benimsediğini ifade etmekle birlikte kendisi açısından geçerli tek yasanın İsa Mesih yası

¹²⁸ Efesliler, 2:11-19.

¹²⁹ Galatyalılar, 2:9.

¹³⁰ Galatyalılar, 2:7.

¹³¹ Galatyalılar, 2:8.

¹³² Galatyalılar, 2:6.

olduğunu vurgulamaktadır. “Yahudileri kazanmak için bir Yahudi gibi davrandım, kendim kutsal yasanı altında olmadığım halde yasa altında olanları kazanmak için onlara yasa altındaymışım gibi davrandım. Tanrı’nın yasasına sahip olmayan biri değilim, Mesih’in yasası altındayım”.¹³³ Pavlus, bu yasanın gereği olarak kendisinin İsa Mesih’i örnek aldığı gibi takipçilerinin de onun yolundan gitmesini istiyordu.¹³⁴ Mesih, Tanrı’nın emri uyarınca insanlığın günahlarına karşı ölmüş, gömülmüş ve üç gün sonra ölümden dirilmişti. Ölüm bir insan aracılığıyla, dirilişte yine başka bir insan aracılığıyla gelmişti. Âdem’de ölen insanlık, İsa Mesih sayesinde tekrar yaşama kavuştu. Mesih’in gelişiyle birlikte artık bütün insanlık aynı paydada buluşmuştu. Bu payda, Göksel Baba’nın sonsuz sevgisine dayalı egemenliktir. Bundan sonra her şey İsa Mesih’in ayakları altına serilecek ve ona bağımlı hale getirilecektir. İsa Mesih ile bütünleşen insanlık ise Tanrı’ya bağımlı hale getirilecektir. Böylece toprakla düşkün, zayıf ve günaha meyili olan bütün bedenler, ruhsal bir form kazanarak Tanrı’nın Kutsal Ruh’na karışacaktır.¹³⁵

Pavlus’a göre İsa Mesih’in çarmıhta ölmesi bir bedende iki topluluğu bir araya getirmek ve onları Tanrı ile barıştırmak anlamına gelmektedir.¹³⁶ Eski şeyler geçtiğinden ve her şey yenilediğinden Mesih’le bir araya gelen kişi de artık yeni bir insandır. Tanrı, Mesih aracılığıyla bizi kendisiyle barıştırdı ve bize herkesle barıştırma görevini verdi.¹³⁷ Bu durumda İsa Mesih’in bütün uluslara bildirmek her inananın en kutsal görevidir. İsa Mesih’e iman, Tanrı’nın merhameti karşılığında insanlardan istenilen en kutsal görevidir. Artık ne Yahudi, ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek, ne kadın ayırımı var. Bütün insanlık Mesih İsa’da bir araya gelmiş tek bedendir. Eğer kişi Mesih’e inanıyorsa ona aittir ve İbrahim’in soyundandır. Kutsal vaade göre de İsa Mesih’in mirasçısıdır.¹³⁸ İnananlar, Tanrı’nın yetkin ruhuyla değerli kılınmıştır. Pavlus, İsa Mesih öncesi Tanrı’nın İsrâiloğulları ile yaptığı Eski Ahid’i ve Kutsal Yasa’yı kabul etmektedir. Ancak Mesih’in Müjdesi ondan üstün olduğu için Eski Yasa ile amel etmenin bir anlamı olmadığını düşünmektedir. Zira yaşamı ve sevgiyi esas alan Yeni Ahid, suç ve cezayı ön planda tutan Eski

¹³³ 1. Korintliler, 9:20-21.

¹³⁴ 1. Korintliler, 11:1-16

¹³⁵ 1. Korintliler, 15:1-28.

¹³⁶ Efesliler, 2:12-16.

¹³⁷ 2. Korintliler, 5:17-19.

¹³⁸ Galatyalılar, 3:28-29.

Ahid'ten üstündür. Aynı şekilde Yasa'yı oluşturan kişi (İsa Mesih), Yasa'ya aracılık edenden (Musa) farklı bir konuma sahiptir. Yani müessir, eserden daha çok saygı görür.¹³⁹ Dolayısıyla Tanrı'nın mukaddes evi üzerinde yetkin bir konuma sahip olan İsa Mesih, Tanrı'nın sadık bir hizmetkârı olan Musa'dan da üstündür. Mesih İsa ile Tanrı, insanların imanlarını yazılı yasaya göre değil, Kutsal Ruh'u'na bağlı yeni bir anlaşma ile tazelemiştir. Tanrı, geçici olan Kutsal Yasa'yı, ondan daha yüceltilmiş ve kalıcı Yeni Müjdesi ile değiştirmiştir. Artık geçici ve yücelikten gelen Yasa'ya değil, kalıcı ve yüceliği daha aşkın olan Müjde'ye göre yaşamak gerekir.¹⁴⁰ Kutsal Yasa, bütün dünyayı günahın tutsağı haline getirmişti. O halde yaşam sağlayabilen tek bir Yasa vardır. O da herkes için yaşam sağlayabilen ve vaade göre insanları Kutsal Ruh ile birleştiren Mesih'in Müjdesidir.¹⁴¹

SONUÇ

Hristiyanlık tarihinde Pavlus, hayatında İsa'yı hiç görmemesine rağmen diğer Havârilere daha etkin bir konuma sahip olmuştur. Pavlus'un bu başarısı büyük oranda onun İsa'nın belli bir topluluğa yönelik ilahi mesajlarına evrensel bir kimlik kazandırmasından ileri gelmektedir. Pavlus, Yahudi kökenlidir. Ancak Pavlus'un mektuplarında Yahudilik ile birlikte paganist, gnostik ve diğer gizemli inançların yansımalarına rastlamak mümkündür. Pavlus ile Havârilere arasında yaşanan tartışmalar, esasen Havârilere samimi bir şekilde savunduğu İsa'nın öğretisiyle Kudüs dışında yayılan ve diğer inançlardan büyük oranda etkilenen Hristiyanlık anlayışı arasındaki gerginliğin bir yansımasıdır. Pavlus'un teolojisini, Havârilere teolojik yapısından farklı kılan belki de en önemli unsur, onun İsa Mesih ve onun öğretisiyle ilgili görüşlerin senkretik bir özelliğe sahip olmasıdır. Bu yeni doktrinde Tarihsel İsa'nın ve onun getirdiği mesajların fazla bir önemi yoktur. Pavlus, kendi zihin dünyasında kurguladığı dini anlayışın merkezine bütün insanları koymuştur. Bundan dolayı da Pavlus, mektuplarında her defasında bir *Gentile Havârisi* olmaktan büyük bir onur duyduğunu belirtmiştir.

Pavlus'u diğer Havârilere farklı kılan bir diğer unsur, gücünü doğrudan Tanrı'dan ve onun oğlu İsa Mesih'ten almasıdır. Pavlus, İsa'nın Tanrı

¹³⁹ İbraniler, 3:2-6.

¹⁴⁰ 2. Korintliler, 3:7-11.

¹⁴¹ Galatyalılar, 3:22-28.

algısına paganist ve gnostik bir nitelik kazandırmıştır. Tanrı, ona lütfederek ilahi vahiy ve ilhamıyla desteklemiş ve bütün insanları aydınlatan özel bir elçi olarak görevlendirmişti. Pavlus, mektuplarında özellikle Havârilik konusunda diğer Havârilere farklı ve üstün bir konuma sahip olduğunu belirtir. Ona göre İsa Mesih'i görmek tek başına Havârilik ölçütü olamaz. Tanrı, İsa Mesih aracılığıyla kendisini Havâri olarak seçmiş ve İsa'nın Müjde'sini bütün uluslara bildirmekle görevlendirmişti. Onun açısından İsa Mesih, insanlık tarihi açısından yeni bir dönemin başlangıcı demektir. İsa Mesih ile başlayan bu yeni dönemde İsrâiloğullarına gönderilen Yasa'nın bir geçerliliği kalmamıştır. Tanrı'nın iradesi insanlığın kurtuluşundan yana tecelli etmiştir. İsa Mesih, insanı ölüme mahkûm eden bu acı verici ve elem dolu Yasa'dan kurtuluşun sembolü olduğuna göre "iyi olan" her insan kurtuluşu hak etmiştir.

KAYNAKÇA

- Arnold, Eberhard. *The Early Christians: After The Death of the Apostles*. New York: Plough Pub. House, 1970.
- Ashwin-Siejkowski, Piotr. *The Apostles' Creed: The Apostles' Creed and Its Early Christian Context*. London: T & T Clark, 2009.
- Aydın, Mahmut. "Hristiyanlıkta Yasa Sorunu: Pavlus ve Musa Yasası". *Pavlus'u Düşünmek: Pavlus'un Teolojik Dünyası*. ed. Cengiz Batuk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Baur, Ferdinand Christian. *Paul the Apostle of Jesus Christ: His Life and Works, His Epistles and Teachings*. US: Hendrickson, 2003.
- Becker, Jürgen. *Paul: Apostle to the Gentiles*. çev. O. C. Dean. Louisville: Westminster/John Knox Press, 1993.
- Brandon, S. G. F., *The Fall of Jerusalem and the Christian Church: A Study of the Effects of the Jewish Overthrow of AD 70 on Christianity*. London: S.p.c.k., 1951.
- Bruce, F. F., *Paul: Apostle of the Heart Set Free*. U. S. A.: Paternoster, 1980.
- Caka, Eduart. *Mistik Olarak Pavlus*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*. çev. Ekrem Sarıncıoğlu. Isparta: Fakülte Yayınevi, 2005.
- Dunn, James D. G., *The Theology of Paul the Apostle*. Michigan: W. B. E. Publishing Company, 1998.
- Duygu, Zafer. *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018.
- Eraslan, Osman. *Havari Petrus ve Hristiyanlıktaki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021
- Freed, Edwin D., *The Apostle Paul and His Letters*. London: Equinox Publishing Ltd., 2005.
- Gündüz, Şinasi. *Anadolu'da Paganizm: Antik Dönemde Harran ve Urfa*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Güre, Mustafa. *Katolik Hristiyanlıkta Kilise Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

- Hengel, Martin. *The Pre-Christian Paul*. London: Scm Press, 1991.
- J. Tomson, Peter. *Paul and the Jewish Law: Halaka in the Letters of the Apostle to the Gentiles*. 1 Cilt. Minneapolis: Fortress Press, 1990.
- Jervell, Jacob. *Theology of Acts of the Apostles*. Cambridge: Cambridge At The University Press, 1996.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Marguerat, Daniel. *The First Christian Historian: Writing the 'Acts of the Apostles'*. çev. Ken McKinney vd. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- McDowel, Sean. *The Fate of the Apostles: Examining the Martyrdom Accounts of the Closest Followers of Jesus*. USA: Ashgate, 2015.
- Mcray, John. “Pavlus ve İsa Mesih’in İnkarnasyonu”. çev. Süleyman Turan. *Pavlus’u Düşünmek: Pavlus’un Teolojik Dünyası*. ed. Cengiz Batuk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- S. Oegema, Gerbern. *Apocalyptic Interpretation of the Bible: Apocalypticism and Biblical Interpretation in Early Judaism, the Apostle Paul, the Historical Jesus, and their Reception History (Jewish and Christian Texts)*. New York: T & T Clark, 2012.
- Schoeps, Hans-Joachim, *Yahudi-Hristiyanlığı: İlk Dönem Hristiyanlığında Cemaat Oluşumu ve Mezhep Kavgaları*. çev. Ekrem Sarıkçıoğlu. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Şarkâvî, Cemâleddîn, *Hristiyanlıkta Pavlus Gerçeği*. çev. Selami Çaylı. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2006.
- Wilson, Andrew Norman. *Paul: The Mind of the Apostle*. New York: W.W. Norton & Company, 1997.

BÖLÜM II

II. MURAD'A TAKDİM EDİLEN *KİTÂB-I MÜSTAKÎM*'DE BİR KAVRAM ANALİZİ: “ŞEHİTLİK” FASLI

Doç. Dr. Ali KOZAN¹

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.18078078>

¹ Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun, Türkiye, ali.kozan@samsun.edu.tr, orcid id: 0000-0002-8776-2379.

GİRİŞ

15. asır sonlarında Diyâr-ı Rûm’da kaleme alınan eser sayısında kayda değer bir artış olduğu hususu, son dönemde araştırmacıların dikkatini çeken önemli bir tespittir. Söz konusu artışı devletin oluşum süreciyle ilişkilendiren çalışmalarda da vurgulandığı üzere (İnalçık, 2016, 85-155) Osmanlı devrinde kurulan medrese mezunlarından müteşekkil zümrenin İslâmî kitâbî kültürü özümseyerek bu sayede başta edebiyat olmak üzere farklı sahalarda eserler üreten yetkin bir müellif sınıf ortaya çıkardığı da bilinmektedir. (Yayla, 2024, 315-316)

II. Murad (1421-1444 ve 1446-1451) devri de kaleme alınan Türkçe eserlerle birlikte telif ve tercüme faaliyetlerinde belirgin biçimde artış görülen (Kaska, 2024, 68) zengin bir kültürel birikime öncülük eder. Yoğun bir şekilde Türkçe manzum anlatı ve şiir derlemelerine de rastlanan bu dönemi ‘çimlenme dönemi’ olarak adlandıran Kuru’ya göre, el yazmasına dayalı edebî üretimdeki patlama, ilerleyen dönemlerde yüksek bir edebî iklimin gelişmesine temel teşkil etmiştir. (Kuru, 2013, 551; Kozan, 2024, 155)

Bu dönemde kaleme alınan eserlerde, müellifler için şahsî temâyüller dışında temel motivasyon kaynaklarından birisi de devrin Osmanlı padişahının ihsanına dayanan ‘hamîlik’dir. Yayla’ya göre de hamilik, her ne kadar müelliflerin eser telifinde yegâne etken olmasa da temel etkenlerden birisidir. (Yayla, 2024, 316) Bu dönemde hâmî-müellif ilişkisi bağlamında İslamî ilimlerden bilimsel kitaplara edebiyattan tarihe pek çok eserin II. Murad’a sunulduğu bilinmektedir. Dümeyrî (öl. 1405), Şîrvânî (öl. 1438-1451 arası), Mahmûd bin Kadı Manyas (öl. XV. asrın ikinci yarısı), Hızır Bey (öl. 1459), Karahisârî (öl. 1483 sonrası) ve gibi eser sahipleri bu dönemde Sultan Murad tarafından himâye edilmiş ve onlara ihsanlarda bulunmuştur. (Kozan, 2024, 155)

KİTÂB-I MÜSTAKÎM HAKKINDA

II. Murad’a takdim edildiği anlaşılan eserler arasında *Kitâb-ı Müstakîm* adlı risâle de yer alır. 1413 tarihinde hayatta olan İbrahim Tunusî el-Kâtibî’nin eserin müellifi olduğu kabul edilmektedir. (Çetin, 2006, 114-115) Milli Ktp. 06 Mil Yz A 1130-1’deki nüshanın ferağ kaydında (v. 169a) müellifin “İbrahim Hoca Tunuslu” olarak zikredilmesi de bu görüşü destekleyen bir diğer unsurdur. 1702 yılında istinsah edilmiş ve Milli Kütüphane Adana İl Halk Ktp.

koleksiyonunda 01 Hk 879 numaralı nüshadaki ferağ kaydı kısmında (v. 133a) adı geçen “Molla Hasan bin Ahmed bin Halil”in ise eseri çoğaltan müstensihlerden biri olduğu kanaatine varılabilir (Çetin, 2006, 114–115).

Eserin hem Türkiye’de hem de yurt dışındaki yazma nüshaları daha önce yapılan muhtelif çalışmalarda kayda geçirilmiştir. Çetin, onsekiz bâbtan teşekkül eden bu metnin bab, fasıl ve mesele bölümlerine göre şekillenen içeriğini ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, eserin bilinen en eski nüshasını Yusuf bin Ali es-Serrâc tarafından istinsah edilen, Milli Ktp.’de Hk 4046-1 numarayla muhafaza edilen ve 877/1472 tarihini taşıyan yazma olarak belirlemiştir. (Çetin, 2006, 112-113; Çelebioğlu, 1986, 152; 115-117; Bars, 2022, 44) Mevcut araştırmalar, eserin Almanya, Avusturya ve Vatikan’daki üç nüshası da dâhil olmak üzere toplam on yazma nüshasının bulunduğunu göstermektedir. Nüshaları belirleme sürecinde gerçekleştirdiğimiz incelemelerde, muhtelif kütüphane kayıtlarında eserin isminin “*Kitâb-ı Müstakîm* ve *Kitâb-ı Sırât-ı Müstakîm*” şeklinde kayıt altına alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca önceki çalışmalarda zikredilmeyen bir başka nüshanın da Edirne Selimiye Kütüphanesi Yazmalar Koleksiyonu’nda 533-4 numarada, yer aldığı anlaşılmıştır. Ancak bu nüsha, risâlenin ikinci bâbı olan tahâret bölümünden sonrasının eksik olması nedeniyle tam değildir. (Kozan, 2024, 156) Sade bir üslupla kaleme alınmış olan eserin besmeleyle başlayan mukaddime ve ithaf bölümünde, II. Murad’a takdim edildiğine dair ifadeler yer almaktadır. (*Kitâb-ı Müstakîm (S) nüshası*, 1b’den naklen Kozan, 2024, 156)

Kitâb-ı Müstakîm’in dördüncü bâbı Cenâyiz bahsi’ni (el-Bâbu’r-râbi’u fi’l-Cenâyiz) içerir. Söz konusu bâbda yer verilen ilk fasıl “faslu’t-tekfîn (ölünün kefenlenmesi)”; ikinci fasıl “faslu fi salâti’l-cenâze (Cenâze namazı faslı)”; üçüncü fasıl “faslu fi hamli’l-cenâzeti (Cenâzenin taşınması faslı)” olup dördüncü fasıl ise “faslu fi ş-şehîd” başlığı altında şehitler hakkındaki fasıldır. Bu bahiste geçen her konu başlığının farklı nüshalarda “Mes’ele” adlı başlıklar altında altı yahut yedi başlıkta ele alındığı görülmektedir. Eserin “komşu hakkı” ile ilgili ondördüncü bâbı’nı Bars çalışmıştır. (2022, 35-52) Eserin “kelâm/söz söyleme edebî” ile ilgili on üçüncü bâbını içeren bir çalışma ise tarafımızdan yapılmıştır. (2024, 153-166)

Eserde ele alınan konuların sular, abdest, namaz, cenaze, zekât, oruç ile yiyecekler ve içecekler başlıkları gibi konulardan oluşması ve zaman zaman Hanefî fakihlerin hükümlerine de başvurulması metnin bir tür ilmihal/fıkıh

eseri niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. (Çetin, 2006, 115-117; Kozan, 2024, 156) Bununla birlikte, yazmanın son bölümlerinde kelâm, komşuluk hakkı ve meclis adabına ilişkin meselelerin ele alınması, eserin edeb, adab-ı muâşeret ya da ahlâk türünde bir eser olarak da nitelendirilebileceğini göstermektedir. (Kozan, 2024, 156)

KİTÂB-I MÜSTAKÎM'DE ŞEHİTLİK BAHSİ ÜZERİNE

Risâlede yer verilen konulardan birisi de şehitlik'tir. İslâmî bir kavram olarak “Allah yolunda öldürülen Müslüman (Atar, 2010, 428)”ı ifade eden şehit kavramı risâlenin ilgili kısmında ahiret hükümlerinden ziyâde şehitlere uygulanacak dünyevî hükümler bağlamında değerlendirilir. Bu bağlamda şehit olan Müslümanların yıkanma, kefenlenme ve cenaze namazları hakkında Hanefî fikhını esas alan birtakım hükümlerde bulunduğu görülür.

İlgili bahiste şehitlik, bir Müslüman'ın bir Müslüman tarafından zulümle öldürülmesi sonucunda gerçekleşir. Şehit sayılması için ölen kişinin bâliğ (ergen) ve tâhir (temiz) olması gerekmektedir. Bu yaklaşım, Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413)'nin “diyet gerektirmeksizin haksız şekilde öldürülen, buluğa ermiş her temiz Müslüman”ı şehit saymasıyla aynı çizgide yer almaktadır. (Kurt, 2012, 193) Nitekim Merginânî (öl. 593/1197) de, Müslümanlar tarafından zulmen öldürülen kimsenin şehit sayılacağını ancak öldürüldüğünde diyete hükmedildiyse bu durumda katledilen kimseye şehit hükümlerinin uygulanamayacağını belirtmiştir. (Dinç, 2024, 228) Bu durum, şehitlik statüsünün belirlenmesinde olayın hukuki niteliğinin belirleyici olduğuna işaret eder. Bir diğer ifadeyle şehitlik statüsünün belirlenmesinde öldürülme biçiminin hukuki niteliği dikkate alınmaktadır.

Eserin diğer bab ve fasıllarında olduğu gibi şehitlik faslında da hüküm ve görüşlerde Ebû Hanîfe (öl. 150/767)'nin ve Hanefî mezhebi için otorite olarak görülen Ebû Yûsuf (öl. 798) ve İmâm Muhammed (öl. 805)'in görüşlerine başvurulduğu görülmektedir. Bu durum erken dönem Osmanlı kitabî kültüründe ibadet esaslarında Hanefî mezhebinin esas alındığını göstermektedir. Nitekim şehitlik bahsinde Ebû Hanîfe'nin görüşüne dayandırılarak verilen hükümde cünüp veya küçük çocuğun şehit olması durumunda yıkanmayacağı ifade edilir. Ancak İmâmeyn'in (İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed) de konu hakkındaki görüşlerine başvurularak, bu kişilerin yıkanacağı yönündeki içtihatlarına da yer verilir. Şehidin ölmesiyle,

malının vâcib olmaması gerekir ki bu, kasten öldürme sonucu kısas gerekmeyen bir durumda ölmüş olması şartına işaret eder. Metinde, şehidin ve kanının yıkanmayacağı açıkça belirtilir. Yine metne göre kâfirler, harâmiler (yol kesiciler) ya da Bey’e âsî olmuş kişiler tarafından öldürülenler şehit hükmüne yıkanmazlar. Sadece yaralandıktan sonra biraz vakit geçirmesi ve hemen ölmemeleri halinde şehitlik hükmünün düşeceği ve yıkanması gerektiği belirtilir. Aynı şekilde yaralı halde vasiyet etmesi, devâ bulması, yiyip içmesi ve daha sonra ölmesi de şehidin yıkanmasını gerektiren durumlar arasında sayılır.

Eserde şehid için namaz kılınacağı ve kıyafetleriyle kefenleneceği de belirtilmiştir. Bunun nedeni, İslâm inancında şehitlerin Allah katında yüksek makam sahibi olduklarına dair inancın bir tezahürü olarak diğer Müslümanların ölümünden farklı olarak, cennete doğrudan gideceklerinin kabul edilmesidir. (Sarı, 2025, 335)

Risâlede belirtilen hükümlerde, Ebû Hanîfe’nin şehitlikle ilgili tanımında yer alan ve “Müslüman ve mükellef olmak, cünüp, hayız ve nifas gibi manevî kirlerden arınmış bulunmak, zulümle öldürülmek, kan bedeli gerekmesi de kısas uygulanmasını gerektiren biçimde öldürülmek, savaşta yaralanıp hâlâ canlı iken başka bir yere nakledilmemiş olmak” (Kurt, 2012, 211) gibi şartları içeren görüşlerinin temel alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca risâlede geçen hükümler, İslâm alimleri ve Hanefî fakihleri tarafından kabul edilen, “üzerinde kan dışında bir necaset olmaması durumunda şehidin yıkanmayacağı, şehidin kanlı elbisesinin çıkarılarak ayrı bir kefen giydirilemeyeceği, üzerinde bulunan palto, ceket, ayakkabı gibi kefen olarak değerlendirilmeyen elbiselerle birlikte silah, zırh ve kılıç gibi aletlerin çıkarılacağı ve elbisesinin kefen için yeterli olmaması halinde sünnete uygun bir olarak tamamlanacağı”na dair hükümlerin bir yansımasıdır. (Birsin, 2011, 113; Kurt, 2012, 212; Erdem, 2024, 39)

Metne göre şehit üzerindeki elbiselerle kefenlenir, ancak kefen için gerekli miktardan fazla olanlar çıkarılır, eksikse tamamlanır. Bu bağlamda cenaze işlemlerinden önce şehidin üzerindeki pamuklu kaftan, kürk, silâh ve çizme (edük) gibi giysi ve eşyaların çıkarılması gerektiği vurgulanır. Ayrıca metinde şehitlik hükmünü ortadan kaldıran durumlara da yer verilir. Buna göre bir kişiye had vurulup ölmesi ya da kısas olarak öldürülmesi durumunda, kişi yıkanır ve namazı kılınır; şehit hükmünü almaz. Beylere hıyânet edenlerin veya

yol kesicilerin öldürülmesi durumunda ise âsî olarak öldürülenlerin yıkanacağı ve namazlarının kılınmayacağı belirtilir. Ancak ana nüshada “beylere hıyânet olanları öldürdüler ya [yol] kesicileri [öldürdüler]. Yuyalar, namaz kılmayalar.” ifadesi olmasına karşın K, M ve S nüshalarında bu kısım, “yuyalar, namazın kılalar.” şeklindedir. Ancak Hanefî fıkına göre, devlete başkaldırarak savaşırken ölen asilerin (bugât), yol kesip ve şehir basarak soygunculukta bulunan eşkıyanın ve haksız yere cinayet işleyen katillerin cenaze namazlarının kılınamayacağına dair hükümler sabit olduğu için (Acar, 2013, 165) asıl nüshada geçen, beylere hıyânet edenlerin ve yol kesicilerin öldürüldüklerinde cenaze namazlarının kılınmayacağına dair ifadenin diğer nüshalarda yanlış ifade edildiği söylenebilir. Nitekim İslâm hukukuna göre genel kural olarak kelime-i tevhidi ifade eden herkesin cenaze namazının eda edilmesi ve cenaze namazının ölen için bir dua ve istiğfar anlamını taşıdığı kabul edilmekle birlikte, işlenen cürmün ağırlığına dikkat çekmek ve toplumun benzer günahlardan uzak durmasını sağlamak amacıyla bu tür farklı hükümlerde bulunduğu da görülmektedir. (Acar, 2013, 166) Dolayısıyla cenaze namazının kılınmaması, ilgili kişilerin iman durumlarıyla ilgili bir şüphe ifade etmekten ziyade, toplumsal mesaj içeren, sembolik bir yaptırım niteliği taşımaktadır.

TENKİTLİ METİN NEŞRİ USÛLÜ

Risâlede geçen şehitlik faslının farklı nüshalarla karşılaştırılarak edisyon-kritiğinin yapıldığı bu çalışmada yazma risâlenin en eski nüshası ve hâtime kısmında Receb 877/Aralık 1472 tarihli Milli Ktp. 06 Hk 4046'da kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Bu nüshanın dışında Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar koleksiyonu 7160; Milli Ktp. Yazmalar koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1130-1; Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. koleksiyonu 06 Hk 1753/1 ve Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Hacı Bektaş Veli Dergahı koleksiyonu BY 00010765/1 numaralı nüshalarda yer alan “Şehitlik Faslı”na dair kısımların çevirisi yapılarak değerlendirilmiştir.

Çeviri metinde asıl nüsha olarak kabul ettiğimiz Milli Kütüphane 06 Hk 4046 nüshası için (A); Süleymaniye nüshası Yazma Bağışlar koleksiyonu 7160 numaralı nüsha için (S), Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1130-1 nüshası için (M), Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 1753/1 nüshası için (A2) ve Konya Yazma

Eserler Bölge Müdürlüğü, Hacı Bektaş Veli Dergahı Koleksiyonu, BY 00010765 nüshası için (K) kısaltması kullanılmıştır.

Nüshalarda sözcüklerin anlamında değişikliğe yol açmayan farklı yazımsal ifadelerle yer verilmemiştir. Ayrıca çeviri metinde bazı sözcüklerin aşağıda belirtilen örnekler üzerinden günümüz Türkçesindeki yazım tarzları tercih edilmiştir.

ÇEVİRİ METİN

(172a) Faslu fi’ş-şehîd.²

Bu fasıl şehîdleri bildirir. Ammâ şehîd nedir. Bir Müslümân [bir Müslümân’ı³] öldürmekdir zulümle⁴, demürle. Tâhir ola bâliğ ola. Ölmesiyle malı vâcib olmaya, eglenmeye öle. Yâhud uruş⁵ yerinde buluna yaralı. Ol vaktin yumayalar. Namâz kılalar. Kefîneyeler don içinde⁶ sünnetden⁷ artığına⁸ giydireler. Eksikse yetüreler. **Mes’ele:** Şehîdin panbuklu kaftanın, kürkün, silâhın edügin⁹ çıkaralar. **Mes’ele:** Bir kişi ya kâfir depelese ya harâm¹⁰ depelese ya Beg’e âsî olmuş kişiler depelese neyle depelendiyse yumayalar. **Mes’ele:** Kaçan cünüb ya oğlancuk şehîd olsalar¹¹ İmâm Ebû Hanîfe katında yumayalar. **(172b)** İmâmeyn¹² yuyalar. **Mes’ele:** Şehîdin kanın yumayalar. **Mes’ele:** Biraz vakit eylense ölmese ya vasiyyet eylese ya devâ edinse [ya yese ya içse¹³] sonra ölse yuyalar. **Mes’ele:** Bir kişiye had vurdular öldü yâhud¹⁴ öldürdü yerine öldürdüler. ¹⁵Yuyalar, namaz kılalar. **Mes’ele:** Beglere hıyânet

² (A2), v. 29a; (S), v. 48a; (M), v. 57a; (K), v. 36a.

³ A nüshası dışındaki nüshalarda bu ifade yoktur.

⁴ A2: “Bir Müslümân zulmen öldürmektir.”

⁵ A2: ‘harb’; S, M: ‘uruş’; K: ‘rüşen’.

⁶ M. “Tonuyla kefenleyeler.”

⁷ S, M, K: ‘sünniden’.

⁸ S: ‘artuğışa’; M: ‘artuğa ekseler eksikse...’

⁹ Edik: Çizme (Parlakpınar, 2013, 142)

¹⁰ A2: ‘harâmzâde’; K, M, S: ‘Harâmî’.

¹¹ K: ‘şehîdün kanı olsa’.

¹² A2, K, M, S: ‘İmâmeyn katında’.

¹³ A2 ve S nüshalarında bu kısım yoktur.

¹⁴ S: ‘adam öldürdü’. M: “katl-i nefis etdi.”

¹⁵ A2, K, M, S: ‘bunları yuyalar’.

olanları¹⁶ öldürdüler ya [yol¹⁷] kesicileri [öldürdüler¹⁸]. Yuyalar, namaz kılmayalar¹⁹. [Vallâhu a‘lem].²⁰

SONUÇ

Kitâb-ı Müstakîm, II. Murad’ın himâyesinde ahlâkî kâideleri ve dinî pratikleri içeren bir ilmihal/fıkıh kitabı olarak kaleme alınmıştır. Eserin dördüncü bâbı olan Cenâyiz bahsi’nin dördüncü faslı “faslu fi’ş-şehîd” başlığı altında şehitler hakkındadır. Bu çalışmada Türkiye ve yurt dışında bulunan kütüphanelerde yazma nüshaları olduğu bilinen risalenin en eski nüshası olarak kabul edilen (Receb 877/Aralık 1472) Milli Kütüphane kayıtlarındaki 06 Hk 4046 numaralı nüsha ana nüsha olarak kabul edilmiş ve farklı dört nüsha ile ilgili bölümün edisyon-kritiği yapılmıştır.

Son tahlilde eserin ilgili faslında belirtilen, haksız yere öldürenler, dinden dönenler, yol kesiciler ve Bey’e âsî olanlar tarafından öldürülenlerin şehit sayılacağına dair hükümlerin, İslâm hukuku temelinde Osmanlı evreninde meşru savaş sahasını ve düşman kategorilerini netleştirdiği görülmektedir. Kitabın sonunda yer alan, hıyanet edenler veya yol kesicilerin öldürülmesi durumunda yıkanacakları ve namazlarının kılınmayacağı hükmü ise devlete karşı gelenlere karşı katı bir tutum sergilendiğini gösterir. Özetle, *Kitâb-ı Müstakîm*’in şehitlik bahsi, II. Murad’ın hâmilliğini göstermesinin yanında Osmanlı sultanı ve tebası arasında gazâ ruhuna yönelik hafıza ağını da canlı tutan bir risâle olarak değerlendirilebilir.

¹⁶ A2: “Hıyânet olup ölenleri...”

¹⁷ K nüshasında bu kısım yoktur.

¹⁸ A2’de bu kısım yoktur.

¹⁹ K, M ve S: ‘namaz kılmalar’.

²⁰ A2, K ve M nüshasında bu kısım yoktur.

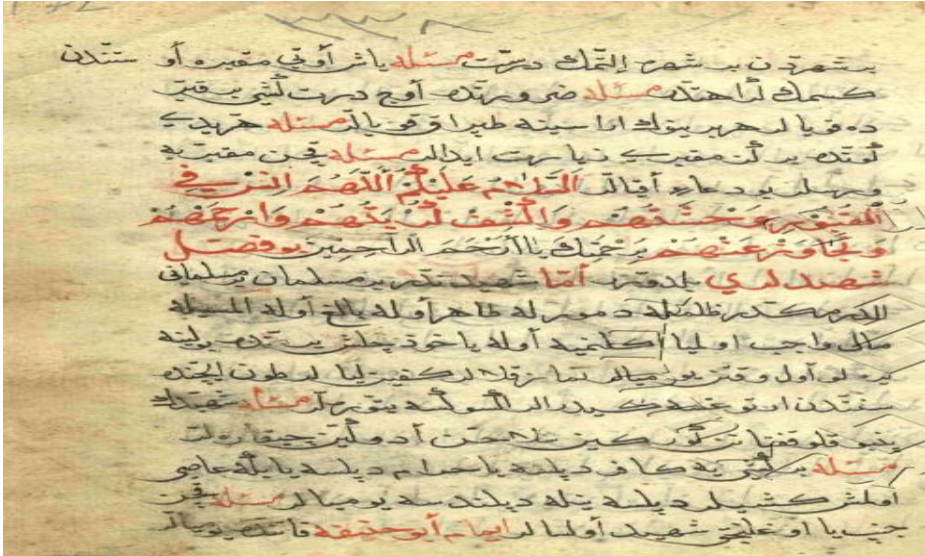
KAYNAKÇA

- Acar, Yusuf, (2012). “Hz. Peygamber’in Cenaze Namazlarını Kılmaktan İmtina Ettiği Kimselerle İlgili Rivayetlerin Tahlili”, *İSTEM*, 11 (22), 145-170.
- Atar, Fahrettin, (2010). “Şehid”, *DİA*, XXXVIII, 428-431.
- Bars, Mehmet Emin, (2022). “Türk Kültüründe Komşuluk ve Kitab-ı Müstakim’e Göre Komşuluğun Esasları”, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 17, 35-52.
- Birsin, Mehmet, (2011). “Hakikate Tanıklık Bağlamında Şehitlik Kavramı ve İslam Fıkıhındaki Yeri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 15 (46), 101-122.
- Çelebioğlu, Amil. (2018). *Türk Mesnevi Edebiyatı: Sultan II. Murad Devri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Çetin, Abdülbaki, (2006). “On Dördüncü Yüzyıla Ait Anonim Hadis Kitabı Olarak Bilinen Türkçe Eser Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 109-123.
- Dinç, Emine Nurefşan. (2024). “Şehit Kavramının Kapsamına Dair Bir Tartışma: Muhyiddin el-Acemî’nin Risâle fî Bâbi’ş-şehîd min Şerhi’l-Vikâye’si, Hüsâm Çelebi’nin Cevâb-ı Hüsâm Çelebi fî Bâbi’ş-şehîd’i ve Risâle fî Bâbi’ş-şehîd İsimli Müellifi Meçhul Bir Eser (Tahkik ve Muhteva Tanıtımı)”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 43, 211-268.
- Erdem, Abdullah, (2024). “İslam Hukukunda Şehitlik ve Şehitlerle İlgili Fikhî Hükümler”, İsmet Türkmen vd. (Ed.). *Tarihi Süreçte Şehit Kavramı ve Tokatlı Şehitler içinde* (35-47 ss.)
- Kaska, Çetin, (2024). “Sultan II. Murad’a Hediye Edilen Farsça Bir Eser: Tuhfe-i Sultân Murâd Han”, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 7 (1), 67-87.
- Kitâb-ı Müstakîm*, Edirne Selimiye Kütüphanesi Yazmalar Koleksiyonu, No: 533-4.
- Kitâb-ı Müstakîm*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No: 7160. (S Nüshası)
- Kitâb-ı Müstakîm*, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 1753/1. (A Nüshası)
- Kitâb-ı Müstakîm*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Hacı Bektaş Veli Dergahı Koleksiyonu, BY 00010765. (K Nüshası)

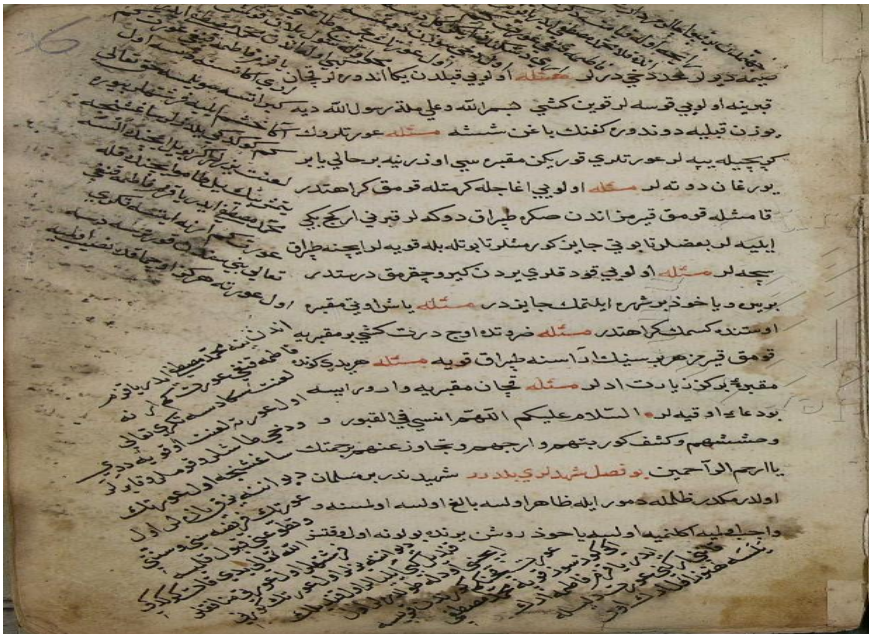
- Kitâb-ı Sırât-ı Müstakîm*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1130-1. (M Nüshası)
- Kozan, Ali, (2024). “II. Murad’a Sunulan Kitâb-ı Müstakîm’de Söz Söyleme Edebi” Ayşe Erkmen. (Ed.) *Güncel, Bilimsel Türk Tarihi Araştırmaları-1 içinde*, (153-165 ss.). İstanbul: İKSAD Publishing House.
- Kuru, Selim S. (2013). “The literature of Rum: The making of a literary tradition: (1450-1600),” Suraiya N. Faroqhi and Kate Fleet (Ed.) *The Cambridge History of Turkey 2 içinde*, (548-592 ss.). Cambridge; Cambridge University Press.
- Kurt, Hasan, (2012). “İslam İnancına Göre Şehitlik”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI (1), 189-220.
- Parlakpınar, Murat, (2013). “Derleme Sözlüğü’nde Ayakkabı ve Ayakkabıcılıkla İlgili Söz Varlığı”. *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 139-154.
- Sarı, Orhan, (2025). “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Tefsirinde Şehidlik Konusuna Yaklaşımı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 330-346.
- Tanırdı, Zeren, (2018). “Sultan II. Murad’ın Kitapları ve Portreleri”, İsmail Yaşayanlar (Ed.) *Sultan II. Murad ve Dönemi içinde*, (169-181 ss.). Bursa: Gaye Kitabevi.
- Yayla, Mustafa Altuğ, (2024). “Müellifler, Piyasa ve Kendini Göstermek: Hüsrev ü Şîrîn Anlatısının Diyâr-ı Rûm’daki Serüveni”, Müstakim Arıcı ve Sami Arslan (Ed.) *Sebeb-i Telif: Osmanlı Literatüründe Açık ve Örtük Yazma Nedenleri içinde*, (313-351ss.) İstanbul: Ketebe.

EKLER:

Ek 1. *Kitâb-ı Müstakîm*'de “Şehitlik” bahsi, (A) nüshası, v. 272a.

Ek 2. *Kitâb-ı Müstakîm*'de “Şehitlik” bahsi, (K) nüshası, v. 36a.

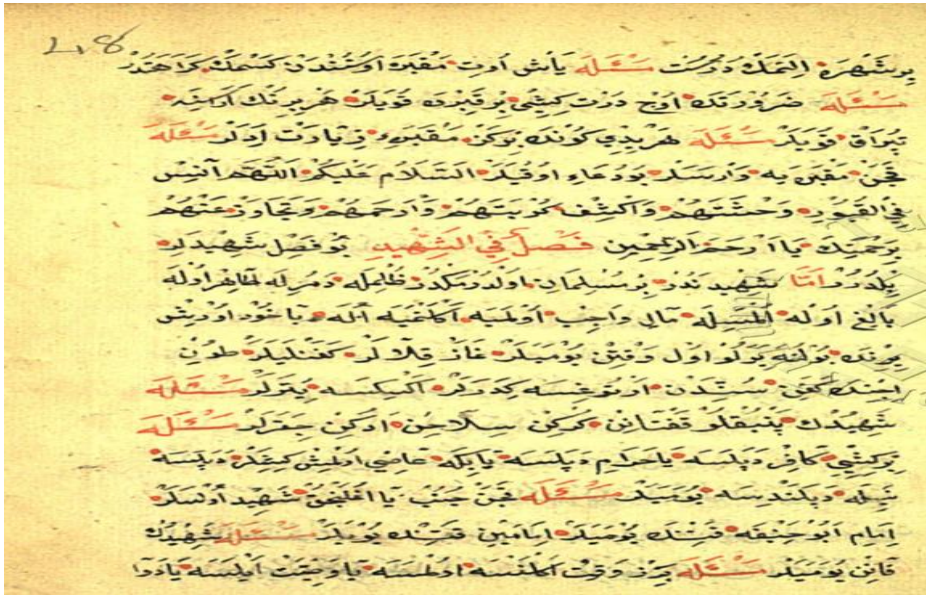
Ek 3. Kitâb-ı Müstakîm'de "Şehitlik" bahsi, (A2) nüshası, v. 112a.

کور لیه مقبره او دین او تو مو و مقبره به بصورت کره کنه خنانه
 ارد بجه بر صله اولاد رفیق قریب دین دین قتل و کاسل و دین
 اولی ققیق اکا قریب اکا صله دین و کور دین و اولی قتل دین
 یکاد لیه اندر دین او تو قریب قریب دین دین دین دین
 یا الله و عوالمه من مولد الله دین دین قتل و کاسل و دین
 یا عین عین دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 مقبره سیاه و سینه نوغ ضوط و اولی قتل و کاسل و دین
 کره کنه قتل و کاسل و دین دین دین دین دین دین دین
 او دین دین دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 کره کنه قتل و کاسل و دین دین دین دین دین دین دین
 بر لیه بجه بر صله اولاد رفیق قریب دین دین قتل و کاسل و دین
 ستر بر صله دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 دودست مقبره او دین دین دین دین دین دین دین دین
 اوج دودست دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 دین دین دین دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 او قتل و کاسل و دین دین دین دین دین دین دین دین
 حشرهم و اکثیف قریبهم و رحم و نجاد عنهم بر صله دین
 الریحی فضل شهر دین دین دین دین دین دین دین
 بر صله دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 امیال مال و نسب و عیله اکثیفه اوله یا خور حشر بر صله
 بر لیه اوله اوله و دین دین دین دین دین دین دین

Ek 4. Kitâb-ı Müstakîm'de "Şehitlik" bahsi, (M) nüshası, v. 57a.

در ستر **مسئله** باش او دین مقبره او ستر دین دین دین
مسئله ضرورت و اوج دین دین دین دین دین دین دین
 بر صله دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 پی بر کن دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 بوجده اقلین السلام علیکم **مسئله** الله انسی فی القبر و
 احشرهم و اکثیف قریبهم و رحم و نجاد عنهم بر صله
 و نجاد عنهم بر صله دین دین دین دین دین دین دین
الکتاب الشهد بوقصیل شهید لوی بدین دین دین دین
 بر صله دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 امیال مال و نسب و عیله اکثیفه اوله یا خور حشر بر صله
 بر لیه اوله اوله و دین دین دین دین دین دین دین
 کفن ستر دین دین دین دین دین دین دین دین دین
 شهیدک پت بقلو ققیق دین دین دین دین دین دین دین

Ek 5. Kitâb-ı Müstakîm'de "Şehitlik" bahsi, (S) nüshası, v. 48a.

BÖLÜM III

İMPARATOR II. IOANNES KOMNENOS'UN (1118–1143) ANADOLU'DA BİZANS NÜFUZUNU YENİDEN TESİS ETME ÇABALARI: Askerî ve Diplomatik Girişimler, İdarî ve Sosyal Reformlar

Doç. Dr. Fatma ÇAPAN¹

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.18078210>

¹ Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Gaziantep/Türkiye
e-mail: capan@gantep.edu.tr, Orcid:0000-0002-8682-4179

GİRİŞ

Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının oldukça genişlemesiyle birlikte doğu sınırlarındaki merkezi otoriteyi güçlü kılma çabaları doğrultusunda İmparator Büyük Konstantinos'un başkenti Roma'dan kendi adını verdiği Konstantinopolis'e yani bugünkü İstanbul'a taşınmasıyla birlikte Anadolu coğrafyasının kaderi de şekillenmeye başlamıştır. Böylece bugün tarihçilerin Bizans diye adlandırdığı Doğu Roma İmparatorluğu bin yılı aşkın süren bir tarih boyunca Anadolu coğrafyasının siyasi, kültürel ve askeri dönüşümünde rol oynamış ve önemli bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda ele alacağımız 1118–1143 yılları arasında tahtta bulunan imparator II. Ioannes Komnenos dönemi ise özellikle Anadolu coğrafyasında kritik gelişmelere sahne olmuş ve Bizans, Selçuklu, Danişmendli, Ermeni prenslikleri ve Haçlılar arasında yeni dengeler doğurmuştur. Türklerin Anadolu'ya gelişini ve burayı yurt edinmesini bir türlü hazmedemeyen Bizans İmparatorları daha önce defalarca Türkleri Anadolu'dan atmak için yürüttükleri askeri girişimlerde başarılı olamayınca XI. Yüzyılın sonlarında batıdan ücretli asker talep ederek bu sorunu kökünden çözmeye çalışırken tarihte Haçlı Seferleri diye bilinen büyük hareketin başlamasına neden olmuşlar ve kendileri de en az Türkler kadar zarar görmüşlerdir. Nitekim Anadolu'dan Türkleri atmak için gelen Haçlılar ele geçirdikleri topraklarda Bizans İmparatorluğu aleyhine yeni siyasi teşekküller kurmuşlardır. İşte bu bağlamda şimdi kendisine karşı düşmanlarının sayısını arttıran Bizans İmparatorluğu kaybettiklerini geri almaya çalışırken karmaşık bir siyasi konjonktürün içinde başarılı bir şekilde hayatta kalma yolunda diplomatik ve askeri politikalar üretmek zorunda kalmıştır. Böyle bir siyasi ortamda imparator II. Ioannes'in özellikle Malazgirt sonrasında Türkler üzerinde yeniden hakimiyet kurma çabaları, aynı zamanda Ermeni prenslikleri ve Haçlı devletleriyle yürüttüğü diplomasisi onun Anadolu'da siyasi aktör olarak çok yönlü ilişkiler kurma ve siyaset yürütme zorunluluğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim onun bu alandaki politikaları bir yandan oğlu Manuel Komnenos döneminde izlenecek stratejilerin öncüsü niteliğindeyken bir yandan da Bizans İmparatorluğu'nun XIII. yüzyıla kadar sürecek olan Anadolu mücadelelerine zemin hazırlamıştır. İmparator II. Ioannes Komnenos'un Anadolu politikalarını askerî, diplomatik ve idari boyutlarıyla inceleyerek imparatorluğun merkezileşme çabalarını ele alan bu çalışma ile

Bizans'ın Malazgirt sonrası Anadolu'da yeniden toparlanma stratejisi ve hakimiyetini yeniden tesis etme çabaları değerlendirilecektir.

II. Ioannes Komnenos'un Tahta Çıkışından Önce Anadolu'da Siyasi Durum

Selçuk bey önderliğindeki Türklerin öncelikle Maveraünnehr ve Horosan bölgesinde Karahanlılar ve Gaznelilere karşı verdikleri hakimiyet mücadelesinin başarıyla tamamlanması sonucu Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ile birlikte Türklerin daha batıya yani Anadolu'ya ilerlemesinin temelleri atılmıştır. Çok kısa bir zaman sonra Selçuklu Türklerinin batıya doğru hareketleri Anadolu'nun siyasi haritasında köklü bir dönüşümün başlamasına neden olmuştur. XI. Yüzyılın ikinci yarısına denk gelen bu dönemde Bizans İmparatorluğu doğu sınırlarını zorlayan Türkleri geldikleri yerlere geri itmek istese de başarılı olamamıştır. 1071 Malazgirt Savaşı, Bizans İmparatorluğu için hem askeri bir yenilgi hem de Anadolu'daki hakimiyetinin çöküşünün başlangıcını teşkil etmiştir (Turan, 2016:33-67; Sevim-Merçil,1995:72-73; Köymen, 2001:40; Vryonis, 1971:69). Nitekim bundan sonraki süreçte Bizans'ın merkezi otoritesi zayıflarken, yerel aristokrat aileler bağımsızlaşmaya başlamış ve İmparatorluk toprakları bu aileler tarafından yönetilmeye başlamıştır. Bu durumda Anadolu birden fazla siyasi aktörün rekabet ettiği karmaşık bir siyasi yapıya bürünmüştür (Ostrogorsky, 2011:350354; Vryonis, 1971:72; Whittow, 2008:490; Kazhdan, 1985:24).

Malazgirt Savaşı sonrasındaki dönemde Anadolu'nun en dinamik gücü Anadolu Selçuklu Devleti olmuştur. Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından kurulan devlet kısa sürede Anadolu'nun önemli bir güç odağı haline gelmiştir. 1075'te İznik'in alınmasıyla Bizans'ın batı sınırlarına oldukça yaklaşan Selçuklular, Bizans'ın taht kavgalarına müdahil olma fırsatı yakalamış ve elde ettikleri siyasi üstünlükleri ile Marmara ve Ege'ye açılan yolları kontrol altına almışlardır. Stratejik açıdan baskı altında kalan Bizans İmparatorluğu Batı Anadolu'daki yerleşimlerin tehdit altında kalması karşısında çaresiz kalmıştır (Ostrogorsky, 2011:354; Sevim, 1988:81-82; Vryonis, 1971:103-106).

Selçuklular Anadolu'da askeri bakımdan üstünlüğü yakalarken ve Anadolu'nun her köşesine akınlarını sürdüren Türkmenler sayesinde buraları yurt edinen Türk nüfusunun artmasıyla birlikte etnik ve dini yapının da köklü değişikliğe uğramasında önemli rol oynamıştır. Selçukluların yanı sıra Malatya

merkezli olarak Kastamonu, Çankırı, Sivas, Tokat gibi şehirlerde de etkin rol oynayan Danişmendliler de Bizans için önemli bir tehdit unsuru olarak yerlerini çoktan almışlardır (Ostrogorsky, 2011:354; Sevim, 1988:84; Magdalino, 2004:615; Özeydin, 1993:469-474).

Malazgirt Savaşı sonrasında ciddi bir çözülmeye uğrayan Bizans İmparatorluğu bir yandan Batı'da Norman saldırıları, kuzeyde Peçenek akınları ve içeride taht kavgaları ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu ise Bizans askeri gücünün Anadolu'dan uzaklaşmasına neden olmuştur (Vryonis, 1971:71). 1081 yılında tahta çıkan İmparator Aleksios Komnenos bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun siyasi gidişatı açısından önemli bir şans olmuştur. Aleksios'un uzun hükümdarlığı boyunca uyguladığı reformları sayesinde imparatorluk bir kez daha etkili mali ve askeri bir güç haline gelmiştir. (Ostrogorsky, 2011:361; Magdalino, 2004:614; ElCheikh, 2001:55). Attığı stratejik ve diplomatik adımlar sayesinde imparatorluğun yeniden toparlanmasını ve ömrünün uzamasını sağlayan Aleksios Komnenos'un en önemli hamlesi, Batı'dan gelen Haçlı seferlerini diplomatik ustalıklarla yönlendirerek Bizans çıkarına kullanması olmuştur (Ostrogorsky, 2011:364-365). I. Haçlı Seferi sonucunda İznik ve Batı Anadolu'nun önemli bir kısmı Bizans'a geri kazandırılmıştır. Ancak bu kazanımlar, Bizans'ın yalnızca kıyı ve batı bölgelerinde kalıcı olabilmiş, Anadolu'nun içlerinde Selçuklu hâkimiyeti devam etmiştir (Kafesoğlu, 1972:90; Vryonis, 1971:116; Ostrogorsky, 2011:367-368). Öte yandan İmparator Aleksios Komnenos kendi eliyle devletine karşı yeni bir düşman olan Haçlıları yaratmıştır. Bizans'a ait toprakları ele geçirdiklerinde bu toprakları Bizans'a vereceklerine dair söz veren Haçlılar sözlerini tutmayarak aldıkları yerlerde siyasi hakimiyetlerini ilan etmiş ve Bizans varlığı için önemli bir tehdit unsuru olmuşlardır (El-Cheikh, 2001:55; Vryonis, 1971:117). Dolayısıyla 1096'da başlayan ve yaklaşık iki asır boyunca devam eden Haçlı seferleri, Anadolu'daki siyasi dengeleri daha da karmaşık bir yapıya büründürmüştür. Haçlıların kurdukları yeni Latin devletleri özellikle Antakya Kontluğu Bizans'ın güneydoğu sınırlarında sürekli bir sorun kaynağı olmuştur. İmparator I. Aleksios Komnenos'un İmparatorluğu'nun son yirmi yılı Bizans İmparatorluğu'nun Antakya üzerinde hak iddiaları ile Haçlıların burayı kendi bağımsız devleti görme iddiaları arasında çatışma içerisinde geçmiştir (Magdalino, 2004:614-615; Ostrogorsky, 2011:368-369). İmparator, Antakya ve diğer topraklar üzerindeki haklarını savunmak için

büyük askeri ve diplomatik çabalar harcamıştır. Nitekim Kudüs'te kurulan Haçlı krallığı ve diğerleri imparatorluk için her ne kadar diplomatik bir ittifak avantajı yaratsa da toprak bütünlüğünü tehdit etmeleri açısından önemli birer tehlike kaynağı olmuşlardır.

Anadolu'da Selçuklular, Danişmendliler ve Haçlılardan başka önemli siyasi ve askeri rol oynayan aktörlerden biri de Kilikya'daki Ermeni prenslikleri olmuştur. İmparatorluğun doğu sınırlarında yarı bağımsız bir şekilde hüküm süren bu prenslikler zaman zaman Selçuklulara karşı bir ittifak unsuru olsalar da zaman zaman da imparatorluk otoritesine karşı direnmişlerdir. Nitekim bölgenin dağlık yapısının Ermenilere savunma avantajı sağlaması onları bu konuda daha cesaretli kılmıştır. Üstelik bir de Haçlıların gelişiyi birlikte yeni müttefikler kazanan Ermeni prenslikleri de tıpkı diğer aktörler gibi Bizans İmparatorluğu için doğu sınırlarındaki siyaset açısından hem potansiyel ortak hem de engel teşkil etmişlerdir (Ostrogorsky, 2011:381; Vryonis,1971:108-110; Norwich,2013:89).

İmparator II. Ioannes Komnenos dönemi öncesi özellikle 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Bizans'ın Anadolu'daki egemenliği fiilen çökmüştür. II. Ioannes Komnenos tahta çıktığında, Selçuklular Konya merkezli hâkimiyet kurmuş, Ermeni prenslikleri Kilikya'da yarı bağımsız hale gelmiş, Haçlılar ise Antakya üzerinden Bizans'ın doğu sınırlarını baskı altına almıştır (Vryonis, 1971:104). Böylece Bizans'ın hâkimiyet alanları daralırken Bizans varlığı Batı Anadolu ve kıyı bölgelerine sıkışmıştır. Bu durum Bizans İmparatorluğu adına Anadolu'da kalıcı bir hakimiyetin oluşmasını engellerken bir yandan da sürekli değişen düşmanlıklar ve ittifaklar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle kaybedilen toprakların geri alınması İmparator II. Ioannes'in babasından devraldığı gündemin en üst sıralarında yer almıştır (Magdalino, 2004:615; Lilie, 1993:96). Bu durum ise İmparator II. Ioannes'in öncelikli hedefini doğuda yeniden merkezi otoriteyi tesis etmek olarak belirlemesine neden olmuştur. Dolayısıyla İmparator II. Ioannes bundan sonra hem doğudaki hem batıdaki krizleri aynı anda yönetme zorunluluğu ile imparatorluğunu idare etmiştir.

II. Ioannes Komnenos (1118-1143) Dönemi Anadolu Politikaları

Anadolu'da Bizans İmparatorluğu adına böylesine kırılgan bir dönemde tahta çıkan İmparator II. Ioannes Komnenos (Zonaras,2008:180-187), imparatorluk çıkarlarını korumak ve Bizans aleyhine olan tüm siyasi dengeleri lehe çevirmek zorundaydı. Nitekim tahta çıktığı andan itibaren tüm dikkatini Anadolu'ya yönelten İmparator, Selçuklular, Danişmendliler, Haçlılar ve Ermeniler'e karşı doğu sınırlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla onun döneminde izlenen Anadolu politikaları bu dönemdeki kırılgan siyasi dengelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki kayıplarını yeniden telafi etmek için bir yandan askeri seferler düzenleyen imparator II. Ioannes Komnenos bir yandan da diplomatik ilişkiler yürütmüş ve yeni idari-sosyal düzenlemelere başvurmuştur.

1. Anadolu İçlerine Yapılan Askerî Girişimler

1.1 Türkler Üzerine Yapılan Seferler

1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'nun büyük bir kısmı Selçuklular, Danişmendliler ve diğer Türkmen beyliklerinin eline geçmişti. Diğer yandan II. Ioannes Komnenos'un babası Aleksios Komnenos döneminde Haçlılar sayesinde her ne kadar Batı Anadolu'da bir toparlanma sağlandıysa da Anadolu'nun iç kesimlerinde merkezi otorite oldukça zayıflamıştı. Bu nedenle imparatorun ilk hedefi doğudaki savunma hattını yeniden kurmak ve bu yoldan saldırılar düzenleyerek otoriteyi ele almak olmuştur. İmparator II. Ioannes Komnenos'un Anadolu'ya yönelik ilk askeri girişimleri Bizans'ın Malazgirt sonrası savunma stratejisinden yeniden yayılma stratejisine geçişinin başlangıcını temsil etmiştir. İmparator II. Ioannes'in bu seferlerle ilk amacı ise doğrudan fetih değil, iletişim ve savunma hatlarını yeniden tesis etmek olmuştur (Birkenmeier, 2002:85). Bu seferler bölgesel bir askeri harekât olarak görünse de imparatorluğun Anadolu'daki varlığını yeniden tesis etmeye yönelik sistematik bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu sırada Anadolu Selçukluları hem Konya hem de Danişmendliler üzerinden bölgede etkili bir nüfuza sahip olarak Bizans varlığını da tehdit altına almıştır. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un ölümünden sonraki kısa süreli otorite boşluğunu fırsat bilen Selçuklular harekete geçerek Bizanslılar tarafından işgal edilen yerleri geri almaya başladılar. Bu harekâtlar sırasında ele geçirilen en

önemli noktalar ise Laodikeia(Bugün kü Denizli'ye yakınlarında bir yer) ve Sozopolis(Uluborlu) olmuştur. Buraların ele geçirilmesi, Bizans İmparatorluğu'nun Kilikya ve Suriye bölgesi ile bağlantısının kesilmesine ve doğu ile batı arasındaki ikmal hatlarının zora sokulmasına neden olmuştur (Cahen, 2000:21). Bu nedenle imparator II. Ioannes Komnenos, kendisine karşı oynanan oyunları bozup tahtını sağlamlaştırdıktan bir yıl sonra babasının Anadolu'daki Türklere karşı izlediği siyaseti devam ettirerek 1119 yılında ilk seferine çıkmıştır. Bu ilk seferinde Denizli'yi ele geçirmeyi başaran imparator şehrin etrafını surlarla çevirmiş ve gerekli düzenlemeleri yaparak İstanbul'a dönmüştür (Kesik, 2003:50-51; Norwich, 2013:83-84; Turan, 2016:187). Ertesi yıl ise Uluborlu'yu ele geçirip burada bir garnizon kurmuştur (Cahen, 2000:21-22). İmparator buradan da yola çıkarak Hierakoryphite(Antalya yakınlarında yeri bilinmeyen bir kale) kalesini almış ve Attaleia(Bugünkü Antalya) yakınındaki birçok müstahkem mevkiyi ele geçirmiştir. İmparatorun bu seferleri Antalya'ya kadar sürdürmesi adeta bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü Türk yerleşimi nedeniyle İç Anadolu'dan güneye doğru inen yol Bizans için kapanmıştı. Bu nedenle Akdeniz ve Suriye'ye ulaşmak için ya Ege'den kıyı boyunca ya da Alaşehir ve Afyon üzerinden Denizli'ye oradan da Antalya'ya giden yolların açılması gerekiyordu (Akçay, 2020:274-275). Onun bu seferleri Anadolu'ya yapacağı askeri girişimler için iletişim hatlarını güvence altına almak istediğini açık bir şekilde göstermektedir (Khoniates,1995:6; Magdalino,2004:615; Kinnamos, 1976:14-16; Vryonis, 1971:118-119). Ayrıca bu erken başarıları Bizans ordusunun Anadolu'da uzun süreli harekâtlar yapabilme yeteneği kazandığı düşüncesi ile imparatora cesaret vermiştir. İmparator Antalya'daki bazı kaleleri aldıktan sonra Peçeneklerin Balkanlar'daki akınları nedeniyle geri dönmüştür(Akçay, 2020:275).

İmparator II.Ioannes Komnenos döneminde Anadolu'da Selçukluların yanı sıra önemli rol oynayan aktörlerden biri de Danişmendli beyliği olmuştur². Bu dönemde özellikle Anadolu'nun kuzey ve iç kesimlerinde genişleyen Danişmendli hakimiyeti Bizans için önemli bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmıştır (Ostrogorsky, 2011:381). Danişmendliler, Sivas ve Tokat

² Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos(118-1143) döneminde Danişmenliler ile olan ilişkiler için bkz. Muharrem Kesik, "Danişmendli Beyliği-Bizans (Dogu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178)", Osmanlı Araştırmaları XXXIV, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı, İstanbul – 2009, s.119-144.

merkezlerinden hareketle Malatya, Kayseri, Kastamonu ve Çankırı'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkili olmuşlardır. Özellikle Kastamonu-Paflagonya hattı, Bizans'ın Karadeniz üzerinden Anadolu içlerine ulaşmak için kritik bir ikmal ve savunma güzergâhıydı. Dolayısıyla imparator II. Ioannes Komnenos'un Anadolu'daki askeri önceliklerinden biri de kuzey bölgelerinde Kastamonu, Çankırı, Paflagonya hattı olmuştur (Birkenmeier, 2002:85; Norwich, 2013:86-87; Lilie, 1993:100). Bu amaçla kuzey Anadolu'da birkaç askerî harekât düzenlenmiştir. Özellikle Çankırı ve Kastamonu çevresindeki seferler, Danişmendli nüfuzunu kırmaya yönelik olmuştur (Birkenmeier, 2002:119; Vryonis:1971:119). Ancak her ne kadar Bizans İmparatoru 1130 yılında Kastamonu'ya başarılı bir sefer düzenleyerek şehri zaptetse de bu uzun soluklu bir hakimiyet olmamıştır. İmparator II. Ioannes Komnenos Bizans kronik eserlerinin anlattığına göre bu zaferi kutlamak için görkemli bir kutlama töreni düzenlemiştir (Khoniates, 1995:12; Demirkent, 2001:1112; Magdalino, 2004:616). İmparatorun bu seferleri gerçekleştirirken bir başka amacı güç gösterisi yapmak ve İmparatorluk çevresinde kendisine sadakatleri konusunda şüphe duyduğu insanları etkilemek olmuştur. Çünkü onun Danişmendlilere karşı ilk seferi kardeşi Isakios'un komplosu nedeniyle yarıda kesilmiş ve Isakios 1130 yılında kaçarak Danişmendlilere sığınmıştır. Bundan bir veya iki yıl sonra ise Isakios'un tahta çıkarılması için yapılan bir komplo ile uğraşmak için başka bir seferden vazgeçmiştir. Bu koşullar altında İmparatorun başarılarının en etkili şekilde duyurulması için Kastamonu'nun alınmasını büyük ve ihtişamlı bir törenle kutlaması şaşırtıcı değildir. Bu tür büyük törenler ve kutlamalar, bu yüzyılın neredeyse tamamında imparatorluğun imajını karakterize edecek olan imparatorluk başarılarının abartılı bir şekilde yüceltilmesinin göstergesi olmuştur (Magdalino, 2004:616; Norwich, 2013:87). İmparator II. Ioannes'in ayrılmasından sonra Danişmendliler yeniden bir kuşatma ile şehri açlıkla yüz yüze bırakmış ve 1132/1133 tarihlerinde yeniden zapt etmeyi başarmıştır (Kafesoğlu, 1972:92). 1134 yılında Emir Gazi'nin ölümünden sonra bölgede başlayan iç rekabet, imparator II. Ioannes için kısa süreli bir fırsat yaratmıştır. Emir Gazi'nin yerine geçen oğlu Muhammed ile Sultan Mesud ile arasının açık olması nedeniyle Anadolu Selçukluları ile Danişmendlilere karşı ittifak yapmıştır. Ancak son anda iki Türk hükümdarının anlaşmaya varması ve Bizans ordusuna karşı harekete geçmesiyle birlikte imparatorun planları suya düşmüştür. Sultan Mesud'un imparatora verdiği

kuvvetlerin kendisini terk etmesiyle zor durumda kalan Bizans ordusu Rhyndakos(Kirmasti Çayı) kenarında tesis edilen müstahkem mevkie çekilmek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki mücadeleler Çankırı şehri etrafında yürütülse de İmparator burada da kısa süreli bir hakimiyet kurduktan sonra muvaffak olamamış ve şehri Türk hakimiyetine bırakmak zorunda kalmıştır (Demirkent, 2001:12-13;Khoniates,1995:13-14). Böylece her iki Türk hükümdarının sağ duyulu davranışı ile Bizans'ın "böl, parçala, yut" politikası başarısızlığa uğramıştır (Kesik ,2003:55). Sonuç olarak İmparator Ioannes'in Danişmendlilerle ilişkileri, Bizans'ın klasik denge politikasının örneğidir. İmparator, askeri müdahaleyi sınırlı tutarak rakip Türk beyleri arasındaki rekabetten yararlanmayı amaçlamıştır. Ancak Selçuklu Sultanı Mesud ile Danişmendli Muhammed'in uzlaşması bu stratejiyi boşa çıkarmıştır. Bu durum, Bizans'ın Anadolu'daki manevra alanının daraldığını göstermektedir.

İmparator II. Ioannes Komnenos, Danişmendlilere karşı zaman zaman diplomatik yöntemlere de başvurmuştur. Özellikle Emir Gazi'nin ölümünden sonra Danişmendliler arasında çıkan taht mücadelelerinde, Bizans'ın rakip kardeşleri birbirine karşı destekleyerek bölgede denge kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu taktik, Komnenos hanedanının klasik diplomasi anlayışının bir uzantısıdır. Nitekim doğrudan fetih yerine, bölgesel güçleri birbirine karşı kullanarak Bizans üstünlüğünü koruma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır (Norwich, 2013:87-88). Ancak yine de Bizans İmparatorluğu'nun bu yöndeki politikaları başarıya ulaşamamış elde edilen kazanımlar geçici olmuş ve kalıcı egemenlik sağlayamamıştır. Bu ise hem Danişmendli direncinin güçlü olması hem de Selçuklu baskısı ile açıklanabilir. Buna rağmen İmparator II. Ioannes'in bu girişimleri ise onun sadece kıyıda kalan bir imparatorluk yerine çok cepheli bir kara imparatorluğuna sahip olma arzusu olarak yorumlanabilir.

İmparatorun doğuya doğru seferleri sırasında Danişmendliler ve Selçuklular yine Bizans topraklarında fetih hareketlerine devam etmişlerdi. Bu nedenle 1139 yılında yeniden harekete geçen İmparator Ioannes 1140 yılında Niksar'ı kuşatma altına almıştır. Ancak başarı elde edemeyerek İstanbul'a geri dönmüştür. Geri çekilirken Türkler, Bizans ordusunun artçılarına saldırarak onları yıpratmıştır. Nitekim bu başarısız kuşatmadan cesaret alan Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud da Uluborlu'yu kuşatarak Antalya'ya kadar ilerlemiştir (Kesik, 2003:59; Turan, 2016:203). 1142 yılında Antakya'yı ele geçirmek oradan Kudüs'e gitmek niyeti ile sefere çıkan İmparatorun gizli tuttuğu bir

başka niyeti ise Anadolu Selçukluları üzerine yürümek olmuştur. Çünkü Sultan Mesud, İmparatorun başarısız Niksar kuşatmasından sonra Uluborlu'yu kuşatmış ve bölgede yağma akınlarında bulunmuştu. Ancak onun niyetini bilen Türkler geri çekilince İmparator Batı Anadolu'dan ilerleyerek Antalya'ya ulaşmıştır. Bu civarda Beyşehir Gölü (Karalis, Pusguse) civarındaki müstahkem adalarda yaşayan Selçuklulara tabi Hristiyanlar üzerine yürüyerek onları tehdit ederek saldırmıştır (Kesik, 2003:59; Turan, 2016:203; Vryonis, 1971:119-120). Bahsi geçen bu Hristiyan halk zamanla Selçuklularla ticari ilişkilerin yanı sıra kültürel ilişkiler de kurmaya başlayan Türk âdet ve gelenekleri ile kaynaşan bir topluluk haline gelmiştir. Bu da Türklerin hakim oldukları bölgelerde Bizans halkı arasında bile merkezi otoritenin artık oldukça zayıfladığının ve o günkü Anadolu'da Bizans'ın son çırpınılarının önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2 Kilikya Seferleri

Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında stratejik bir bölge olan Kilikya'da Malazgirt Savaşı sonrası Bizans'ın çekilişiyle birlikte Ermeni prenslikleri hakim olmuştur. Haçlılarla yaptıkları işbirliğine güvenerek Bizans'ın merkezi otoritesine karşı da zaman zaman bağımsız hareket eden Ermeni prenslikleri bölgedeki Bizans siyasi varlığını tehdit eden önemli bir unsur haline gelmişlerdir³. Nitekim 1129 yılından itibaren Kilikya Ermeni kralı I. Leon Haçlıların yardımıyla Adana, Tarsus ve Misis gibi Kilikya'nın en önemli müstahkem mevkileri ele geçirmiş ve böylece Bizans'ın Anadolu'daki Bizans toprakları ve Antakya Krallığı ile bağlantısı kesilmişti (Anonim,1933:275; Ostrogorsky, 2011:381; Lilie, 1993:107-109; Bournoutian,1997:278). Yine I. Leon'un imparatorun tahta çıkışı sırasında kendisine karşı çıkan kardeşi Isakios'u da desteklemesi bardağı taşıran son damla olmuştur (Magdalino, 2004:617; Andreasyan, 1946:52). Dolayısıyla Anadolu içlerine çeşitli seferler düzenleyen İmparator II. Ioannes bu kez de Kilikya üzerindeki Ermeni prensliklerini kendine bağlı hale getirmek için bu

³ Haçlıların Anadolu'ya gelişi Ermeniler tarafından oldukça memnuniyetle karşılanmış ve bu nedenle Haçlılara yiyecek yardımı başta olmak üzere askeri ve lojistik destek dahi sağlamışlardır. Çünkü onların gelişiyle birlikte Bizans otoritesine boyun eğmekten zaten hoşlanmayan Ermeniler bu durumu kendi lehlerine siyasi bir fırsata çevirmek istemişlerdir. Ermenilerin Haçlılarla işbirliği Urfalı Mateos tarafından açık bir şekilde anlatılmıştır. Bkz. Urfalı Mateos Vekaynamesi, s. 192-195.

bölgeye doğru seferler düzenlemiştir. Aynı zamanda bu bölge Haçlı seferleri sırasında Avrupa'dan gelen ordular için bir geçiş noktası olduğu için imparator burada kaybettiği kontrolü yeniden ele geçirmek istiyordu. Büyük bir ordu ile yola çıkan imparator yolu üzerinde bulunan ve Sultan Mesud'a ait bazı yerleri de yakıp yıkmıştır. 1137 yılında adeta bir zafer alayı şeklinde Tarsus, Misis ve Adana üzerine yürüyen İmparator kısa sürede bu şehirleri ele geçirerek Kilikya'nın önemli merkezlerinde Bizans hakimiyetini yeniden tesis etmeyi başarmıştır. Bundan sonra kuzeye dönerek Anazarba üzerine yürümüştür (İbnü'lEsir, 1986:56; Magdalino, 2004:617; Tyre, 1943:102; Kesik, 2003:55; Turan, 2016:200; Atamian, 1997:78). Ermeni kralı Leon kaçmayı başarsa da bir yıl sonra Bizanslılar tarafından yakalanarak oğulları ile birlikte İstanbul'a esir olarak götürülmüştür (Demirkent, 2001:14; Anonim, 1933:276; Abû'lFarac, 1987:374; Khoniates, 1995:14; Ostrogorsky, 2011:381; İbnKalânîsî, 2015:136; Kesik, 2003:55; Norwich, 2013:90). Ermeni prensliklerinin dağınık yapısı bu başarılarda önemli rol oynamış ve bazı Ermeni beyleri Bizans ordusuna direnmek yerine İmparatorun üstünlüğünü kabul etmeyi tercih etmiştir. Böylece Kilikya bölgesinde Bizans varlığının yeniden tesis edilmesiyle bu Ermeni prensliklerinin Bizans'ın doğu sınırlarında doğrudan bağımsız bir güç olarak hüküm sürmesi engellenmiştir. Diğer yandan Antakya'ya biraz daha yaklaşan İmparator, Haçlılarla temasını güçlendirme ve onlara karşı diplomatik üstünlük elde etme fırsatını yakalamıştır. Aynı zamanda Bizans İmparatorluğu Doğu Akdeniz siyasetinde yeniden güçlü bir unsur olarak ortaya çıktığını ispatlamıştır. Nitekim Kilikya bölgesinde elde edilen siyasi üstünlük aynı zamanda stratejik üstünlüğü de beraberinde getirmiş, Suriye yolu açılmış ve 1137 yılında Antakya üzerine yapılacak sefer için lojistik ve ikmal desteği açısından bir üs elde edilmiştir (Ostrogorsky, 2011:381; Birkenmeier, 2002:88). İmparatorun Kilikya'yı kontrol etmesi Selçukluların daha doğudaki Büyük Selçuklu Devleti ile etkileşiminin kesilmesi ve hem Selçuklulara hem de Suriye'deki düşmanlarına karşı askeri harekâtlar için ileri karakollar sağlamıştır (Birkenmeier, 2002:85-87). Kilikya'nın yeniden ele geçirilmesi, Bizans'ın Doğu Akdeniz hâkimiyeti açısından da stratejik bir dönüm noktasıydı. İmparator II. Ioannes bu bölgeyi askerî üs olmasının yanı sıra Antakya ve Suriye seferleri için bir köprübaşı olarak değerlendirmiştir. Ancak bölgedeki Ermeni prensliklerinin tamamen ortadan kaldırılamaması yerel direnişlerin sürmesine ve zaman zaman Bizans hâkimiyetinin zayıflamasına da

neden olmuştur. Bölgenin dağlık yapısı ve Ermeni direnci, Bizans'ın kalıcı otorite tesisini engellemiştir. Hatta imparatorun varlığı olmadan Kilikya defalarca bağımsızlığını geri kazanmıştır. Dolayısıyla İmparatorun askeri üsler elde ederek bu üslerden düşmanlarına karşı harekete geçme planları çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İmparator II. Ioannes Komnenos'un ölümünden sonra bu durum daha da belirginleşmiş ve XII. yüzyılın sonlarına doğru Ermeniler ve Haçlılar yeniden güçlenmiştir (Birkenmeier, 2002:88).

1.3 Antakya Seferi (1137)

Doğu Akdeniz'de Bizans İmparatorluğu'nun siyasi prestiji açısından çok önemli bir şehir olan Antakya I.Haçlı Seferi sonucunda Haçlıların eline geçmiş ve daha önce Bizans'a ait olan yerlerin geri verilmesi konusunda sözlerini tutmayan Haçlılar tarafından burada Antakya Kontluğu kurulmuştur. Bu nedenle Haçlılar ve Bizans İmparatorluğu arasında İmparator Aleksios Komnenos(1081-1118) döneminden itibaren hukuki haklar konusunda anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Nitekim Antakya'nın Bizans'a bağlanması hem Doğu Akdeniz hakimiyeti hem de Haçlı devletlerinin bağlı hale getirilmesi açısından oldukça önemliydi. Bizans İmparatorluğu için Antakya'yı ele geçirmek Suriye ve Filistin'de de siyasi nüfuz sahibi olmak anlamına geliyordu. Bu nedenle İmparator II. Ioannes Komnenos da babası gibi aynı siyaseti devam ettirerek Kilikya'da elde ettiği başarılarından sonra Antakya'ya yönelmiştir (Khoniates, 1995:17). Bazı yazarlar bu seferi İmparator'un en küçük oğlu Manuel'i Antakya prensi II. Bohemund'un kızı Konstanz ile evlendirmek istemesi ancak kızın Akitanya Dükü'nün küçük oğlu Poitiers'li Raymond'a verilmesi üzerine başarısız bir evlilik ittifakı girişimine bağlamıştır. Ancak bu sefer için belki sadece küçük bir etken olsa da büyük bir bahane olması gerekir ki asıl hedef İmparatorun Antakya üzerindeki gücünü genişletmek istemesidir (Lilie, 1993:103-104; Harris, 2015:88; Tyre, 1943:83; Magdalino,2004:617).

1137 yılında Tarsus ve Adana üzerinden güneye inerek Antakya şehrini kuşatan imparator II. Ioannes'in gücü karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayan Antakya prensi Raymond Kudüs Krallığı ile ittifak yapmak istese de başarılı olamamıştır. Çünkü Kudüs Kralı Fulk (Foulque) Bizans ile doğrudan çatışmayı göze alamamıştır. İmparator II. Ioannes kısa süren bir kuşatmadan sonra şehri teslim almıştır (İbnü'l Esir, 1986:56; Lilie,1993:119-120; Tyre,

1943:85; Kesik, 2003:55). Bu kuşatma sonucunda Haçlılar, İmparator II. Ioannes ile bir vassallık anlaşması yapmak zorunda kalmış ve Kudüs kralı da bu anlaşmayı tanımayı kabul etmiştir. Yapılan anlaşmaya göre Bizans İmparatoru şehrin gerçek hakimi olarak kabul edilecek Raymond da İmparatorun izniyle şehrin muhafızı konumunda olacaktı. Haçlı kroniklerinden William of Tyre'nin aktardığına göre ise İmparator, Müslümanlardan geri alınır alınmaz Suriye'nin iç kesimlerindeki şehirler olan Halep, Şeyzer, Hama ve Humus şehirlerini yatırım hakkı karşılığında prence barışçıl bir şekilde iade ederse⁴ Raymond bu şehirler ve yakınlarındaki diğer şehirlerle yetinecek ve Antakya şehrinin mülkiyet hakkı imparatora ait olmak şartıyla burada varlığını sürdürebilecekti. Böylece Raymond, İmparatorun vassalı olduğunu ilan etmiş ve imparator ne zaman isterse Antakya'ya girebileceğine dair yemin etmiştir (Lilie, 1993:120-121; Norwich, 2013:91-92). Böylece İmparator amacına ulaşmış ve şehrin surlarına imparatorluk bayrakları çekilmiş ve bir yıl sonra imparator II. Ioannes tekrar Suriye'ye gelerek büyük bir törenle Antakya'ya girmiştir (Demirkent, 2001:16; UrfalıMateos, 2000:295-296; Ostrogorsky, 2011:350; Harris, 2015:89; İbn Kalânisî, 2015:136). Böylece Antakya prensliğinin Bizans'a bağlılığını bildirmesi ile İmparator II. Ioannes Komnenos hukuki ve diplomatik bir zafer elde etmiştir. Her ne kadar Antakya fiilen ele geçirilemese de Bizans bölgede siyasi söz ve nüfuz sahibi olduğunu ispat etmiştir. Haçlılar açısından ise bundan sonraki süreçte Bizans İmparatorluğu artık güvenilirmez, kendileri için tehdit unsuru ve rakip olarak görülmeye başlanmıştır. Nitekim bu girişim ile Bizans İmparatorluğu Haçlılar üzerindeki liderlik iddialarını yeniden canlandırmıştır. 1142 yılında Haçlılar tarafından desteklenen Antakya kralı Bizans ile yapılan anlaşma hükümlerine uymaktan vazgeçmiştir. İmparator bunun üzerine yeniden bir sefer düzenlemek istese de 8 Nisan 1143'te av sırasında zehirli bir okla yaralanarak ölmesi nedeniyle planları suya düşmüştür. Böylece X. Yüzyıldan beri Bizans imparatorlarının İslam öncesi imparatorluğu yeniden kurmak için en iddialı girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Ostrogorsky, 2011:382; Harris, 2015:92; İbn Kalânisî, 2015:152; Magdalino-2004:617; Norwich, 2013:96-97). 1137

⁴ İmparator yapılan anlaşmadan bir yıl sonra adı geçen şehirleri ele geçirmek için Suriye bölgesine seferler düzenlese de başarı elde edememiş ve Antakya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Niketas Khoniates, Historia(Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), s.17-20; İbn Kalânisî, s.141;Magdalino, s.617;Jonathan Harris, s.89-90; Muharrem Kesik, s.55-56; Norwich, 2013, s.92-94.

Antakya Seferi, II. Ioannes'in Doğu Akdeniz'de Bizans üstünlüğünü sembolik olarak yeniden kurma girişimidir. Prens Raymond'un vassallık yemini, Bizans'ın Haçlılar üzerindeki hukuki iddiasını canlandırmıştır. Ancak fiili kontrol sağlanamamış, bu da Bizans diplomasisinin sınırlı etkisini göstermiştir. İmparator II. Ioannes'in ölümünden sonra oğlu Manuel de Antakya politikalarında Bizans İmparatorluğu'nun ağırlığını koymaya çalışmış ancak Antakya hiçbir zaman fiilen ele geçirilememiştir. Bu da İmparatorluğun Antakya ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'de yeniden egemenlik kurma girişimlerinin sınırlı kaldığını göstermektedir.

Sonuç olarak İmparatorun askeri girişimleri çok başarılı olmasa da düşmanlarını imparatorluk topraklarını işgal etmek yerine savunma savaşı yapmaya zorlamıştır. İmparator şehirleri ele geçirdiğinde, düşmanları imparatorluğa saldırmak yerine onları geri almak için kaynak harcamak zorunda kalmıştır. Bu strateji, Anadolu'da Bizans'ın güvenliğini arttırmıştır. Ancak diğer yandan da sürekli tetikte olma ve seferler düzenlemeyi gerektirmiştir. Bu da Bizans'ın diğer devletlerle ilişkilerini karmaşık hale getirmiştir (Birkenmeier, 2002:88-89).

2. Diplomatik İlişkiler

İmparator II. Ioannes Komnenos İmparatorluğun sınırlarını Fırat'a kadar genişletmek için bir yandan seferler düzenlerken bir yandan da rakipleri ile diplomatik bakımdan da savaşmayı tercih etmiştir. Esasen düzenlediği seferlerin temel amacı da tıpkı babasının gibi bilindik bir şekilde tanınmayı sağlamak olmuştur. Mümkün olduğunca savaş açmak ve ilhak etmek yerine anlaşmalar ve güç kullanma tehdidi gibi yeni olmayan yöntemleri kullanmıştır. Ancak bunun yanı sıra toprak ele geçirme olasılığını da tamamen göz ardı etmemiştir. Nitekim 1097-1098 yıllarında Selçukluların yerleştiği Batı Anadolu kıyıları I. Haçlı Seferi sayesinde hızlı bir şekilde geri alınmıştı. Ancak bu kez İmparator, Antakya ve ötesindeki toprakların işgalinin imparatorluğun kaynaklarını aşabileceğini düşünmüş olduğu için düşmanlarına karşı fiziksel hakimiyetten ziyade egemenlik peşinde koşarak diplomatik üstünlük yöntemini de kullanmayı tercih etmiştir (Harris, 2015:87).

1071 Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'nun büyük bir kısmı Selçukluların hakimiyetine girmiş ve Bizans varlığı sadece Batı ve kıyı bölgeleri ile sınırlanmıştı. Bizans İmparatorluğu bu durumu değiştirmek ve

Anadolu’da yeniden hakimiyet kurmak için zaman zaman askeri yollara başvursa da zaman zaman da diplomatik yolları denemiştir. Aynı durum Bizans’ın düşmanı konumunda olan Selçuklular için de geçerli olmuştur. Bu nedenle Anadolu Selçukluları, Bizans’ın doğrudan saldırılarına karşı diğer Türk beyleriyle ittifak kurmuştur. Danişmendliler özellikle bu dönemde önemli rol oynamış ve Bizans ordusu Anadolu’ya yöneldiğinde Selçukluların yanı sıra Danişmendli kuvvetleriyle karşı karşıya kalmıştır. İmparator II. Ioannes Bizans tahtında hüküm sürdüğü dönemde Anadolu Selçuklu tahtında da Sultan I. Mesud (1116-1155) hüküm sürüyordu (Norwich, 2013:83). Bizans ve Selçuklular arasındaki ilişkiler bu dönemde hem çatışmalar hem de müzakereler üzerinden gelişmiştir. Nitekim Anadolu’da da Türk beylikleri arasında karmaşık bir dönem hüküm sürüyor ve bazen bunlar Bizanslılarla işbirliği yapmaktan çekinmiyordu. Örneğin Sultan Mesud kardeşi Arab’ın kendisine karşı isyan etmesi üzerine Bizans İmparatorundan yardım istemiş o da güçlü bir ordu kurması için ona yardım etmiştir. Bu sırada Danişmendlilerle de iş birliği yapan Sultan Mesud bu yardımlar sayesinde 1125 veya 1126 yılında kardeşini yenmeyi başarmıştır (Cahen, 2000:23-24). 1134 yılında Danişmend Emir Gazi’nin ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları hem Bizans İmparatoru hem de Sultan Mesud için bir fırsat olarak görülmüş ve Melik Muhammed’e karşı askeri bir işbirliği yapılmıştır. Ancak Melik Muhammed’in aynı zamanda eniştesi olan Sultan Mesud’u ikna etmesi Bizans İmparatoru II. Ioannes’in planlarını suya düşürmüştür (Cahen, 2000:25-26). Dolayısıyla imparatorun ittifaklar yoluyla hegemonya kurma amacını içeren diplomasisi başarısızlığa uğramıştır.

1130’lu yılları boyunca Anadolu’daki Bizans-Selçuklu savaşlarının ardından birkaç kez barış görüşmeleri yapılarak savaşlar sona erdirilmiştir. Ancak genellikle kısa süreli olan bu barış anlaşmaları sınır bölgelerinde mevcut statükonun korunması ve esir değişimleri üzerine kurulmuştur. Anlaşmaların kısa süreli olmasının sebebi ise her iki tarafın da Anadolu’daki hakimiyet mücadelesinden vazgeçmemesi olmuştur. Bu nedenle Bizans Anadolu’daki ilerleyişini tamamen savaş yoluyla değil, diplomatik yollardan da pekiştirmeye çalışırken Selçuklular ise kısa süreli anlaşmalarla batıdaki güvenliklerini emniyet altına almış oluyorlardı. Dolayısıyla yapılan anlaşmalar sınırlıydı ve ebediyen saldırmazlık anlamına gelmiyordu (Altuntaş Öngün, 2019:s38-39). Bu anlaşmalar sayesinde Haçlılarla mücadele ederken batı sınırlarının

güvenliğini diplomatik yöntemlerle sağlamlaştıran İmparator II. Ioannes, Anadolu Selçuklularını birincil tehdit olmaktan ziyade diplomasiyle kontrol edilir bir unsur haline getirmeyi planlamıştır. Diğer yandan Bizans İmparatorluğu, Anadolu'daki Selçuklu baskısını hafifletmek için Haçlıları ve Ermeni prensliklerini bir diplomatik araç olarak kullanmaya çalışmış ve bunlarla ilişkilerinde Selçuklulara karşı denge politikası yürütmüştür. Ancak Bizans'ın doğal müttefiki olarak gördüğü Antakya Prensiği ile zaman zaman çıkar çatışmaları içine girdiği bilinmektedir. Ermeni Prenslikleri ise bir yandan Bizans ile bir yandan Selçuklular ve Haçlılar ile anlaşmalar yaparak hayatta kalmaya çalışmıştır. Tüm bunlara rağmen Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos küçük de olsalar bu prenslikleri yanına çekerek Selçukluları Anadolu'da yalnızlaştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla İmparator II. Ioannes Komnenos, Selçuklulara karşı izlediği çok yönlü diplomasi ile onları bertaraf etmeye çalışmış ancak başarı elde edememiştir.

İmparator II. Ioannes Komnenos döneminde Bizans İmparatorluğu ile Ermeni prenslikleri arasındaki diplomatik ilişkiler ise Bizans'ın Anadolu ve Kilikya'da yeniden güç kazanma ve Ermeni beylerinin Haçlılar ve Selçuklular arasındaki denge politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. II. Ioannes'in tahta çıktığı sırada Kilikya Ermenileri Bizans'ın doğrudan kontrolünden çıkmış ve Haçlılarla sıkı temaslar içine girmişlerdi. Ancak bu prenslikler Bizans açısından hem stratejik bir tehdit hem de Suriye ve Antakya üzerine yapılacak seferler öncesinde kontrol edilmesi gereken bir unsur olarak görülüyordu (Birkenmeier, 2002:98-99). Nitekim İmparator II. Ioannes döneminde Anadolu hakimiyetinin en önemli merkezi Kilikya olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra Haçlılara karşı da Kilikya merkezli politikalar yürütülmüştür. Dolayısıyla Anadolu, Haçlı ve Suriye politikasının ileri karakolu da Kilikya olmuştur (Rençber, 2017:2123). Bu nedenle Kilikya Ermenileri bir an önce yeniden Bizans İmparatorluğu otoritesine bağlanmalıydı. Kilikya'ya yönelik seferler düzenleyen İmparator II. Ioannes bu seferlerini hem askeri hem de diplomatik baskıyla sürdürmüştür. 1137 yılındaki başarılı seferlerden sonra Ermeni prensi II. Leon ve ailesi rehin alınarak Konstantinopolis'e götürülmüştür (Rençber, 2017:2121-2122). Bu diplomatik açıdan Bizans'ın üstünlüğünü ispatlayan en somut gösterge olmuştur. Bizans diplomasisinin tipik bir uygulaması olan bu yöntemle hem bu kişilerin bağlılığı sağlanmış hem de imparatorluğa karşı çıkarılacak olası isyanlar önlenmiştir. Ancak sonraki süreçte Ermeniler yine de Haçlılarla

yakınlaşmaya Bizans'a karşı dolaylı da olsa direnç göstermeye devam etmişler ve Bizans-Haçlı rekabetinden faydalanarak Bizans baskısına karşı Haçlı ittifakları sayesinde özerkliklerini korumaya çalışmışlardır. İmparator II. Ioannes ölümünden kısa süre önce yeniden bu meseleler üzerine yoğunlaşmak için Kilikya ve Suriye üzerine seferler düzenlese de ölümüyle birlikte Ermeniler Bizans otoritesine karşı yeniden güç kazanmıştır. İmparatorun Ermenileri doğrudan savaşla bastırıp diplomasiyle kendine bağlama hayalleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve kısa süreli bağılıklar yerini uzun süreli bir entegrasyona bırakmamıştır (Rençber, 2017:2123).

İmparator II. Ioannes Komnenos'un Haçlı devletleriyle diplomatik ilişkileri, Bizans'ın doğu siyaseti ve Latinlerle kurduğu kırılgan dengelerin merkezinde yer alıyordu. İmparator bir yandan Anadolu'daki Selçuklu baskısını dengelemek bir yandan da Haçlı prensliklerine kendi üstünlüğünü kabul ettirmeyi amaçlıyordu. Ancak bu ilişkiler karşılıklı güven ve işbirliği yerine sürekli şüphe, çıkar çatışmaları ve geçici ittifaklar halinde şekillenmiştir. Babası Aleksios Komnenos gibi Haçlı devletlerini vassalları olarak gören İmparator II. Ioannes Komnenos diplomatik yazışmalarda ve müzakerelerde Bizans'ı onların efendisi gibi tanımlamaktan geri durmamıştır. Çünkü ona göre Haçlı devletleri Bizans'ın doğudaki topraklarının gaspçısı konumundaydı. İmparator defalarca I. Haçlı seferi sırasında Bizans'a verilmek üzere söz verilen ancak fiilen Bohemund ve haleflerinin kontrolüne geçen Antakya üzerinde hak iddia etmiş ancak somut bir başarı elde edememiştir. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz üzere 1137 yılında Antakya önlerine kadar gelen imparator Antakya Prensi Raymond de Poitiers ile Kudüs Kralı II. Foulques'u imparatorluk ordusuna katılmaya mecbur bırakmıştı. Bu askeri baskının sonucunda Raymond, Antakya'yı imparatora teslim etmeyi taahhüt etmiş ancak pratikte bu söz hiçbir zaman yerine getirilmemiştir. Bizans-Haçlı ilişkilerinde zaman zaman işbirliği söz konusu olsa da bu da güvensiz bir temelde ve geçici olmuştur. Örneğin 1137-1138 yıllarında Suriye içlerine sefer düzenleyen İmparator II. Ioannes, Haçlıların desteğiyle Halep ve Şam gibi önemli Müslüman şehirlerini ele geçirmek istemiştir. Ancak Haçlıların isteksiz tutumu ve çıkar çatışmaları yüzünden başarılı olunamamıştır. Hatta Haçlılar, Müslümanlar ve Bizanslılar arasında yapılan savaştan memnuniyet bile duymuşlardır. Çünkü savaş Müslümanlar kazanırsa Antakya'nın Bizans'a geri verilmesine gerek kalmayacak ve böylece Bizans iddiaları ortadan kalkacaktı.

Savaşı Bizans kazanırsa her halükarda Haçlılar rakiplerinden birinden kurtulmuş olacaktı. Antakya kaybedilecekti ama Halep kazanılacak, Müslümanlar da Hristiyanlar için tehdit olmaktan çıkacaktı. Özellikle Kudüs Krallığı Bizans'ın bölgede güçlenmesi ve Haçlı devletlerinin Bizans'a bağlanma ihtimalinden çok çekindiği için bunu kendi çıkarlarına aykırı buluyordu. Bu nedenle bu seferinde imparatora göstermelik olarak destek verme hatta onu yalnız bırakma politikaları güdülmüştür (Lilie, 1993:122). Öte yandan İmparator II. Ioannes Komnenos ise ordusunun gücüne güvenmesine ve Antakya'yı kolay bir şekilde ele geçirebileceğini bilmesine rağmen tüm Batı'yı karşısına alacağını bunun da Bizans İmparatorluğu'nun güvenliği ve konumu için öngörülemez sonuçlar doğuracağını biliyordu. Bu yüzden böyle bir riske girmektense Haçlılarla olumsuz bir anlaşma yapmayı tercih etmiştir. Ancak, anlaşmanın onun için bazı avantajları da vardı. Halep ve diğer şehirler ele geçirilirse Antakya Bizans'ın eline geçecekti. Kilikya seferlerinde elde edinilen kazanımlarla birlikte böyle bir vilayet ele geçirilirse olağanüstü bir güç merkezi oluşturacaktı. Üstelik burası bağımsız küçük haçlı devletçikleri ile çevrili bir güç merkeziydi ve bu nedenle kolayca elde tutulabilirdi. Ayrıca Halep çevresinde kurulacak olan yeni prensliğin Edessa(Bugün kü Urfa) gibi denize çıkışı olmayacağı için Bizans'ın onayı olmadan Batı'dan destek alamayacaktı. Çünkü Kudüs de dahil olmak üzere haçlı devletleri Batı'dan yardım almadan kendi kaynakları ile ayakta durabilecek durumda değildi. Başka bir deyişle Halep ve Edessa her ikisi de hukuken bağımsız ve Bizans'a yalnızca bağlılık yeminleriyle bağlı olsalar da, uzun vadede bağımlı hale gelecekler ve Bizans'ın bunu elde etmek için mücadele etmesine gerek kalmayacaktı (Lilie, 1993:122-123).

Doğu'daki Haçlılarla Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler bu şekilde yürürken Batı'da da diplomatik yöntemler devrede olmuştur. İmparator II. Ioannes döneminde Bizans'ın Batı ile ilişkileri Haçlı seferleri bağlamında şekillenmekle birlikte özellikle Kutsal Roma İmparatoru III. Konrad ve Papa II. Innocentius ile yürütülen diplomasi açısından da dikkat çekicidir. İmparatorun amacı bu bağlamda hem Batı Hristiyan dünyasıyla ittifakları sürdürmek hem de Bizans'ın Roma mirasının meşru varisi olarak tanınmasını sağlamaktır. Bu nedenle 1136-1142 yılları arasında gönderilen Bizans elçileri aracılığıyla Alman İmparatoru III. Konrad ile bir evlilik ittifakı yapılmıştır. Bu anlaşma kapsamında Bizans İmparatoru II. Ioannes'in küçük oğlu Manuel

Komnenos, Konrad'ın baldızı Bertha ile nişanlanmıştır. Bu evlilik girişimi Bizans'ın Batı Avrupa'daki meşruiyetini güçlendirmeyi amaçlayan stratejik bir diplomatik girişim olarak karşımıza çıkmaktadır (Stathakopoulos, 2014:135). Aynı dönemde imparator II. Ioannes, Papalık ile ilişkilerde de daha yumuşak bir tavır sergileyerek, Papa II. Innocentius'a yazdığı mektuplarda kilise birliği konusundaki uzlaşmacı yaklaşımını vurgulamıştır. Bu diplomasi imparatorun Haçlılarla denge siyaseti ile birlikte düşünüldüğünde, imparator II. Ioannes'in diplomasinin iki yönlü doğasını yani hem askeri caydırıcılık hem de evlilik yoluyla siyasal meşruiyeti en net biçimde ortaya koymaktadır. İmparatorun Batı ile böylesine yumuşak bir diplomasi izlemesinin en önemli nedeni ise tüm enerjisini Doğu seferlerine harcamak istemesidir. Özetle İmparatorun doğuda Haçlılarla hiyerarşik bir üstünlük kurma, batıda ise meşruiyet arayışını içeren iki yönlü diplomasisi doğuda Antakya'daki vassallık düzenlemeleri ile Bizans'ın sembolik otoritesini yeniden tesis etmeyi hedeflerken Batı'da III. Konrad ve Papa II. Innocentius ile yürütülen evlilik ve uzlaşma diplomasisi, Bizans'ın Latin dünyasında yeniden kabul görme çabasının parçasıydı diyebiliriz. (Stephenson, 2004:223-225; Çapan, 2022:2504-2505). Nitekim 1139-1142 yılları arasında Haçlılar ve Bizans arasında Antakya'nın geçici olarak Bizans'a teslim edilmesi konusunda gerginlikler yaşanmaya devam etmiştir. Defalarca yapılan görüşmelere rağmen Antakya Prensiği verdiği sözü yerine getirmemiş ve Bizans'a teslim olmayı sürekli geciktirmiştir. İmparator II. Ioannes Komnenos son yıllarında Antakya'yı kesin olarak Bizans'a bağlamak için bir sefere çıktıysa da bir av sırasında yaralanarak ölümü üzerine planları yarım kalmıştır. Yerine geçen oğlu Manuel I Komnenos, bu diplomatik mücadeleyi devam ettirmiştir (Runciman, 1992: 183-184).

İmparator II. Ioannes'in Haçlılarla ilişkilerinde dikkat çeken bir nokta da diplomatik törenler ve sembolik hiyerarşiydi. Antakya prensi ve Kudüs kralı, Bizans imparatorunun çadırında onun vasalıymış gibi yer almak zorunda bırakılmıştı (Runciman, 1992:178-179). Buna rağmen İmparator II. Ioannes, hiçbir zaman Haçlı devletlerini doğrudan ortadan kaldırmaya çalışmamış aksine onları Selçuklular ve diğer Müslüman emirliklere karşı bir tampon bölge olarak kullanmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla İmparator güç kullanımını diplomatik meşruiyetle dengelemiş fetih yerine haçlılara bağlılık yemini yaptırmayı tercih etmiştir. Sonuç olarak II. Ioannes döneminde Bizans-Haçlı ilişkileri, karşılıklı bağımlılık ile güvensizlik arasında gidip gelen karmaşık bir

diplomatik yapı arz etmiştir. Bizans, Haçlıları kendi üstünlüğünü tanımaya zorlamış ancak onların tam bağlılığını sağlayamamıştır. Haçlı devletleri ise Bizans'ın askeri gücünden yararlanmak istemişler ancak imparatorluğun doğuda yeniden hâkimiyet kurmasını engellemek için sürekli oyalama ve pasif direniş taktikleri uygulamışlardır. İmparator II. Ioannes, Haçlılarla eşitler arası ittifak yerine efendi-vassal ilişkisi kurmaya çalışmıştır. Haçlı devletleri ise Bizans'ın askerî gücünden yararlanmak istemiş ama imparatorluğun doğrudan hâkimiyetini kabul etmemişlerdir (Runciman, 1992:174-184). 1137–1138 seferleri, Bizans'ın Doğu Akdeniz'de hâlâ güçlü bir aktör olduğunu göstermiş ancak Haçlıların direnci yüzünden uzun vadeli sonuçlar üretememiştir. Bu ilişkiler zorla işbirliği ve güvensizlik içinde sürdürülmüştür. İmparatorun oğlu Manuel Komnenos döneminde de Bizans-Haçlı ilişkilerindeki temel gerilim noktaları aynı kalmıştır (Çapan, 2022:2504-2507).

İmparator II. Ioannes Komnenos'un diplomatik faaliyetleri İmparatorluğun XII. yüzyılda içinde bulunduğu çok yönlü krizleri yönetmeye yönelik faaliyetler içermektedir. Nitekim bu dönemde Selçuklular ve Danişmedlilerle sınırlı savaşlar, Ermeni prenslikleriyle zorlayıcı barışlar, Haçlılarla sembolik üstünlük mücadeleleri, Batı ile hanedan ittifakları yapılarak bir yandan imparatorluğun gücü tesis edilmeye bir yandan da güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer bir deyişle bu politikalar sayesinde Bizans İmparatorluğu Katolik Avrupa ile İslami Yakın Doğu arasında önemli bir siyasi güç olarak kalmayı başarmıştır (Kazhdan, 1985:25).

3. İdarî ve Sosyal Politikalar

İmparator II. Ioannes Komnenos'un Anadolu politikalarının askerî ve diplomatik yönleri kadar belirleyici bir diğer boyutu, idari ve toplumsal yeniden yapılanma programıdır. İmparator, fetihlerle elde edilen geçici kazanımların kalıcı hâkimiyete dönüşebilmesi için güçlü bir idari yapı ve sürdürülebilir bir ekonomi gerektiğini çok iyi anlamıştı. Bu nedenle, babası I. Aleksios'un reform mirasını devralarak hem mali hem askerî hem de sosyal alanlarda merkezi otoriteyi güçlendiren düzenlemelere girişmiştir. Bunu gerçekleştirmek için ise İmparatorluğun güçlü bir orduya ve ekonomiye sahip olması gerekliliği göz ardı edilemeyecek kadar önemliydi. Nitekim Komnenos hanedanı imparatorlarının gerçekleştirdiği büyük askeri ve mali reformlar, uygun maaşlı ve eğitilmiş bir düzenli ordunun yeniden kurulmasını sağlamış ve yerli Bizans

askerlerinin sayısı arttırılmıştı. Bu kısmen, hem piyade hem de süvari olmak üzere eğitilmiş askerlerin sağlanması karşılığında belirli kişilere gelir bağışları “Pronoia” sağlanması yoluyla birliklerin yetiştirilmesine ve bakımına dayanıyordu. Bu cihetle II. İoannes Komnenos dönemi arazi sistemi pronoia sistemi üzerinden yürütülmüştür (Doğan-Çapan, 2025:37). Nitekim XI. ve XII. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu’nda kapsamlı bir dönüşüm süreci başlamıştır. Bu değişim öncesinde, devlet politikası halkın korunmasına odaklanmış ve bireysel servet birikimini sınırlamayı amaçlamıştır (Başar, 2023,17). Bu politikaların devamı niteliğinde İmparator II. İoannes Komnenos da tematik sistemin kalıntılarını yeni bir idari yapılanma ile birleştirerek pronoia sistemini daha sistematik ve kurumsal hale getirmiştir. İmparator, devlet gelirlerini verimli kullanmak ve orduyu yerli unsurlarla güçlendirmek amacıyla belirli toprak gelirlerini askerî hizmet karşılığında şahıslara tahsis etmiştir. Böylece genellikle askeri sınıftan kişiler olan pronoia sahipleri devlete vergi vermek ve asker sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Bu uygulama ile hem sınır bölgelerinde savunma teşkilatı güçlenmiş hem de vergilerin düzenli toplanması sağlanmıştır (Birkenmeier, 2002:146). İmparator bu sistemle merkezi otoritenin zayıfladığı Anadolu içlerinde yarı bağımsız feodal yapıları kontrol altına almayı başarmıştır. Dolayısıyla bu sistem, yalnızca ordunun finansmanını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda taşrada Bizans otoritesinin temsil edilmesi açısından da önemli bir işlev görmüştür. Pronoia sahipleri (pronoiai), vergi toplama ve asker yetiştirme yükümlülüğüyle devlete bağlıydılar ve böylece merkez, taşradaki aristokratların keyfi uygulamaları üzerinde yeniden kontrol kazanmıştır (Birkenmeier, 2002:148-154; Oikonomides, 2002:1043-1045). Böylece bu sistem sayesinde Anadolu’daki Bizans varlığı sivil ve askeri idarenin bütünleşmesi yoluyla sürdürülebilir hale getirilmiştir. Bu ise İoannes’in Anadolu içlerine yeniden nüfuz etme stratejisinin idari ayağını oluşturmuştur. Dolayısıyla İmparatorun en önemli işlerinden biri de gücü iyice artan asil ailelerin etkisini kırmaya çalışmak olmuştur. Bu nedenle özellikle taşrada yerel aristokrasi yerine sadık bürokratlar görevlendirmiş ve atamalarda liyakat esaslarına dikkat etmeye çalışmıştır. Böylece XI. Yüzyıldan itibaren Selçuklu ilerlemesi sonrasında idari dağınıklık içinde olan Anadolu’da merkezi otorite yeniden sağlanmaya çalışılmıştır.

Bizans İmparatorluğu’nun Anadolu’da Selçuklularla yaptığı savaşlar ve Haçlı seferleri Anadolu’da yaşayan halk için güvenlik ve asayiş sorunlarını da

beraberinde getirmiştir. Bu nedenle üretimin ve devletin vergi gelirlerinin önemli bir dinamiği olan köylülerin bir kısmı yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum üretimin düşmesine ve dolayısıyla devletin vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında vergi gelirlerini arttırmak isteyen imparator çareyi özellikle kilise mülkleri gibi vergiden muaf arazilerin sayısını azaltmakta bulmuştur. Böylece artan vergi gelirleri sayesinde hem devlet ekonomisi canlanmış hem de İmparator siyasi emellerini gerçekleştirmek için çok büyük bir ordu kurmayı başarmıştır (Harris, 2015:87). İmparator II. Ioannes tarafından atılan bu adım Bizans tarihinde nadir görülen müdahalelerden biridir. Çünkü kilise uzun zamandır ekonomik dokunulmazlığa sahipti. Ancak Ioannes bu düzenlemeyi dinî bir düzenleme olarak değil devletin bekası için yapılmış bir ekonomik zorunluluk olarak meşrulaştırmıştır. Ayrıca vergilerin adil bir şekilde dağılımını gerçekleştirmek için de arazi kayıtlarının güncellenmesini emretmiştir. Bu “Praktikon” adı verilen arazi defterleri aracılığıyla yapılmıştır. Böylece hem vergi adaletinin sağlanması hem de kayıt dışı toprak mülkiyetinin engellenmesi amaçlanmıştır (Doğan-Çapan, 2022:42). Bu ise Bizans imparatorluğunun merkezi otoritesinin artırılması için önemli bir adım olmuştur.

İmparator II. Ioannes’in reformlarının idari boyutunun yanı sıra sosyal meşruiyet boyutu da vardı. Savaşlar nedeniyle yoksullaşan halkı yeniden üretim alanlarına çekmek için, tarım köylülerine geçici vergi muafiyetleri tanınmış ve Anadolu’daki boşalmış yerleşim bölgeleri yeniden iskâna açılmıştır. Bu adımlar, Bizans’ın hem ekonomik direncini hem de toplumsal sadakatini artırmaya yönelik adımlar olmuştur. Yine Anadolu’daki ticaret yollarının güvenliği yeniden sağlanarak, İznik, Laodikeia, ve Konya hattı boyunca ticaretin canlanması hedeflenmiştir. Bu politikalar sayesinde hem tarımsal üretim artmış hem de boşalan sınır bölgeleri yeniden bayındır hale getirilmiştir. Özellikle Batı ve Orta Anadolu’da gerçekleştirilen bu politikalar sayesinde Bizans hakimiyeti bu bölgelerde yeniden güçlenmiştir. Antakya ve Kilikya bu dönemde yoğun bir şekilde nüfuslandırılmış bu da imparatorluğun varlığının daha belirgin bir şekilde hissedilmesini sağlamıştır. Yine Bizans geleneğine uygun olarak Kilise sosyal düzenin bir parçası haline getirilmiş ve manastırların özellikle kırsal bölgelerde okul, hastane ve yardım merkezi işlevi görmesi sağlanmıştır. Böylece halkın imparatorluğa bağlılığı artırılmıştır. İmparatorun sosyal politikalarının en somut örneği, Pantokrator Manastırı

Kompleksi(bugünkü Zeyrek Camii)'dir. Bu politikalar çerçevesinde II. Ioannes Komnenos imparatorluğun toprak sistemini seleflerinden aldığı pronoia sistemi mirasıyla ve tipikonunu (manastır kaydı) bizzat kaleme aldığı ve günümüze kadar ulaşan Pantokrator Manastırı'nın inşasıyla somutlaştırmıştır. Bu yapı, hem dinî hem de sosyal bir merkez işlevi görmüştür. Tipikon (vakfiye) belgelerine göre, manastır yalnızca ibadet yeri değil, aynı zamanda hastane (*nosokomeion*), yetimhane (*orfanotropheion*) ve yaşlı bakım evi (*gerokomeion*) olarak da hizmet vermektedir. Yapı, 50 kişilik bir kilise korosu ile 30 kişilik hizmetli kadrosundan oluşan toplam 80 rahibeye ev sahipliği yapıyordu. Bunun yanı sıra, 50 yatak kapasiteli bir hastane ile 24 yaşlı erkek için ayrılmış, gerokomeion adı verilen bakım birimlerine sahipti⁵. Manastıra, Bizans İmparatorluğu'nun Makedonya, Trakya, Peloponez, Ege Adaları, Anadolu ve Konstantinopolis'in çevresindeki bölgelerden çeşitli arazi ve manastırların bağışlandığı belgelerle kayıt altına alınmıştır (Erdoğan, 2019:67) Pantokrator Manastırı Kompleksi içinde bulundurduğu yetimhane, hastane, misafirhane gibi yapılarla hem dini hem de sosyal yardımlaşmanın sembolü haline gelmiştir (Magdalino, 2004:617-618; Harris, 2015:178). Bizans'taki en büyük hastane işlevi gören Pantokrator Manastırı'nın inşasına, II. Ioannes Komnenos'un eşi ve Macar Kralı László'nun kızı olan Eirene tarafından yaklaşık 1124 yılında başlanmıştır. İmparatoriçenin vefatının ardından, yapının tamamlanması muhtemelen İmparator II. Ioannes tarafından gerçekleştirilmiştir. Manastırın kuruluş esaslarını belirleyen ve "typikon" olarak adlandırılan vakfiye niteliğindeki belge ise ancak 1136 yılında kaleme alınmıştır (Yılmaz, 2013:377). II. Ioannes Komnenos'un hükümdarlığı dönemine ait, 1136 tarihli bir typikon (manastır defteri), Pantokrator Manastırı'ndan bir pronoianın Synadenos adlı şahsa tahsis edildiğini bildirmektedir. Belgede, bu mülkün ilgili kişiye ömür boyu verildiği, ölümünün ardından ise yeniden İmparatorluk mülkiyetine geçtiği belirtilmektedir. İmparatorluk, kendisine dönen bu mülkü

⁵ Hastanede bulunan yatakların bazıları özel amaçlara hizmet ediyordu. Bu yatakların on tanesi cerrahi serviste, sekiz tanesi ağır hastalıklar servisinde on iki tanesi de kadınlar servisindeydi. Her yatağa bir halı, keçe şilte, bir yastık, bir yorgan ve kış için iki battaniye sağlanıyordu. Hareket edemeyen hastalara, ortasında delikler bulunan özel şilteler veriliyordu. Hastalara gömlek ve palto dahil olmak üzere zorunlu hastane kıyafetleri veriliyordu. Kendi kıyafetleri yıkanıyor ve iyileştiklerinde geri veriliyordu. Her erkek koğuşuna iki doktor, üç stajyer ve iki hasta bakıcı atanıyordu. Kadın koğuşuna ise iki doktor, bir kadın physician, ve iki veya üç kadın hasta bakıcı altı hemşire atanıyordu. Ayrıca ayakta tedavi için doktorlar ve cerrahlarda vardı. Daha geniş bilgi için bkz. Kazhdan, 1985:s.156-157.

Pantokrator Manastırı'na devretmiş ve böylece söz konusu bağış manastır kayıtlarına işlenmiştir (Doğan-Çapan, 2025:41). Bu kurumlar, Komnenos ideolojisinin somut yansıması ve imparatorun “Tanrı’nın yeryüzündeki vekili” olarak hem dünyevi hem ruhani otoriteyi temsil ettiği bir modeldi. Bu sosyal kurumlar aracılığıyla halkın sadakati pekiştirilmiş, Bizans kimliği Anadolu’da yeniden canlandırılmıştır.

İmparator II. Ioannes, Anadolu’daki idari verimliliği artırmak için bazı bölgelerde sivil ve askerî yetkileri tek elde toplamıştır. Bu nedenle sınır bölgelerinde özellikle Kilikya ve Kapadokya bölgelerinde güvenliği arttırmak ve karar alma süreçlerini hızlandırmak için askeri komutanlık ve sivil idare kısmen birleştirilmiştir. Dolayısıyla “Doux” veya “strategos” unvanlı görevliler sorumlu oldukları bölgelerde hem askeri hem de mali ve idari otoriteye sahip olmuşlardır. Bu birleşik yönetim modeli, özellikle Kilikya ve Kapadokya gibi sınır eyaletlerinde hızlı karar alınmasını sağlamıştır. İmparator II. Ioannes Komnenos’un bu politikaları sayesinde Anadolu’da Bizans İmparatorluğu kısa süreli de olsa istikrarlı bir döneme girmiştir. Merkezi otoritenin güçlenmesi, vergi gelirlerinin artması ve sosyal refah politikaları sayesinde Anadolu’da Bizans’ın yeniden yapılanmasının temelleri atılmıştır. Ancak Bizans donanmasının ihmal edilmesi, bu reformların deniz gücü boyutunda zayıf kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla II. Ioannes’in reformları, karasal istikrarı artırsa da Akdeniz ticaret ağında Bizans’ın etkinliğini sınırlamıştır. Bu durum, özellikle İmparatorun maliye bakanı Poutza’lı John’un etkisiyle donanma harcamalarının azaltılması yönündeki politikalarla bağlantılıdır. Bu dönemde Bizans donanmasının aktif operasyonları neredeyse durma noktasına gelmiş, özellikle Ege Adaları ve Kıbrıs hattında korsan faaliyetleri artmıştır (Birkenmeier, 2002:171-175; Magdalino, 2004:617-618). İmparatorun ölümünden sonra, Manuel Komnenos dönemi yeniden donanmayı güçlendirme girişimleriyle karakterize edilmiştir. Bu durum, II. Ioannes’in askeri stratejisinin en zayıf halkasının deniz gücünün ihmal edilmesi olduğunu göstermektedir.

II. Ioannes Komnenos’un idari ve sosyal reformları, Bizans’ın yalnızca askerî olarak değil, yapısal olarak da diriliş dönemine girdiğini göstermektedir. Bu reformlar, Anadolu’da yeniden Bizans düzeninin hissedilmesine yol açmıştır. Pronoia sisteminin rasyonelleştirilmesi, vergi adaletinin sağlanması ve Pantokrator Manastırı gibi sosyal kurumların inşası, imparatorluğun hem

ekonomik temellerini hem de toplumsal meşruiyetini güçlendirmiştir. II. Ioannes'in reformlarının sınırlı kalıcı etkisine rağmen, bu politikalar oğlu Manuel Komnenos'un (1143–1180) döneminde izlenecek daha iddialı imparatorluk siyasetinin idari altyapısını oluşturmuştur(Erdoğan, 2019:69-70).

SONUÇ

II. Ioannes Komnenos'un 1118'de tahta çıktığı dönemde Bizans İmparatorluğu, hem içte hem dışta çok yönlü baskılarla karşı karşıyaydı. Malazgirt yenilgisinin ardından Anadolu'nun büyük kısmı Türk beyliklerinin eline geçmiş, doğu sınırları kalıcı biçimde daralmıştı. Kuzey Suriye ve Kilikya'da Ermeni prenslikleri bu siyasi kaos ortamını fırsata çevirerek Bizans merkezi otoritesine bağlılıklarını terk etmiş ve Antakya, Kudüs, Trablus Urfa'daki Haçlı kontlukları Doğu Akdeniz'de yeni bir güç dengesi kurmuştu. Bu dış etkenlere ek olarak, imparatorluk içinde yüksek aristokrasinin çıkar çatışmaları, mali sistemin zayıflığı ve donanmanın çöküşü merkezi yönetimin otoritesini iyice güçsüzleştirmişti. Böyle bir ortamda tahta çıkan imparator II. Ioannes Komnenos, hem Anadolu'daki Türk ilerleyişini durdurmayı hem Ermeni ve Latin güçleri karşısında Bizans'ın nüfuzunu yeniden tesis etmeyi hem de Komnenos hanedanının reformcu mirasını sürdürülebilir bir devlet düzenine dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle İmparatorun Anadolu'da özellikle Kapadokya, Kilikya ve Antakya hattına yönelen askerî girişimleri Bizans'ın Malazgirt'ten sonra savunma temelli stratejiden yeniden yayılmacı bir stratejiye geçtiğini göstermektedir. İmparator Ioannes'in 1130'lardan itibaren yürüttüğü Anadolu, Kilikya ve Antakya seferleri, Bizans'ın kaybettiği stratejik bölgelerde yeniden etkinlik kurmasını sağlamış, özellikle 1137–1139 yıllarındaki Kilikya harekâtı, imparatorluğun bu bölgelerdeki meşru hak iddialarını yeniden canlandırmıştır. Bu seferler kalıcı fetihlerle sonuçlanmasa da Anadolu'nun iç kesimlerinde Bizans varlığının yeniden hissedilmesini sağlamıştır. Öyle görünüyor ki bu seferlerle İmparatorun asıl hedefi kalıcı fetihler elde etmek değil, Bizans idaresinin yeniden tesis edilmesi ve düşmanlarına Bizans varlığının hatırlatılmasıdır. Ayrıca bu seferler imparatorluğun artık yalnızca savunma konumunda olmadığını ve kaybettiği toprakları geri almak için sınırlı ama planlı bir çabaya girdiğini göstermektedir.

İmparatorluğun Anadolu'daki Bizans varlığını yeniden tesis etme çabaları içinde askerî girişimlerin yanı sıra diplomatik girişimler de bu

dönemde önemli rol oynamıştır. Diplomatik açıdan Ioannes, dönemin karmaşık güç yapısı içinde dikkat çekici bir denge siyaseti yürütmüştür. Selçuklu beylikleriyle dönemsel ittifaklara girerek Haçlı kontluklarının konumunu zayıflatmış, Ermeni prensliklerini vassal statüsüne indirgemiş, Antakya Prensiği'ni Bizans'ın üstünlüğünü tanımaya zorlamıştır. İmparator Haçlılar karşısında da doğrudan çatışma yerine, çıkar temelli uzlaşmalara ve Bizans'ın diplomatik önceliğini kabul ettirmeye dayanan stratejiler izlemiştir. Bu esnek diplomasi anlayışı, Bizans'ın sınırlı askerî kapasitesine rağmen bölgesel saygınlığını korumasını sağlamıştır.

İç yönetimde Ioannes'in reformları, Bizans'ın yeniden yapılanmasının temelini oluşturmuştur. *Pronoia* sisteminin geliştirilmesiyle taşra gelirleri askerî hizmet karşılığında yeniden düzenlenmiş, vergi yükü daha dengeli bir biçimde dağıtılmıştır. Aristokratların ekonomik ayrıcalıkları kısmen sınırlandırılmış, maliye ve idari denetim saray merkezine bağlanmıştır. Kilise mülklerinin denetlenmesi ve kısmen vergilendirilmesi, mali istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu reformlar, Bizans'ın hem ekonomik hem idari bakımdan yeniden merkezîyetçi bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Tüm bu girişimlere rağmen, İmparator II. Ioannes döneminin sınırlılıkları da göz ardı edilmemelidir. Donanmanın ihmal edilmesi, Akdeniz'de Bizans'ın deniz gücü dengesini Venedik ve Ceneviz gibi Latin devletlerinin lehine çevirmiştir. Anadolu'da Türk ilerleyişi tamamen durdurulamamış, Bizans hâkimiyeti büyük ölçüde batı ve kıyı bölgeleriyle sınırlı kalmıştır. Ancak bu dönemde kurulan askerî, idari ve diplomatik sistem, Bizans'ın uzun vadeli direncini artırmış ve imparatorluğun XIII. yüzyıla kadar ayakta kalmasını sağlayan yapısal temel haline gelmiştir.

Sonuç olarak, II. Ioannes Komnenos dönemi Bizans tarihinde bir yeniden yapılanma ve denge dönemi olarak değerlendirilebilir. Onun hükümdarlığı, krizden çıkışın fetihle değil, akılcı diplomasi, ordu reformu ve idari rasyonelleşme ile sağlanabileceğini göstermiştir. Türk ilerleyişi, Ermeni prenslikleri, Haçlı kontlukları ve Latin denizci devletleri gibi çok yönlü baskılara rağmen İmparator II. Ioannes, Bizans'ın tarihsel sürekliliğini koruyan son büyük devlet adamı olarak öne çıkmıştır. Bu açıdan onun dönemi, Bizans tarihinin yalnızca politik değil, aynı zamanda yapısal bir yeniden doğuş sürecinin sembolüdür.

KAYNAKÇA

- Altuntaş Öngün, Şenay, Anadolu Selçuklu Devleti İle Bizans İmparatorluğu Arasındaki Siyasî Ve Askerî İlişkiler (1075-1220), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, 2019.
- Anonim Süryanî Vekayinâmesi, The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle. (A. S. Tritton, Çev.). Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (1933), 69-101.
- Akçay, Filiz. Türkiye Selçukluları Devleti'nin Değişken Sınırları, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2020.
- Başar, Tuğba. "Pronoia Sistemi ve Tarihsel Seyri", *The Legends Journal of European History Studies*, S. 4, (2023), 14-23.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi, 951-1334, (çev. Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Tercümeler Kısım, Ankara, 1946.
- Birkenmeier, John W. The Development Of The Komnenian Army 1081-1180, Volume 5, 2002 Brill Press, Leiden, Boston, Köln, 2002.
- Bournoutian, Anı Atamian "Cilician Armenia" *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Volume I, (Edited by Richard G. Hovannisian), St Martin's Press, Newyork, (1997), 273-292.
- Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çapan Fatma, "Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) Büyük Roma İmparatorluğunu Yeniden Kurma Hedefleri Doğrultusunda Batı Politikası ve Sonuçları", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences C.21, S.4*, (2022), 2500-2516.
- Demirkent, Işın. Ioannes Kinnamos'un Historia'sı(1118-1176), TTK Yay., Ankara, 2001.
- Doğan, Kazım – Çapan, Fatma. Bizans İmparatorluğu'nun XI. ve XII. yüzyılda Orduyu Kurtarma Çabaları: Pronoia Sistemi. *Asia Minor Studies*, 13(2), (2025), 31-47.
- El-Cheikh, Nadia Maria. "Byzantium through the Islamic Prism from the Twelfth to the Thirteenth Century", *The Crusades from the Perspective*

- of Byzantium and the Muslim World*, (Editors, Angeliki E. Laiou-Ror Parviz Mottahedeh), Dumbarton Oaks, U.S.A, (2001), 53-71.
- Gregory Abū'l Farac. Abū'l-Farac Tarîhi, (Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), C.II, TTK Yay., Ankara, 1987.
- Harris, Jonathan. *The Lost World of Byzantium*, Yale University Press, New Haven And London, 2015.
- İbn Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl-I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-(Türkçeye Çev. Onur Özatağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.
- İbnü'l Esir. El Kâmil Fi't Tarih Tercümesi, C.XI., (Türkçeye Çev., Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul, 1986.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Kazhdan, Alexander P. And Ann Wharton Epstein, *Change In Byzantine Culture In The Eleventh And Twelfth Centuries*, University Of California Press, Berkeley- Los Angeles –London, 1985.
- Khoniates, Niketas. *Historia*(Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), (Türkçeye Çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara, 1995.
- Kesik, Muharrem. “Danişmendli Beyliği-Bizans (Dogu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178)”, *Osmanlı Araştırmaları XXXIV, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı*, İstanbul,(2009), 119-144.
- Kesik, Muharrem. *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I.Mesud Dönemi(1116-1155)*, TTK Yay., Ankara, 2003.
- Kinnamos, John. *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, (translate, C. M. Brand), Columbia University Press. . New York, 1976.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, TTK Yay., Ankara, 2001.L
- ilie, Ralph-Johannes. *Byzantium And The Crusader States 1096-1204*, (Translated by J. C. Morris and Jean E. Ridings), Clarendon Press Oxford, 1993.
- Magdalino, Paul. *The Byzantine Empire 1118-1204*, Cambridge Medieval History, Volume 20, New York, 2004.
- Norwich, John Julius. *Bizans(Gerileme ve Çöküş Dönemi 1082-143)*, (Türkçeye Çev. Selen Hırçın Riegel), Kabalcı Yay., İstanbul, 2013.
- Ostrogorsky, George. *Bizans Devleti Tarihi*, (Türkçeye Çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara, 2011.

- Özaydın, Abdulkerim. “Danişmendliler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul(1993),.469-474.
- Rençber, Akif. “Komnenos Hanedanı Döneminde Bizans’ın Kilikya Politikası”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 3, (2017)*,2112-2131.
- Sevim, Ali. *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086’ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.
- Sevim, Ali - Merçil Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi(Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Stathakopoulos, Dionysios. *A Short History of the Byzantine Empire*, I.B. Tauris Press,London-Newyork, 2014.Paul Stephenson, *Byzantium’s Balkan Frontier, A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge University Press, Newyork, 2004.
- Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C.II., (Türkçeye Çev.,Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.
- Telat, Erdoğan. *İmparator II. İoannes Komnenos Dönemi Bizans Tarihi (1118-1143)*, (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi), 2019.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye(Siyâsi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gâzi’ye(1071-1318))*, Ötüken Yay., İstanbul, 2016.
- Oikonomides, Nicolas. “The Role of the Byzantine State in the Economy”, *The Economic History Of Byzantium From the Seventh through the Fifteenth Century*, Volume I. (Editor-in-Chief, Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington,(2002), 951-1036.
- Urfalı Mateos Vekayi -Namesı(952-1136) VePapaz Grigor’un Zeyli(1136-1162),(Türkçeye Çev. Hrant D.Andreasyan), TTK Yay., Ankara, 2000.
- Whittow, Mark. “The middle Byzantine economy (600–1204)”, *The Cambridge History Of The Byzantine Empire C. 500–1492*, (Edited by Jonathan Shepard), Cambridge university press, Newyork,(2008), 465-492.
- William Archbishop of Tyre. *History of Deeds Done Beyond The Sea*, Volume Two, (Translated, and Annotated by Emily Atwater Babcock and A. C. Krey), Morningside Heights Columbia University Press, Newyork, 1943.

Vryonis, Speros. The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, University of California Press, London, 1971.

Yılmaz, Hayri Fehmi. “Zeyrek Kilise Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, (2013), 377-378.

Zonaras, Ioannes. Tarihlerin Özeti(Kıtap XVII-XVIII), (Türkçeye Çev., Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay.,İstanbul, 2008.

BÖLÜM IV

OSMANLI DÖNEMİ SAKIZ ADASI'NDAKİ TÜRK HÂKİMİYETİNİN DAYANAĞI: SAKIZ KALESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAŞ¹

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.18078338>

¹ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, mehmet-tas@msn.com, ORCID: 0000-0003-1794-9629

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli yönünde genişledikçe Adalar Denizi ve bu denizdeki adalar onların daha çok ilgi alanına girmiştir. Sakız Adası da bu adalardan birisi olmuştur. Osmanlıların Sakız Adası'na yönelik ilk müdahalesi 1380'de Yıldırım Bayezit'in (1389-1402), Sakız şehrine ve çevre köylerine yönelik saldırısıyla gerçekleşmiştir. Bu saldırı sonrası Ceneviz hâkimiyetindeki Sakız Adası, Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak vergi vermeye başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) döneminde İstanbul'un güvenliği için gerekli görülen Semadrek, Taşoz, Limni, Midilli ve Eğriboz adalarının fethedilmesi Osmanlıların Adalar Denizi'ne hâkim olma iradesinin birer yansımasıydı. Ancak adanın Türklerce fethi Kanuni Sultan Süleyman (1560-1566) döneminde gerçekleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, adaya sığınan kaçaklara sığınma hakkı verildiği için adanın işletme yetkisini elinde tutan Cenevizli Justiniani şirketine karşı tepkiliydi. Ayrıca mevcut Sakız yönetimi İtalya'daki Cenovalılarla yazışma halindeydi. Malta Kuşatması'nda yaşanan başarısızlık Türkleri ada konusunda daha inatçı hale getirmişti. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) saltanatının son seferi olan Zigetvar Seferi öncesi Kaptanıderya Piyale Paşa'ya adanın fethi emrini vermiştir. İstanbul'dan hareket eden Piyale Paşa, 70 kadirga ile Sakız Adası karşısındaki Çeşme Limanı'na demirleyip kendisini ziyarete gelen Sakız idarecilerini tutuklatmak suretiyle adayı 15 Nisan 1566'da Osmanlı hâkimiyeti altına almıştır.

1566 yılında adanın fethinden sonra, İslam savaş hukukunun bir sonucu olarak ada savaşılmadan fethedildiği için şehirde herhangi bir yağma yapılmadığı gibi dini yapılara da müdahale edilmemiştir. Adanın Osmanlıların eline geçmesiyle Rumlara kendi geleneksel kurumlarını koruyarak sosyal ve kültürel varlıklarını sürdürme imkanı verilirken, Latinlerin bir kısmı İtalya'ya gitmiş, gitmeyenlerin bir kısmı ise Rum elbisesi giyerek gizlenmek suretiyle varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Devlet diğer fethedilen gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu yerlerde olduğu gibi buraya Anadolu'dan Türk göçünü teşvik etmiştir. Ancak bu göçler istenen seviyede olmadığı için adanın sosyolojik olarak Türkleşmesi mümkün olmamıştır. Buna rağmen Türk nüfus Rum nüfustan sonra adanın en büyük nüfus topluluğu olmuştur. Türklerin adayı iskan için fazla tercih etmemesinin başlıca nedenini adanın konar-göçer toplulukları cezbeden su kaynakları ve otlaklar açısından zengin bir yer olmayışı teşkil etmiştir.

2.SAKIZ KALESİ

Osmanlı Türkleri adayı Sakız Kalesi vasıtasıyla yönetmiştir. Esasen adanın güvenliği açısından en önemli yer Sakız Kalesi’ydi. Günümüzde burçları ve surları oldukça iyi korunmuş olup kalenin etrafında, kaleyi çevreleyen ve denizle iletişimi sağlayan hendeğin bir bölümü hâlâ ayaktadır. Kalenin ana girişi, 1694-1695 yıllarında Venediklilerin Sakız Adası’nı kısa süreliğine işgali sırasında meydana getirilen “Porta Maggiore” adındaki Güney Kapısı’dır.(<http://boeotia.ehw.gr/forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6910/09/05/2025>).

Bu kale Bizans döneminde adanın idari merkezi olarak işlev görmesi amacıyla inşa edilmişti. Bizans sonrası adaya yerleşen Cenevizliler, kendi hâkimiyetleri sırasında bu kaleyi güçlendirip genişletmişlerdir. Cenevizliler döneminde Sakız Kalesi’nin kumandanı, her yıl, adada damla sakızı imalatı ve ticaretini örgütleyen bir şirket olan Maona tarafından duçe ve konseye sunulan 6 isimden oluşan bir listeden seçilmekteydi. Seçilen kişi bu önemli görev için 3000 Ceneviz poundu tutarında bir teminat bulmak zorundaydı. (Miller, 1915, p.422)

Osmanlı Türkleri kaleyi asli işlevine uygun biçimde adanın yönetim merkezi olarak kullandılar. Hatta kale, Sakız sancağı içinde meydana gelen eşkıyalık olaylarına karışan kimselerden “kalabendlik” cezasına mahkûm olanlar için bir tür hapisane işlevi görmekteydi². Adanın resmi yöneticileri olan Sakız muhafızı ve Sakız kadısı ile yeniçerilerin burada ikamet etmesinin yanında adanın Türk nüfusu büyük ölçüde kale içinde ya da kaleye bitişik mahallelerde ikamet etmekteydi. Kalenin önünde yerleşime kapalı açık bir meydan bulunmasına rağmen, 18. yüzyıl ortalarına doğru “yamaklar táfesi” olarak isimlendirilen bir zümre, buraya tahta barakalar kurarak geniş bir

² Karaburun kazasında yeniçerilik iddiası ile ortaya çıkarak ahalinin parasına el koyan Küçük Hasan suç ortağı olan kardeşiyle birlikte 1689 yılında kalebend edilerek kaleye kapatılması emredilmişti. Konuyla ilgili Sakız muhafızasında olan ağa vekiline hitaben Evasıt Cemaziyülahir 1100 (Mart/Nisan 1689) tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.98./86.

alanı işgal etmeye başladı. Bu durum yangınlara karşı kaleyi riskli hale getirirken olası bir düşman kuşatmasında kalenin savunulmasını zorlaştırıyordu. Nitekim daha önce çıkan bir yangında meydanda bulunan vakıf dükkânları kadar Salih Paşa Camii de zarar görmüştü. Bu durum karşısında mevcut riskler de dikkate alınarak 1742/1743 yılında kale meydanında inşa edilen tahta barakaların kaldırılmasına karar verildi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.149/66./Evahir Zilkade 1155/Aralık/Ocak 1742/1743). Ancak bu yasak yeni bir yasak olmayıp eski bir yasağın tastiki ve yenilenmesi niteliğindeydi. Çünkü aynı türden endişeler nedeniyle daha 1720 yılında bu yasak getirilmişti. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129/93./Evahir Rebiyülevvel 1132/Ocak/Şubat 1720). 1694'te gerçekleşen Venedik işgali sırasında Venedikliler bu riskleri görmüş olacaklar ki savunma imkânlarını artırmak amacıyla kale çevresindeki alanı genişleterek belli alanlarda işaretlemeler yapmışlardı. Bu endişeleri doğrular biçimde 1822'de Sakız İsyanı çıktığı zaman isyancılar kaleye bitişik ya da yakın olan ev ve barakaları kullanarak kaledeki askerlerle çatışmaya girmişlerdi.

Osmanlı döneminde Sakız Kalesi'nde, Sakız muhafızının yansira adanın güvenliğinden sorumlu olan yeniçeriler de ikamet etmekteydi. Yeniçerilerin bu kaleye atanması, 1733 tarihli bir hüküm suretinde geçen; "...*Sakız Kalesi Bahr-i Sefid'in muazzam iskelesi olduğundan nâşi...*" ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla kalenin devlet için taşımış olduğu önemden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca aynı hükümde geçen; "...*edeb görmüş ve terbiye olmuş dergâh-ı mu'âllâm yeniçeri ortalarından...*" ifadesi bunların, askerlik sanatında uzmanlaşmış belli yetenek ve özelliklere sahip kişiler olduğunu göstermektedir³. Adanın Osmanlı hâkimiyeti döneminde, yeniçerilerin 19. , 73. , 74. ve 87. Cemaatlerinin ortaları Sakız Kalesi'nde görev yapmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.140/161./Evahir Şevval 1147/Şubat/Mart

³ Sakız Kalesi'nin korunması için görevli olan Yeniçeri Zabiti Haseki Mustafa'ya konuyla ilgili olarak Evahir Rebiyülevvel 1146'da (Ağustos/Eylül 1733) gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.139/160.

1735). “Cemaat Ortası” şeklinde isimlendirilen bu yeniçerilerin, kendi ortalarına ait bayrak ve kazanı bulunmaktaydı. Bayrak onların diğer ortarlardan ayrı bir varlık olduklarına işaret ederken kazan ise daha sembolik bir anlama sahipti. Yaygın inanış bu kazana pirleri kabul edilen Hacı Bektaş Veli tarafından dua edilerek okunduğu şeklindedir. Bu kazanın sürekli kaynaması ve altındaki ateşin yanması yeniçerin canlılık ve sürekliliğinin bir ifadesiydi. Yeniçeriler Sakız Adası’na gönderildiğinde ya da bu adadan başka bir yere sevk edildiğinde kazan ve bayraklarını da yanlarında götürürdü. 1733 yılında kalede bulunan 73. Cemaatin ortası İstanbul’a kazan ve bayrağıyla nakledilmişti. Görev süresi dolan yeniçeriler Şam, Kefe ya da Kale-i Cedid gibi devlet açısından stratejik önem taşıyan diğer yerlere gitmek üzere görevlendirilmişlerdir⁴. Kalede onlarla birlikte görev yapan cebeciler de aynı yükümlülüğe tâbiydi.⁵ Savaş halinde sefere katılmak üzere ya da barış halinde ihtiyaç duyulduğunda bunlar görev süresi dolmadan da İstanbul’a gitmek üzere yola çıkarlardı. İstanbul’a gitmek üzere emir almaları çok doğaldı. Çünkü yeniçerilerin asli görevi savaş ve barış zamanı padişah ile Osmanlı hanedanı yanında başta İstanbul olmak üzere devletin diğer önemli şehirlerini korumaktır. Yeniçerilerin subayına ise “zabit” adı verilmekteydi. Zabitlerin çoğu haseki ünvanı taşıyan görevde uzun süre kalarak mesleğinin inceliklerini iyice kavramış ve işinde ustalaşmış olan kimselerdi. Zabitler, adanın yöneticileri, kadılar, ada ahalisi ve diğer ordu subaylarıyla da iyi ilişkiler kurmakla yükümlüydü. Ancak daha 1737 yılında keyfi hareket ederek adam darb etmekle

⁴ 1746 yılında Sakız Kalesi’nde bulunan 19.Cemaat’in ortası Şam Kalesi’nde görev yapmak için Trablusşam’a gönderilmişti. Konuyla ilgili olarak Sakız muhafızına hitaben Evahir Rebiyülevvel 1159 (Mart/Nisan 1746) tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.152/86.

⁵ Sakız Kalesi’nde olan 56 cebeciye İstanbul’da ocaklarına katılmaları bu mümkün olmazsa Edirne’de Osmanlı ordusuna katılmaları için Evail Zilhicce 1109 (Haziran/Temmuz 1698) tarihinde Sakız Muhafızı Halil Paşa’ya hüküm gönderilmişti.(Bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.110/223).

suçlanan yeniçeri zabitleri bulunmaktaydı⁶. “Ağa” unvanı taşıyan zabitlerin başlıca görevi kumandaları altındaki yeniçerileri düzen ve disiplin içinde tutmanın yanında ahalinin güvenliği için gerek ada içinde gerekse ada dışından buraya gelen eşkıyalarla mücadele etmek ve adayı denizden gelen her türlü tehdit ve saldırılara karşı korumaktı. Kale içinde görev yaptıkları yerin konumuna göre “sağ kolağası”ve “sol kolağası” şeklinde ünvanları bulunmaktaydı. (BOA.A.DVNS.AHK.CZRK.d.1./Evasıt Rebiyülahir 1163/Mart/Nisan 1750). Atanmaları İstanbul’daki yeniçeri ağasının teklifi üzerine bizzat padişah tarafından yapılmaktaydı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.139/160./Evahir Rebiyülevvel 1146/Ağustos/Eylül 1733). Bunlar işleri gereği İstanbul’a sık sık gidip geliyordu. Sakız Adası dışında Bozcaada, Limni Adası ve Midilli Adası’nda da görev yapan yeniçeri ortaları da bulunmaktaydı⁷.

Resim 1. Tarihi Sakız Kalesi’nin Günümüzdeki Hali. (Kaynak:<https://www.ytur.net/gezi-rehberi/sakiz-adasi/sakiz-kalesi.html>)

⁶ Bahse konu yeniçeri zabiti Turnacıbaşı Süleyman Ağa’ydı. Konuyla ilgili olarak Evasıt Şevval 1149 (Şubat/Mart 1737) tarihinde ona gönderilen konuyla ilgili hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.143./110.

⁷ Sefere katılmaları için Şevval 1149 (Şubat/Mart 1737) tarihinde Sakız Kalesi muhafızı olan yeniçeri subayına gönderilen emrin bir sureti bu adaların yeniçeri subayına da gönderilmişti. Konuyla ilgili Evasıt Şevval 1149 (Şubat/Mart 1737) tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.142./87.

Bazı yeniçeriler, İstanbul'da askerlik dışı işlerle uğraşan yeniçerilere paralel şekilde adada esnafılık ve ticaret gibi askerlik dışı işlerle uğraşıyordu. Örneğin 1753 yılında adanın hamalbaşısı 5. Bölük mensuplarından Ahmet Beşe isminde birisiydi. (BOA.A.DVNS.AHK.CZRK.d.2./Evail Ramazan 1166/Temmuz 1753). Ayrıca Sakız Kalesi'nde görev yapan yeniçeri zabitleri tarafından iskele başına tayin edilen bir çuhadar vasıtasıyla her gemiden resm (vergi) adı altında 3 para kadar haraç tahsil edilmekteyken balık ve zahire kayıklarından 5,1 kg. zahire tahsil edilmekteydi. Sakız muhafızlarının mataracıları da Sakız Limanı'na gelen Müslüman ve gayrimüslim tüccar taifesinden 9 para miktarı vergi tahsil etmekteydi. Bu durum, gümrük gelirlerinde gerilemeye neden olduğu için Sakız gümrük eminleri tarafından İstanbul'a şikâyet etmişti⁸. Bu yozlaşmanın sonucu olarak bezirgânlık ve tüccarlık yapan yeniçeriler yanında adada bahçe ve mahzen işleten yeniçeriler de bulunmaktaydı⁹. Aynı türden uygulamalar İstanbul'daki yeniçeriler tarafından ticarethane, esnaf iş yerleri ve limanlara yanaşan gemileri himayeleri altına alındığını gösteren kendi özel işaretlerini adı geçen yerlere asmak şeklinde ortaya çıkıyordu. Buna balta asmak deniyordu. Böylece her orta kendi haraç kaynağını belirlemiş oluyordu. (Beydilli, 2013, s. 459.) İstanbul'daki Yeniçeri Ocağında ortaya çıkan her yozlaşma kalede görev yapan yeniçerilere bir şekilde sirayet ederek onların asli işleri olan askerlikten uzaklaşmasına neden oluyordu. Bu durum doğal olarak adanın savunması açısından risk oluşturan bir husustu. Dolayısıyla kalede görev yapan askeri birlik barış zamanlarının aksine ancak savaş zamanlarında düzenli bir birlik haline gelebilmişti. (A.Kafoid & W.Kafoid, 1913, p.121).

Özellik arz eden bir durum yeniçeri ortalarından olan 65. Ortaya mensup askerlerin Sakız Kalesi'nde görev yapmasıydı. Bu ortanın mensupları "sekban" olarak isimlendirilen askerlerdi. Onlar, Osmanlı sarayına ait av köpeklerine bakıp onları eğitmek için görevlendirilmiş kimselerdi. Bağımsız bir yapı ve teşkilatları mevcut iken Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) zamanında Yeniçeri

⁸ Sakız naibi ve Sakız muhassılına Evasıt Recep 1166 (Mayıs/Haziran 1753) tarihinde gönderilen hüküm suretinde önceki uygulamalara ve hukuka uygun edilmesi emredilmişti.(Bkz. BOA.A.DVNS.AHK.CZRK.d.2).

⁹ Bu örneklerle yeniçerilerin varis bırakmadan ölmeleri üzerine mallarının devlet hazinesine aktarılması için atanan görevlilerin tuttıkları defter üzerine İstanbul'dan gönderilen hükümlerde rastlanmaktadır. Örneğin 1751 yılında Giritki Hacı Mustafa isimli yeniçeri öldüğü zaman bahçesi, kale içinde mahzeni ve birikmiş nakit parası bulunmaktaydı. Kurt Ömer Ağa olarak bilinen yeniçeri de benzer mal varlığına sahipti. Tüccar olan yeniçerilerin mal varlığı da varis bırakmadan ölmeleri halinde devlet hazinesine geçerdi. Konuyla ilgili olarak Evasıt Rebiyülahir 1164(Şubat/Mart 1751) tarihinde Sakız naibine ve Sakız yeniçerileri zabıtine hitaben gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.AHK.CZRK.d.1.

Ocağına dağıtılmışlardı. Sekbanların bağlı olduğu kişi olan sekbanbaşı, hiyerarşik olarak yeniçeri ağasından sonra gelen 2. yüksek rütbeli zâbit sıfatıyla yeniçeri ağasının İstanbul’da bulunmadığı zamanlarda ona vekâlet ederdi¹⁰. Bu ve benzeri sebeplerle yeniçeri ağalığına uzunca bir süre sekbanbaşılar getirilmişti. Bundan dolayı sekbanların Sakız Adası’nda diğer yeniçerilerle birlikte görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 1746 yılında 7. Sekban Bölüğünden Süleyman Ağa Sakız Adası’nda bulunmaktayken vefat ettiği zaman varisinin olmaması sebebiyle bütün mallarının devlet hazinesine aktarılması için bir mübaşir görevlendirilmişti¹¹. (BOA.A.DVNS.AHK.CZR.d.1./Evahir Muharrem 1159/Ocak/Şubat 1746). Adanın av hayvanları bakımından zengin bir yer olmasına rağmen Osmanlı padişahları tarafından avlak yeri olarak kullanılmaması, sekbanların atanmasının bu sebepten daha ziyade ihtiyaç ve zorunluluktan kaynaklandığını göstermektedir.

Kale içinde yeniçeriler ve sekbanlar yanında kapıkulu ordusunun bir unsurunu teşkil eden cebeciler de görev yapmaktaydı. Bunlar, askerlerin ok, yay, kılıç gibi silahlarını temin eder ve savaş zamanında dağıtır, savaş sonrası ise tekrardan toplayıp, tamir, bakım ve onarımını gerçekleştirirdi. İstanbul’dan atanan bu cebecilerin başında “cebecibaşı” olarak isimlendirilen ve “ağa” ünvanına sahip bir kumandan bulunmaktaydı. İstanbul’daki asıl “cebecibaşı” ile karıştırılmamak için onlar hakkında genellikle “cebecibaşı vekili” ünvanı kullanılırdı. Cebeciler de tıpkı yeniçeriler gibi her üç ayda bir ulufe denilen ücretlerini alırdı. Ayrıca onlara yılda bir defa 30’ar akçe “âdet-i kemanbahâ” adıyla yay parası verilirdi. Cebeci maaşları için gerek İstanbul’daki ve gerekse taşradaki kale cebehânelerinde düzenli mevâcib defterleri tutulurdu. (Kılıçaslan,1993,s.182). Bunların da yeniçeriler gibi “çavuş” isimli görevlileri vardı¹². İhtiyaç halinde İstanbul’a çağırıldıkları zaman ellerindeki cephane ve

¹⁰ Sekbanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Sekban”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36, İstanbul 2009, ss.326-328, Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, C.3, ss.145-147.

¹¹ Yeniçeriler ve diğer askeri unsurların varis bırakmadan ölmeleri halinde mal varlığının devlet hazinesine geçmesi yerleşik bir kural halini almıştı. Bunun için beytülmal emini olarak görevlendirilmiş kimseler Sakız ve diğer yeniçeri ortalarının görev yaptığı adalarda görev yapmaktaydı.(Bkz. BOA.A.DVNS.AHK.CZRK.d.1.(Evahir Rebiyülevvel 1164/Ocak/Şubat 1751).

¹² Sakız kadısı adadaki cebecilerin de haklarını aramak için başvurduğu kişiydi.1747/1748 yılında eski yerli cebecibaşı olan Ömer oğlu Hüseyin’den yerli cebeci çavuşu olan Mustafa’nın emekli olan kendi babasından 1737/1738 yılından beri her 3 ayda bir aldığı ulufesinden fazla olarak 8 kuruş talep ettiğini beyan etmişti. İddiasına göre 1747/1748 yılında cebecibaşılığı zorla Hacı Mehmet Ağa’ya feragat etmeye zorlamıştı. Konuyla ilgili Sakız naibine gönderilen Evahir Zilhicce 1160

mühimmatı kale dizdarına teslim etmekle yükümlüydüler. Bu teslim sırasında teslim edilen malzemeler bir defter haline getirilir ve defterin altı Sakız kadısı tarafından onaylanırdı¹³. Tıpkı yeniçeriler gibi cebeciler de Bozcada Kalesi, Kandiye Kalesi, Midilli Kalesi, Midilli Kalesi ve Modon Kalesi gibi farklı kalelerde görev yapmaktaydı¹⁴.

Kalede görevli askeri unsurlardan bir diğeri topları idare edip kullanan topçulardı. Osmanlılar 1566'da Sakız Kalesi dâhil olmak üzere bütün adayı aldıklarında güvenliğe dair yeni eklemeler yapma ihtiyacı hissetmediler. Çünkü kale surları modern öncesi dönemin koşullarına göre öylesine büyük bir alanı kaplıyordu ki epey uzun bir süre boyunca kale burçlarına toplar yerleştirilmedi. (Nalezen, 2021, s. 85). Topçular, İstanbul'daki Tophane-i Âmireden gönderilen ve kale içinde kendilerine ayrılan odalarda yaşayan personelden oluşuyordu. Bunların isim, şöhret ve memleketlerini içeren defterler ile firar edenlerin kayıtları düzenli olarak İstanbul'a gönderilmekteydi. (BOA.C.AS.205./8814). 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra buradaki topçuların ücret ödemeleri durdurulmuştu. 1826/1827 yılında ise tekrar ödenmeye başlanmıştı. 1827/1828 yılında adaya Tophane-i Âmireden 120 topçudan oluşan bir topçu bölüğü gönderilmişti. Topçuların toplam masrafı olan 1637 kuruş ise mukataat hazinesinden ödenmişti. (BOA.C.AS.155./6875). İhtiyaç halinde buraya Girit Adası'ndan gemilerle top ve mühimmat takviyesi yapıldığı dönemler olmuştu. Örneğin Hanya Kalesi'nden daha önce getirilmiş olan 30 balyemez top kundağı 1693 yılında fiilen bu kalede bulunmaktaydı. İhtiyaç kalmadığı için 1693'te Sakız Muhafızı Hasan Paşa'ya hem bu top kundaklarını hem de 30 kadar verdinar kerestesini bir çektiri gemisiyle Girit Adası'ndaki Hanya Kalesi'ne nakletmesi emredilmişti. (BOA.A.DVNS.MHM.d.104./94./Evail Recep 1104/Mart/Nisan 1693). Kaleden ada dışına gerçekleştirilen bu mühimmat naklinin 1694 yılında gerçekleşen Venedik işgalini kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı konusunda net bir

(Aralık/Ocak 1747/1748) tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.AHK.CZRK.d.1.

¹³Cebecibaşı es-Seyyid İsa'nın talebi üzerine Sakız Kalesi savunmasında görev yapan cebeciler kumandanına konuyla ilgili olarak Evasıt Muharrem 1102 (Ekim/Kasım 1690) tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.100./33.

¹⁴ Bozcada Kalesi muhafazasında olan cebecilerin ağa vekili 48. Bölük çorbacısı Yusuf'a, Kandiye Kalesi cebecileri ağa vekili Ramazan Kethüda'ya, Hanya Kalesi cebecilerinin ağa vekili olan 33. Bölük Beyi Hüseyin'e, Modon Kalesi'ndeki cebecilerin ağa vekili Musa'ya ve Midilli Kalesi'nde görev yapan cebecilerin ağa vekili olan kişiye hitaben emirleri altında görev yapan cebecileri İstanbul'a getirmeleri konusunda Evasıt Muharrem 1102 (Ekim/Kasım 1690) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.100./33.

veri bulunmasa da bu uygulamanın Osmanlı merkezi yönetiminin Sakız Kalesi ve diğer adalardaki kaleler arasında esnek ve birbirini tamamlayan bir savunma ve ikmal ağı oluşturduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Merkezi yönetim tarafından Sakız Kalesi içindeki topların bakıma ihtiyacı olup olmadığını düzenli olarak denetleniyor ve bunun için Sakız Adası yöneticilerine sık sık emirler gönderiliyordu. Buna dair “mühimme defterleri”nde sakız muhafızları ve sakız kadılarına gönderilmiş olan çok sayıda hüküm mevcuttur. Toplar kadar bunların monte edildiği kundak ve tekerleklerin bakım ve onarımı da bu ilginin kapsamındaydı. Çünkü topların kundak ve tekerlek ile arabaları keresteden imal edilmiş olup bunların adanın nemli iklimi, sıcak ve düşmana gemilerine karşı kullanılması nedeniyle yıpranmış olmasından dolayı zaman zaman tamir edilmesi gerekiyordu. Bunun için ihtiyaç duyulan iş gücü ve kerestenin ise kaynak yönünden ada içinden temin edilmesi asıldı. Bu mümkün olmazsa ada dışından temin edilmesi yoluna başvuruluyordu. Dolayısıyla, topların eskimiş olan demirleri ve tekerlekleri ada içinde yenileriyle değiştirilir ve bunların masrafları defter haline getirilerek İstanbul’a gönderilirdi. Merkezi yönetimin bu konudaki emirleri, mesele masraf ve harcama içerdiği için genelde Sakız muhassılına gönderilmekteydi¹⁵.

Kaleye gönderilen mühimmat ve toplar kalede ikamet eden Sakız muhafızının talebi üzerine hazırlanır ve gönderildiğinde yine onun sorumluluğuna verilir. 1870 yılında Sakız Muhafızı Mustafa Paşa’nın kalenin cephaneye ihtiyacı için hazırlayarak İstanbul’a gönderdiği bir defter üzerine adaya belli kalemlerden oluşan önemli miktarda bir cephane ve mühimmat nakli gerçekleşmişti. Bunların isim ve miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir; (BOA.C.AS.378./15634./12 Muharrem 1287/14 Nisan 1870).

¹⁵Konuyla ilgili olarak III.Selim (1789-1808) döneminde Sakız muhassılına gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz. BOA.AE.SSLM.III.148./8924.

Tablo 1. Sakız Kalesi'ne 1870 Yılında Gönderilen Mühimmatın İsim ve Miktarı.

Mühimmatın Adı	Miktarı
Siyah Barut	100 Kantar (5632 kg.)(Gelibolu Baruthanesinden)
Torba	500 Adet (Cebehane-i Âmireden)
Neft Yağı	50 Vukıyye (64,1 kg.)
Keçe Sargı	100 Adet
Demir Kürek	100 Adet
Demir Kazma	100 Adet
Hartuç Kağıdı	50 Deste
Kösele	5 Adet
Su Kovası	5 Adet
Peksimet	1000 Kantar (56,320 kg.) (Gelibolu'da Bulgaroğlu'ndan)
Kâfuri	5 Adet

Gönderilen malzemelerden olan torbalar barutun depolanması için kullanılırken, demir kürek ve kazma tahkimat oluşturmak ya da kuvvetlendirmek için kullanılmaktaydı. Hartuç ise topların ateşlenmesinde değerlendiriliyordu. Barut devletin en büyük baruthanelerinden birisi olan Gelibolu Baruthanesinden gönderilirken torbalar Cebehane-i Âmireden gönderilmişti. Daha genel ifadeyle devletin en büyük askeri tesisleri adanın savunulması için seferber edilmişti. Kaleye, miktar olarak en fazla gönderilen malzeme peksimetti. Bir tür kurutulmuş ekmek olan peksimet, kalede görev yapan personelin yiyecek ihtiyacı için kullanılmakta olup Gelibolu'da bulunan ve Osmanlı donanmasının en büyük peksimet tedarikçilerinden birisi olan Bulgaroğlu'dan satın alınarak gönderilmişti (BOA.C.AS.378./15634). Bu malzemeler Sakız Muhafızı Mustafa Paşa tarafından adadaki cephanenin azaldığına dair gönderilmiş olan bir yazı üzerine gönderilmişti. Ancak öyle anlaşılıyor ki cephane ve mühimmatın azalmasının nedeni sadece kalenin savunma ve güvenlik ihtiyaçları değildi. Çünkü kaleye sevk edilen barut dâhil mühimmatın burada görev yapan personel tarafından çalındığı veya satıldığına dair haberler adanın henüz Venedik istilasından yeni kurtarıldığı bir döneme tekabül eden 1698 yılında bile İstanbul'a ulaşıyordu. Bu tarihte eski cebecibaşı vekili olan Mehmet Ağa isminde bir görevli kaledeki kâgir cephanenin kapısını

gece vakti bir tür ucu sivri taşçı kazması olan külünk ile sökerek 50 varil barut çalmıştı ¹⁶.

Kale içinde görev yapan askeri personelin kullandığı mühimmatın korunması amacıyla 1849 yılında bir ambar inşa edilmesi kararlaştırıldı. Bilirkişi ve mimarlar marifetiyle hazırlanan keşif defterine göre ambarın uzunluğu 22,7 m., genişliği 10,6 m.ve duvarlarının kalınlığı 0,7 m. olacaktı. Ambar kale duvarına bitişik olacak ve iki tarafı kale duvarına dayanacaktı. Çatısı ise kemerli olarak inşa edilecekti. Bunlar için kullanılacak malzeme ve işçiler ile bunlara ödenecek ücret miktarı ise şu şekildeydi (BOA.İ.MVL.155./4417):

Tablo 2. Sakız Kalesi'nde 1849 yılında Yapılması Planlanan Mühimmat Ambarı İçin Malzemelerin İsim, Miktar ve Ücretleri.

İsmi	Miktar	Toplam Ücret/Kuruş	Kuruş Cinsinden Her Birine Ödenen Birim Ücret
Taş	9000 Adet	6750	30
Kireç	2000 Kantar	8000	4
Maden Kumu	400 Kile	6400	16
Döşeme Taşı	1100 Karış	865	30
Demir Kilit	16 Kantar	1280	80
Meşe Kilit	56 Kantar	1008	18
Kestane Ağacı	400 Adet	800	2
Kazdağı Ağacı	600 Adet	1500	2
İsterako İsimli Çivi	6000 Adet	120	20
TaşçıUstası	-	2000	9
Yevmileri			
İşçi Yevmiyeleri	-	11.000	5
Düşger	-	1800	9
Yevmiyeleri			
Yekûn		41,523	59,283

Yapı masrafı olarak en büyük harcama kalemini taş ve bir tür çimento işlevi de gören kirece yapılan masraflar oluşturmaktaydı. Yapının ahşap kısımları kestane, çam ve meşe ağacından imal edilmiş kereste ile inşa edilmişti. Emek masrafının çoğunluğunu ise işçilere ödenen ücretler

¹⁶ Sakız Muhafızı Halil ile Sakız mollası ve dizdarına hitaben Evail Şevval 1109 (Nisan/Mayıs 1698) tarihinde gönderilen ve konusu çalınan barutun ele geçirilerek miktarının mühürlü defter haline getirildikten sonra İstanbul'a gönderilmesi olan bir hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.110/181.

oluşturuyordu. Taş ustası 9 kuruş ücret alırken bir işçi 5 kuruş ücret almaktaydı. Buna rağmen tabloda işçi ücretlerinin toplam olarak taş ustalarının ücretinden daha fazla yer tutmasının nedeni sayıca işçilerin ustalardan daha kalabalık bir topluluk oluşmasıydı. Birim olarak malzeme ücretlerinin emek ücretlerinden yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu malzemelerin kaleye dışardan nakledilmesi ve bu sırada ödenecek emek, ham madde ve nakliye ücreti gibi ilave ücret kalemleri bunların masrafını artırmış olmalıdır. Bütün bu hesaplamalara rağmen kalenin mühimmatının fiilen muhafaza edildiği ve eskiden bir medrese olan yapının da tamire muhtaç hale geldiği anlaşıncı bunların birlikte inşa ve tamir edilmesi toplam inşa mâliyetini artıracığı için Tophane-i Âmiye müşirliğinin talebi üzerine söz konusu ambar inşası ileri bir tarihe ertelenmişti (BOA.İ.MVL.155./4417).

Sakız Kalesi, önemi ve konumu dolayısıyla adanın en büyük top cephaneliğine ev sahipliği yapmaktaydı. 1822 Sakız İsyanı'ndan sonra isyancılar ve Sakız Limanı'ndaki asi gemilerinden ele geçirilen toplar ile yine Osmanlı donanmasına takviye amacıyla gönderilen toplar da Sakız Kalesi'nde saklanmaktaydı. Bunlar hem kalenin savunulmasında kullanılıyor hem de limana gelen Türk savaş gemilerinin donatımına sarf olunmaktaydı. 1825 yılında kalede depolanmış olan başlıca top türleri ile bunların çapları şu şekildeydi (BOA.C.AS.284./11800);

Tablo 3. Sakız Kalesi'nde 1825 Yılında Mevcut Bulunan Topların İsim, Miktar ve Cinsleri.

İsim	Adedi	Vukıyye Cinsinden Çapı
Çakaloz Demir Top	32	-
Demir Top	14	1
Demir Top	2	2
Demir Top	7	5
Demir Top	1	11
Tunç Şahi Top	2	3
Tunç Obüs Top	2	3
Yekûn	60	

Tabloda yer alan toplar büyük ölçüde mermer ve demir gülle atarken çakaloz demir top ise çakıl taşı veya yuvarlak taş atmaktaydı. Tablodan anlaşıldığı kadarıyla demir toplar sayıca tunç toplardan daha fazlaydı. Şahi topu adı da verilen 2 adet tunç top aslında kale kuşatmalarında kullanılan ağır

toplardı. Savunmadan daha çok saldırı amacıyla kullanılmaktaydı. Demir toplardan birisi 14,1 kg. ağırlığında gülle atan ağır bir toptu. Bu top kalenin liman burcunda konuşlandırılmıştı. Şahi toplar bir yana bırakılacak olursa diğer demir topların atmış oldukları güllerin çapına bakıldığı zaman tekerlekli, kundaklı ve bir yerden diğer yere nakli kolay olan hafif toplar olduğu anlaşılmaktadır. Kalede bunlar dışında 6,4 kg. gülle atabilen başka toplar da vardı. Ancak bu ağırlıkta gülle atabilen 7 toptan 5'i kullanıma uygun değildi. Yaklaşık 60 toptan 16'sı fırkate ve golet türü savaş gemilerine emanet olarak verilmişti (BOA.C.AS.284./11800). Şüphesiz bu durum kalenin savunulmasında zafiyet oluşturan bir durumdu. Ancak özelde Sakız Kalesi ve genelde Sakız Adası'nın bir işlevi de Osmanlı donanması için bir tür ara ikmal ve donatım istasyonu olmaktı. Kaleyi ve adayı savunmak için gönderilen toplar İstanbul'daki Tophane-i Âmirede imal edilmiş olan standart nitelikte toplardı. 1883 yılında buraya "Whit Worth" türünden bir top bataryası gönderilmişti (Bahr-i Sefid Gazetesi, 29 Mart 1883, S.9.s.2).

1897 yılında yaşanan Osmanlı-Yunan savaşından sonra karada mağlup olan Yunanların denizden Sakız Adası'na karşı saldırı düzenleme ihtimâli devleti kale konusunda tedbir almaya sevk etti. Bu yüzden kalede bulunan 2 bölük piyade ve 90 topçu askeri, kalenin mevcut durumunun savunma yapmaya elverişli olmaması nedeniyle deniz kenarında inşa edilmiş olan barakalara yerleştirildi. Kalede işe yarar durumda sadece 4 top kalmıştı. Savunma gücünü artırmak için kalenin sancak burcunun sipere dönüştürülmesine karar verilmesinin yanında hem buradaki askerleri yönetmesi hem de savunma için gerekli tedbirleri alması düşüncesiyle Osmanlı Harbiye Nezaretinden güçlü bir subayın da adaya gönderilmesine karar verilmişti¹⁷.

Kale içinde dizdarlar, yeniçeriler ve diğer muhafızlar ile ihtiyaç halinde ahaliye satılmak üzere zahire depolanan çeşitli tahıl ambarları mevcuttu. Burada depolanan zahire her üç senede bir yenilenmekteydi. Bu ambarların boş kalmaması için adaya belli aralıklarla zahire nakli gerekiyordu ve bunun için çeşitli usullere başvuruluyordu. Bunun için 19. yüzyılda bazen adanın mal sandığından bazen de İzmir mal sandığından harcama yapılarak tüccardan zahire satın alma cihetine gidiliyordu. Buna ilave olarak "aşar" mültezimlerinin

¹⁷ Tophane-i Amire müşiri ve bütün askeri okullar nazırı olan kişi tarafından Sultan II. Abdülhamit'e atfen Yıldız Sarayı Baş Kâtiplik dairesine 8 Zilhicce 1314 (10 Mayıs 1897) tarihinde yazılmış olan tezkire sureti için bkz. BOA.Y.MTV.156./191

toplamaş olduğu zahire ile onun devlete olan borcunun birbirine mahsup edilmek suretiyle “aynı” olarak zahirenin tahsil edildiği de olurdu. 1848 yılında ihtiyaç duyulan 12 bin kile buğday için bu usule başvurulması gündeme gelmişti. (BOA.A.MKT.132/79). Daha sonra bu usul kabul görmeyince İstanbullu bir sarraf olan Misamin’in Tekfurdağı’nda bulunan buğdayından 41,520 kuruş ödenerek buğday satın alınmıştı. Navlun, gümrük, memur ücreti ve sigorta masrafı da hesaba katıldığında söz konusu buğdayın her bir kilesi 19 kuruşa mal olmuştı. (BOA.A.MKT.133/21). 1798 yılında bir kile buğdayın ücret olarak 6 akçe 2 para yani 0,05 kuruşa eşıt olduğu düşünülecek olursa kalenin erzak giderlerinin 19.yüzyıl ortalarına doğru devlet açısından oldukça pahalıya geldiği anlaşılmaktadır¹⁸. Artan şikâyet ve talepler üzerine 1860 yılında Sakız Kanunnamesi çıkarılarak buraya yapılan tahıl ve hububat takviyesi belli bir düzene bağlandı. Daha önce kale ambarlarına depolanan buğdayın üç senede bir yenilenmesine ilişkin uygulama değiştirilerek her sene buğdayın yenilenmesine karar verildi. Çünkü üç sene buğday için uzun bir süreydi ve ada koşullarının da etkisiyle buğday kolayca bozulup çürümeye başıyordu. Bu kararnameden daha önce kalede çürümeye yüz tutan eski buğday ahaliye satılarak dağıtılıyordu. Ancak nemin de etkisiyle üç sene sonunda çürümeye yüz tutan buğdayın ahaliye dağıtılması Rum kocabaşların rahatsızlığı nedeniyle terk edildi. Her sene buğdayın yavaş yavaş değiştirilmesi ve sarf olunan buğdayın yerine hemen uygun fiyata satın alınmış olan temiz, dayanıklı, sap ve başağından tam olarak arındırılmış yeni mahsul buğdayın konulması esası benimsendi. (BOA.A.MKT.MHM.189/80./11 Muharrem 1277/30 Temmuz 1860) ve (BOA.A.MKT.MHM.189./80). Bu buğdayın bir kısmı Aydın eyaleti dâhilindeki Kuşadası İskelesi kullanılarak adaya sevk ediliyordu¹⁹.

1897 yılında Sakız Kalesi harap bir haldeydi. Bunda 1881 yılında meydana gelen depremin büyük ölçüde rolü vardı. Bu deprem sonrasında, kalenin yıkılarak yerine daha uygun bir kalenin yapılması teklif edilmişse de bu teklif hem yeni bir kale inşasının güç ve masraflı olması hem de adanın

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, Bursa’da Hububat Fiyatları (1775-1840), Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 7, S. 1, 1992, s.174.

¹⁹ Buğday sevkiyatının esasları ve uyulması gereken kuralların belirtildiği İzmir valisi ve Sakız kaymakamına hitaben 23 Cemaziyülevvel 1275 (29 Aralık 1858) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.MKT.MVL.104./30.

savunulması için gerekli olan istihkâmların nereye yapılacağı konusunda oluşan belirsizlik nedeniyle kabul edilmedi. 1880/1881 yıllarında dönemin devlet adamlarından Sadık Paşa'ya göre ada Müslümanları, kalenin kendilerine sağladığı güvenlik nedeniyle onun yıkılmasından rahatsız olacaktı. Üstelik kale yıkıldığı takdirde içinde yaşayan ahalinin nereye iskân edileceği de belirsizdi. Nüfus yönünden Rumlar daha kalabalık olduğu için Türkler bu adadan dışarıya göç etmek zorunda kalabilirdi. Bu yüzden kalenin harap olmuş yerlerinin tespit edilerek bunun tamiri yoluna gidilmesi daha uygun olurdu (BOA.Y.PRK.BŞK.4./86).

Sakız Kalesi içinde bir camii, bir halveti zaviyesi ve bir Nakşibendî dergâhı bulunmaktaydı. Ayrıca bir Osmanlı hamamı yine bu kale içinde yer almaktaydı²⁰. Camiinin adı Kanuni Sultan Süleyman'a izafeten Süleymaniye Cami idi. 1566'da gerçekleşen fethin sembolüyüdü. Bu Cami, 1881 depreminde hasar gördükten sonra yeniden yapılmıştı. Halveti zaviyesi ve Nakşibendi dergâhı da depremde hasar gören yapılar arasındaydı. Buna rağmen 1883 yılında bahse konu halveti zaviyesi yeniden inşa edilmişti (Bahr-i Sefid Gazetesi, 12. Nisan 1883, S.11.s.2). Kale içindeki mezarlıkta Kaptanıderya Kara Ali Paşa'nın kabrinin bulunmasının yanı sıra kaledeki St. George Kilisesi'nin bahçesinde bir Osmanlı medresesi de vardı (Poulaki, 2016, p.9). Bu medresenin Salih Paşa Medresesi olması kuvvetle muhtemeldir. 1883 yılındaki büyük depremde bu medrese de büyük zarar gördü ise de medreseyi finanse eden vakfın gelirleri, medresenin yeniden inşası için yeterli olmadığı için bahse konu medrese tamir edilemedi²¹.

²⁰ Kale içindeki hamamın Türklere hizmet veren en eski hamamlardan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ada, 1694 yılında Venedikliler tarafından işgal edildiğinde kale dışında varoş olarak isimlendirilen yerdeki hamamlar tahrip edilip kullanılamaz hale getirilince ada sakinleri kale içindeki hamama varmalarının zorluk yaşamalarına neden olduğunu beyan ederek yıkılan hamamın tamir edilmesinin büyük masraf ve emek gerektirmesine binaen kale yakınlarında Halil ve İbrahim isimli kişilerin arazisi üzerine dileyen kimseye kendi malıyla bir hamam inşasına izin verilmesi İstanbul'dan talep edilmiş ve bu talep kabul edilmişti. Konuyla ilgili olarak Evasıt Rebiyülevvel 1111(Ağustos/Eylül 1699) tarihinde İstanbul kadısına gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.111/74.

²¹ Bu yüzden Sakızlı Mustafa Hayri Efendi tarafından vakfın medrese taamiyesi olarak alınmakta olan geliri Maarif Sandığına kaydedilmişti. Konuyla ilgili resmi yazı sureti için bkz. Bahr-i Sefid Gazetesi, 10 Mayıs 1883, S. 15, s.1.

SONUÇ

Osmanlı Türkleri, kendilerinden önceki Ceneviz ve Bizans yönetimlerinin adadaki en büyük dayanağı olan Sakız Kalesini 1566'da adayı Cenevizlilerden devraldıktan sonra aslına uygun şekilde kullanmaya devam etmişlerdir. Burası adadaki Türk yönetiminin ve Türk azınlığın en büyük istinatgahı ve savunma mevkiî idi. Kalenin içinde Sakız kadısı, Sakız muhafızı ile dizdar ve yeniçeriler ile diğer askeri unsurlar görev yaptı. Kale sadece denizlerden gelecek saldırılara karşı adayı savunmak için değil ancak aynı zamanda ada içinde çıkacak bir isyana karşı buradaki devlet otoritesini savunmak için de kullanılmıştı. Adanın Yunanistan'a geçtiği 1913 yılına kadar kale bu işlevini başarıyla yerine getirmiştir.

Kaledeki Osmanlı asker ve yöneticileri genellikle İstanbul'da gönderildiği için bu yapı merkezi otoritenin ada içindeki en güçlü uzantılarından birisiydi. Esasen başkent İstanbul'dan gönderilen reayaya yönelik emir ve yasaklar buradaki kadı veya onun naibi tarafından reayaya duyuruluyordu. Yeniçeriler, asıl orta ve kışlaları İstanbul'da bulunan Yeniçeri Ocağına mensuptular. Onların burada görevlendirilmiş olması özelde kalenin genelde ise Sakız Adasının güvenliğine devletçe büyük önem verildiğini göstermektedir. Bunun nedenlerinden birisi onun deniz tarafından giden İstanbul yolu üzerinde yer aldığı için başkent'in güvenlik ve emniyeti için ayrı bir önem taşımasıdır.

KAYNAKÇA

1.Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi Sultan III.Selim Fonu (AE.SSLM.III.):148.

Bab-1 Asafî Tasnifi Cezayir ve Rakka Ahkam Defterleri Fonu
(A.DVNS.AHK.CZRK.d.): 1,2.

Cevdet Tasnifi Askeri Fonu (C.AS.): 155, 205, 284, 378.

İrade Tasnifi Meclis-i Vâlâ Fonu (İ.MVL.):155.

Sadaret Tasnifi Mektubi Kalemi Evrakı Fonu (A.MKT.):132,133.

Sadaret Tasnifi Mühimme Defterleri Evrakı Fonu (A.DVNS.MHM.d.): 98,
100, 104, 110, 129, 139, 140, 142, 143, 149, 152, 189.

Yıldız Tasnifi Başkitabet Dairesi Maruzat Fonu (Y.PRK.BŞK.):4.

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Fonu (Y.MTV.):156.

2.Araştırma-İnceleme Eserler

BEYDİLLİ, K., (2013), “Yeniçeri”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.43, İstanbul, 450-462.

KILIÇASLAN, Y., (1993), “Cebeci”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 182-183.

KOFOID C. A.& KOFOID, P. W. A, (1913), History of the Island of the Chios AD. 70-1822, Translated From The Second Part Of Dr. Alexander M. Vlasto's Work Entitled Xııaka, London.

MİLLER, W., (1915), “The Genoese in Chios, 1346-1566”,The English Historical Review, 30/119, 418-432.

NALEZEN, O., (2021), “1599 Sakız Adası Baskını ve Sakız Yahudilerinin Durumu”, İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi, Vol.9. 75-96.

ÖZCAN A., (2009), “Sekban”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36, İstanbul, 326-328.

ÖZTÜRK, M., (1992), Bursa’da Hububat Fiyatları (1775-1840),Tarih İncelemeleri Dergisi, 7/1, 167-190.

PAKALIN, M. Z., (1983). ,Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimleri Sözlüğü, C. II.-III.,Milli Eğitim Basımevi: İstanbul

POULAKİ, P.,(2016), “The Monuments of the Ottoman Empire in Chios Island Tourism Development”, III.Çeşme-Chios History, Culture and Tourism Symposium, EgeUniversity School of Tourism and Hotel Management-

Üniversity of AegeanDepartment of Business Administration, 03-04/Kasım 2016. Çeşme/İzmir, Turkey, 1-22.

3.Gazeteler

Bahr-i Sefid Gazetesi, 29 Mart 1883, S.9.

Bahr-i Sefid Gazetesi, 12 Nisan 1883, S.11.

4.İnternet Siteleri

(<http://boeotia.ehw.gr/forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6910/09/05/2025>).

BÖLÜM V

ROMA DÜNYASINDA HELENİSTİK BİR KRALİÇE: PONTOSLU PYTHODORİS'İN SİYASAL ETKİNLİĞİ VE HANEDAN AĞLARI

Doç. Dr. Osman EMİR*

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.18078404>

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye.
osmanemir1461@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7965-3869.

1. GİRİŞ

Antik Çağ'da, Pontos Bölgesi, sahip olduğu stratejik konum nedeniyle Anadolu'nun en dinamik bölgelerinden biri olmuştur. Bu bölge, bir yandan Anadolu'nun Kafkaslara açılan kapısı, diğer yandan ise deniz yoluyla Anadolu'ya ulaşım sağlayan önemli geçiş noktalarından biri olarak tarihi süreçte büyük bir öneme sahipti. Pontos'un coğrafi ve stratejik avantajları, onu her daim Anadolu'daki askerî ve siyasi gelişmelerin merkezine yerleştirmiştir.

Ionias ve Miletos kökenli kolonistlerin Karadeniz kıyılarına gelmesi, Pontos Bölgesi için bir dönüm noktası olmuştur. Büyük Kolonizasyon Dönemi (MÖ 750-550) öncesinde sakinliğini koruyan bölge, bu tarihten itibaren kurulan koloniler ile büyük bir hareketlilik kazanmıştır. Bölgede kurulan koloni kentleri Pontos'tan Ege ve Akdeniz dünyasına uzanan büyük bir ticaret ağı oluşturmuştu. Bu ticaret ağıyla Karadeniz etrafındaki kentler arasında hem ticari hem siyasi hem de kültürel bir ilişki ortaya çıkmıştı. Bu ilişki bir yandan bölge kentlerinin zenginleşmesine öte yandan da bu kentlerin bölgedeki yerel halklarla daha iyi ilişkiler geliştirmesini sağladı. Ancak bölgenin hızla gelişmesi ve zenginleşmesi Anadolu'ya hâkim olmak isteyen güçlü imparatorlukların gözünden kaçmamış ve MÖ 6. yüzyıldan itibaren bölge Pers İmparatorluğu'na bağlı bir satraplık haline getirilmişti (Hdt. III.94; ayrıca bk. Jacobs, 1994: 134-135; Dönmez, 2007: 107; İnan, 2023: 293-295). MÖ 331 yılına kadar Pers İmparatorluğu'na bağlı ve onlara vergi veren bölge halkı bu tarihten sonra Büyük İskender'in Persleri mağlup etmesi ve imparatorluğu yıkmasıyla bir süre bağımsız kalmayı başardı. Ancak Geç Hellenistik Dönemde Pontos'ta güçlü bir krallık kuran Mithradetes Hanedanı ile bölge hem askerî hem de siyasi alanda yeniden oldukça hareketli bir coğrafyaya dönüştü. Zira MÖ 301 yılında II. yüzyıl Roma kaynaklarında "Pontos Krallığı" olarak adlandıran ancak hanedan üyelerinin "Mithradates" unvanı kullanmalarından dolayı modern çalışmalarda "Mithradates Krallığı"¹ olarak da tanımlanan bu

¹Emir'e (2020: 22-23) göre, günümüzde "Pontos Krallığı" olarak bilinen devletin bu isimlendirmesi, aslında krallığın kuruluşundan yaklaşık üç yüz yıl sonra, Roma İmparatoru Augustus döneminde (MÖ 27-MS 14) ortaya çıkmıştır. Bu tanım, II. yüzyıl Roma tarihçileri tarafından da benimsenmiş ve günümüz modern tarihçiliğinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Emir'in belirttiğine göre, Augustus döneminden daha eski Hellen ve Roma yazılı kaynaklarında "Pontos Krallığı" ifadesine rastlanmamaktadır. Bunun yerine, Kral I. Mithradates Kitistes'in krallığını kurduğu bölgeye genellikle "Pontos Kappadokiası" denilmekteydi. Hatta Mithradates Savaşları

krallık, MÖ 120 yılına gelindiğinde Karadeniz çevresinde güçlü bir yönetim tesis etmişti (Arslan, 2007: 73-77). Krallığın son hanedan üyesi VI. Mithradetes (MÖ 120-MÖ 63) ile birlikte Anadolu’da hızlı bir genişleme politikasına giden bu krallık, bu tarihten sonra Anadolu toprakları üzerinde benzer emelleri taşıyan Roma ile karşı karşıya gelmiştir. MÖ 89 yılında Roma ile Mithradates Krallığı arasında başlayan savaşlar, MÖ 74 yılına kadar karşılıklı bir üstünlük mücadelesi şeklinde devam etti. Ancak bu tarihten sonra Roma tüm dikkatini Mithradates Krallığı’na yönlendirmesiyle savaşın seyri Roma leyine döndü. Bu dönemde Roma’nın en başarılı komutanlarında biri olan Pompeius’un Mithradates Krallığı’na karşı yürütülecek savaşların komutanı seçilmiş, onun önderliğinde Anadolu’da VI. Mithradates karşı yapılan mücadelelerin tamamından Roma orduları galip çıkmıştır (Memnon, 44; 46. 1; Sall. Hist. IV. 69. 15; ayrıca bkz. Olbrycht, 2009: 178). MÖ 63’de VI. Mithradates’in sığındı Bosporos Krallığı topraklarında intihar etmesiyle krallık tarihi sahnesinden çekilirken özellikle Pontos Bölgesi için yeni bir siyasi dönemin başlangıcı oldu (App. *Mithr.* 111; ayrıca bkz. Cass. Dio XXXVII. 13; ayrıca bk. Emir, 2014: 108-110).

Mithradates Krallığı’nın ortadan kaldırılmasından sonra Pontos Bölgesi’nde ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmak için Pompeius, Roma senatosunun da onayı ile bölgede bir takım idari düzenlemeler yaptı ve bölgenin büyük bir bölümünü Mithradates Savaşları sırasında kendisine yardım eden Galat beylerine bağışladı. Bu düzenlemelerde Pontos Bölgesi’nin büyük bir kısmı Galat beylerinden Deiatoros’a kaldı (Arslan, 2000: 149-150; Kaya, 2005: 131-132). Roma’ya bağlı bu vasal kral olan Deiatoros’un MÖ yak. 37’de ölmesiyle bölge önce başyazmanı Amynitas’a ardından da VI. Mithradates’in torunlarından Dareios’a bağışlandı (Emir, 2024: 133-134). Böylelikle Roma

sırasında Efesliler tarafından yayımlanan bir bildiriye, VI. Mithradates’ten “Kappadokia Kralı” olarak bahsedilmiştir. Yazar, bu krallığın kendi hanedan üyeleri tarafından ne isimle anıldığının kesin olarak bilinmediğini vurgulamaktadır. Ne yazıklar (epigrafik kaynaklar) ne de sikkeler (nümismatik eserler) üzerinde krallığın adını gösteren bir ibare bulunmamaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, “Pontos Krallığı” isimlendirmesinin aslında sonradan yapılmış, yapay bir adlandırma olduğu sonucuna varılmaktadır. Emir, açıklamasının devamında, o dönemde Ön Asya’da kurulan Hellenistik krallıkların genellikle kendilerini bir bölge adından ziyade hanedan unvanlarıyla tanımladıklarına dikkat çekmektedir. Bu nedenle, söz konusu krallığı “Pontos Krallığı” yerine “Mithradates Krallığı” olarak adlandırmanın tarihsel açıdan daha doğru olacağını ifade etmektedir. Benzer bir görüş için ayrıca bk. Arslan, 2007.

Pontos coğrafyasını bölgeyi iyi tanıyanı vasal krallıklarla yönetmeye devam etti. Zira Roma, Anadolu'nun bu uzak coğrafyasını Anadolu'daki eyaletleri üzerinden yönetmenin oldukça güç olduğunu biliyordu. Ayrıca bu bölge bulunduğu coğrafi yapısından dolayı kontrol edilmesi oldukça zor bir bölgeydi ve bu topraklar üzerinden yaşayan halkların da asi ve savaşçı özellikleri Mithadates Savaşları süresince Romalılar tarafından bizzat görülmüştü. Bundan dolayı da stratejik olarak oldukça önemli olan bu bölgeyi Roma kendi kontrolü altında tutabilmek için coğrafyayı iyi tanıyan vasal hanedan üyeleri ile yönetme yoluna gitti.

Pontos'un yeni vasal kralı Dereios bölgede çıkan bir isyan sonunda öldürülmesiyle dönemin Roma *consul*'ü Antonius'un talimatıyla daha önce Kilikia ve Lykaonia bölgelerinin idaresi kendisine verilen Polemon adında bir yöneticiyi Pontos Bölgesi kralı olarak atadı ve ardında da Armenia Minor Bölgesi'ni de kendisine verdi (Cass. Dio XLIX. 33. 2; LIII. 25; Huzar, 1978: 183).

I. Polemon, kendisine bağışlanan Pontos Bölgesi'ni Roma lehine oldukça iyi bir şekilde yönetti. Onun bu başarısından dolayı İmparator Augustus, Bopsoros Bölgesi'nin yönetimi de kendisine verdi. Polemon bölgedeki siyasi hâkimiyetini daha fazla güçlendirmek için Bosporos Krallığı'nın eski hanedan üyesi ve aynı zamanda VI. Mithradates'in oğlu olan II. Pharnakes'in kızı ile evlendi (Cass. Dio LIV. 24. 5-8; ayrıca bk. Minns, 1913: 594; Saprikin, 2002: 97). Böylelikle Polemon, tüm Karadeniz kıyılarına hâkim oldu. Şüphesiz bu evlilik siyasi bir amaca hizmet ediyordu. Çünkü Mithradates Krallığı ve bu krallığın hanedan üyeleri yaklaşık 250 yıl bölgeye hükmetmiş ve Bosporos'u en büyük düşmanları olan İskitlere karşı korumuşlardır. Mithradates hanedanının tarihte İskitlere karşı zafer kazanan ilk krallık olması, onları bölgede saygı duyulan bir konuma getirmişti. I. Polemon da bu hanedan üyelerinin Pontos ve çevresindeki siyasi gücünü iyi bildiği için yapılan bu evlilikle bölgede çok daha güçlü bir konuma geleceğini biliyordu. Ancak Polemon'un bu evliliği çok uzun sürmedi ve kraliçe bir süre sonra hayatını kaybetti. Kraliçe'nin ölümüyle Polemon yeni bir evlilik gerçekleştirdi. Bu evlilikte tıpkı ilk evlilik gibi tamamen politik amaçla yapılmıştı. Zira Polemon'un yeni eşi II. Pharnakes'in kızı gibi yine aristokrat ve aynı zamanda yönetici bir aileden geliyordu. Kaynaklar onun asıl gücünün zirveye çıktığı dönemi de bu evlilik ile birlikte gerçekleştiğini ifade etmektedir. I. Polemon'un yeni eşi Pythodoroi ailesi üyesi

olan Pythodoris idi (Strab. XII. 3. 29; Hanslik, 1963: cols. 581; Sullivan, 1980: 920).

Soylu Bir Kader: Pythodoroi Ailesi

Roma, özellikle İmparator Augustus'tan itibaren Anadolu'da Hellen kentlerinde yaşayan soylu aileler ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve onlara önemli görevler vermişti. Anadolu'daki Roma generalleriyle yakın ilişkiler geliştiren bu soylu sınıflar zamanla bazı kentlerin yöneticiliği ve bir takım ayrıcalıklar elde ettiler. Bu soylu sınıflardan biri de Nysalı (Aydın/Sultanhisar) Pythodoroi ailesiydi (Strab XII.II.24).

Pythodoroi ailesinin Romalılar ile olan yakın ilişkisi Mithradates Savaşları'na dayanmaktadır. Anadolu'da Birinci Mithradates Savaşları'nın (MÖ 89-85) yaşandığı dönemde Pythodoroi ailesinden Khairemon'un Roma ordusuna maddi destek verdiği görülmektedir. Hatta bu desteğin sonunda VI. Mithradates'in Khairemon ile iki oğlu Pythodoros ve Pythios'un başlarına ödül koymuş, bunun üzerine aile üyeleri bir süre Rhodos'a kaçmak zorunda kalmışlardı (Magie, 1950: 1130 dn. 60; Bowersock, 1966: 8). Kaynaklar Khairemon hakkında daha fazla bilgi vermezken onun iki oğlu Pythodoros ve Pythios'un Mithradates Savaşları sonunda Nysia'ya (Aydın/Sultanhisar) geri döndüklerini göstermiştir. Pythios'un bir süre sonra Nysa'da yerel bir yönetici olarak görev yaptığı, Pythodoros'un ise Tralleis kentine yerleşip zamanla oranın en güçlü vatandaşlarından biri haline geldiği anlaşılmıştır (Strab. XIV.I. 42). Pythodoros her ne kadar Nysalı olsa da gerçek anlamda şöhrete ve güce sonradan göç ettiği Tralleis kentinde kavuştu (Strab. XIV.I. 42). Pythodoros ve ailesi Tralleis kentinde bulunduğu süre zarfında Romalı yöneticilerle yakın ilişkiler kurmuş ve Romalılar tarafından Doğu'daki güvenilir müttefikleri arasında görülmüştür (Boyacı, 2020: 129).

Pythodoros, Pompeius'un Anadolu'da az sayıdaki yakın arkadaşlarından biriydi ve onun nüfusunu kullanarak Tralleis'in en soylu ailelerinden biri haline geldi. Zira bu dönemde Pythodoros'un yaklaşık 2000 *talanta* servete sahip olduğu ifade edilir (Strab. XIV.I. 42). Pythodoros, Pompeius'un müttefik ve dostu olmasından aldığı güçle, yerel halkın idaresini üstlendi ve bir süre sonra da Antonia adında bir kadınla evlendi (Magie, 1950: 1130 dn. 60; Bowersock, 1966: 8). Konu hakkında araştırma yapan bilim insanlarının önemli bir kısmı Antonia'nın Roma Cumhuriyet dönemine damga vuran ve aynı zamanda *İkinci*

triumvirlik'in üyesi olan Marcus Antonius'un kızı olduğunu düşünmektedirler (Sullivan, 1980: 920). Eğer bu doğru ise Marcus Antonius'un kızı vasıtasıyla gerçekleştirilen bu akrabalık ilişkisinin Pythodoros ve ailesine Roma vatandaşlık hakkı kazandırmış olmalıdır.

Bir Kraliçenin Doğuşu: Kader ve Güç

Pythodoros'un Smyralı aristokrat bir ailenin kızı olan Antonia (Marcus Antonius'un kızı?) ile olan evliliğinden Pythodoris adında bir kız çoğu dünyaya gelmiştir. Ancak Pythodoris'in çocukluğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Onun tarih sahnesine çıkması Pontos kralı I. Polemon ile gerçekleştirdiği evlilikle birlikte başlamıştır. Ancak bu evlilikten çok kısa bir süre sonra I. Polemon'un MÖ 8'de Bopsoros'ta çıkan bir isyanı bastırmak için gittiği bölgede hayatını kaybetmesiyle kraliçe krallık tahtında yalnız kalmıştır (Jones, 1998: 171 vd.; Saprikin, 2002: 97). Bu yaşanan beklenmedik gelişme sonrasında Polemon Krallığı için tarihte yeni bir dönem başlamış oldu. Zira Polemon'un ölümüyle krallık, eşi Pythodoris'in idaresine geçti. Başlangıçta bu yeni gelişme Polemon Krallığı'nın geleceğini olumsuz etkilemesi beklenirken, sonrasında yaşanan süreç krallığın daha da fazla güçlendiği gösteriyordu. Zira kraliçe aynı zamanda Pontos Bölgesi'nin ilk büyük kraliçesi olarak tarihi kayıtlarda yerini almış oldu. *“Kolchis'e kadar Tibaranoi ve Khaldia ülkesi ile Pharnakeia ve Trapezus, akıllı ve devlet işlerinde tecrübeli bir kadın olan Pythodoris tarafından yönetilir”* sözleriyle Strabon, onun idari konulardaki üstün yeteneğini ve ustalığını açıkça ortaya koymuştur (Strab. XII. 3. 29). Yetenekleriyle İmparator Augustus'un takdirini kazanmayı başaran bu kraliçe, Polemon'un mirasını devralarak ödüllendirilmiştir. Augustus'un bu stratejik hamlesi, ona duyulan güvenin somut bir göstergesi olmakla kalmayıp, liderliğinin Roma otoritesi tarafından da meşrulaştırıldığı anlamına gelir.

Pontos Krallığı'nın Romalılarca bir kraliçeye teslim edilmesinin ardında birkaç önemli sebep yatmaktadır. Öncelikle, Pythodoris'in hem Polemon hem de Pythodoroi soyundan gelmesi, onu Roma'nın Anadolu'daki en güvenilir müttefiklerinden biri haline getirmiştir. Bunun yanı sıra, kesin olmamakla birlikte, Pythodoris'in Marcus Antonius'un yeğeni, aynı zamanda Antonia'nın kızı olduğu düşünülmektedir ki, bu da onun Romalılar nezdindeki itibarını artıran önemli bir unsur olarak öne çıkarır. Romalılarla akrabalık bağı taşıyan bir kraliçenin vasal bir krallığın başına geçirilmesi oldukça anlaşılır bir

durumdur. Ayrıca Strabon'un ifade ettiği üzere kraliçe Pythodoris, devlet yönetiminde oldukça zeki ve deneyimli biri kadın olarak kendini ispat etmişti (Strab. XII. 3. 29)

Kraliçe Pythodoris, Pontos topraklarını iki sene boyunca bağımsız bir şekilde idare etti. Bu süre zarfında yönetimdeki ilk icraatlarından biri Mithradates Savaşları sonunda Pompeius'un siyasi düzenlemelerinde kent hâline getirilen Diospolis'i krallığın merkezi yapmak oldu (Jones, 1998: 170-171; Freely, 2010: 83). Kraliçe yönetimin ikinci yılı olan MÖ 8'de Roma *senatusu*'nun önerisiyle politik bir hamle yaparak Kappadokia kralı Arkhelaos ile evlendi ve böylelikle Pontos'daki gücüne güç kattı (Sullivan, 1971: 120; Mitchell, 1995: 94; Kaya, 2005a: 181; Freely, 2010: 83). Bu bağlamda Roma'nın doğrudan kontrolü dışındaki topraklar göz önüne alındığında, Galatya Eyaleti'nden Fırat Nehri'ne uzanan geniş bir coğrafya –Pontos'tan Kilikya'ya kadar olan alan– bu iki güçlü hükümdarın egemenliği altına girmiştir. Arkhelaos ve Pythodoris arasında tesis edilen hanedan evliliği, iki krallığın siyasi gücünü konsolide ederken, Roma'nın Doğu politikasındaki stratejik rollerini de tahkim etmiştir. Bu yeni güç odağının omuzlarına yüklenen asli misyon; bir yandan Roma'nın vekili sıfatıyla yerel idareyi sürdürmek, diğer yandan ise Roma sınırları için tehdit oluşturan Parth yayılcılığına set çekerek, stratejik öneme sahip Armenia Krallığı'nın Roma yörüngesinden kopmasını engellemek olmuştur. Kaynaklar bu dönemde bölgede herhangi bir olumsuz gelişmeden söz etmemesi, kraliçenin hâkimiyetinde toprakları sorunsuz şekilde yönettiğini gösterir.

İmparator Tiberius devrinde (MS 14-37), Roma'nın Doğu politikasında köklü bir strateji değişikliğine gidildiği görülür. Kapadokya Kralı Arkhelaos'un vefatı (Kearsley, 2005: 101), İmparatorluk için bir dönüm noktası olmuş; Tiberius, selefi Augustus'un vizyonunu bir adım öteye taşıyarak bu kritik bölgeyi vasal statüsünden çıkarıp doğrudan Roma'ya bağlı bir eyalet (provincia) statüsüne dönüştürmüştür (Cass. Dio. LVII. 17. 7; ayrıca bk. Mitford, 1980: 1173). Bu hamle, Kapadokya'nın Roma idari mekanizmasına tam entegrasyonu anlamına gelmekteydi.

Ancak Arkhelaos'un eşi Kraliçe Pythodoris'in yönettiği Pontos coğrafyasında durum farklı gelişmiştir. Roma, pragmatik bir yaklaşımla Pontos'u (Polemon Krallığı) ilhak etmek yerine, Pythodoris'in otoritesi altında “bağımlı krallık” olarak tutmayı tercih etmiştir (Magie, 1950: 494; Williams,

2012: 357, dn. 23). Bu kararın arka planında iki temel stratejik neden yatmaktadır: Birincisi, Pontos halkının Roma'nın idari ve kültürel kodlarını (Romanizasyon) benimseyecek toplumsal olgunluğa henüz erişmemiş olması; ikincisi ise Part İmparatorluğu sınırında güçlü ve sadık bir tampon bölgeye duyulan askeri ihtiyacıdır.

Pythodoris'in bölgedeki istikrarlı ve başarılı yönetimi, Roma nezdinde büyük bir prestij kazanmasını sağlamıştır. Bu güvenin somut bir diplomatik hamlesi olarak Roma, Pythodoris'in oğlu Zenon'u, doğunun en sorunlu bölgelerinden biri olan Armenia Krallığı'nın tahtına taşımıştır (Tac. *Ann.* II. 56; ayrıca bkz. Sullivan, 1980: 922-923; Berrett, 2001: 14; Levick, 1999a: 110; Edwell, 2008: 40). MS 18 yılında "Artaksias" tacını giyen Zenon'un bu göreve getirilmesi tesadüfi değildir; hem yerel dinamiklere hâkimiyeti hem de Polemon hanedanının bölgedeki nüfuzu, onu ideal bir aday yapmıştır.

Zenon'un (Artaksias) hem anne hem de baba tarafından Hellenistik köklere sahip olması, Pompeius döneminden beri süregelen "Doğu'nun Batılılaştırılması" projesi için biçilmiş kaftan niteliğindedir. Nitekim Zenon, 17 yıl süren iktidarı boyunca bu beklentileri boşa çıkarmamış, bölgede barışı tesis etmiştir (Sullivan, 1980: 922-923; Shotter, 2005b: 52-53; Frye, 1984: 237). Tarihsel perspektiften bakıldığında, anne ve oğulun (Pythodoris ve Zenon) eş zamanlı olarak Pontos ve Armenia tahtlarında oturmaları, Polemon ailesini Roma egemenliği altındaki en ayrıcalıklı ve güçlü hanedanlardan biri konumuna yükseltmiştir. Roma'nın bu denli geniş bir coğrafyayı tek bir ailenin inisiyatifine bırakması, o dönemde ender rastlanan bir siyasi imtiyazdır.

Armenia Kralı Zenon-Artaksias'ın MS 35 yılındaki ölümü, Roma'nın Doğu sınırındaki hassas statükoyu bozan bir kırılma noktası oldu. Bölgede oluşan bu otorite boşluğunu, Roma'nın ezeli rakibi Part İmparatorluğu kendi lehine çevirmek istese de Roma'nın bölgeye müdahalesi gecikmedi. Part tehdidinin bertaraf edilmesinin ardından Armenia'daki iktidar sorunu, Roma'nın dolaylı müdahalesiyle çözüldü. Roma'nın Kafkasya'daki sadık müttefiki İberya (Gürcü) Kralı Pharasmanes, kardeşi Mithradates'i Armenia'ya göndererek inisiyatifi ele aldı (Tac. *Ann.* VI. 36; ayrıca bk. Frye, 1984: 238 vd.). Mithradates'in (MS 35-37) krallığını ilan etmesi, Tiberius yönetimi tarafından sessiz bir memnuniyetle karşılandı. İmparator, doğrudan askeri işgal yerine, bölgenin Roma yanlısı bir müttefik (vekalet) tarafından yönetilmesini pragmatik bir zafer olarak görüyordu.

Bu diplomatik ve askeri manevralar zinciri, Tiberius'un ömrünün sonuna kadar Doğu sınırlarında görece bir istikrar sağladı. Ancak Tiberius'un ölümünü takip eden süreçte, Doğu siyasetinin bir diğer kilit ismi olan Pontus Kraliçesi Pythodoris de MS 38 yılında hayata veda etti. Onun ölümüyle birlikte, yarım asra yaklaşan tecrübeli yönetim sona erdi ve krallığın idaresi torunu II. Polemon'a (MS 38-63) devredildi (Emir, 2023: 725). Bu taht değişikliği, Roma'nın vasal krallıklar politikasında yeni bir kuşağın ve yeni bir dönemin habercisiydi.

II. Polemon MS 64 yılına kadar tahta kaldı. Ancak bu tarihte İmparator Nero'nun hükümdarlığı sırasında, General Corbulo'nun emriyle önemli bir idari düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeyle, Marcus Antonius döneminden beri Polemon ailesinin kontrolünde olan Pontos'un doğu bölgeleri ile Armenia Minor toprakları, Roma İmparatorluğu'nun Galatia Eyaleti'ne katıldı. Bu yeni eyalet, *Pontos Polemoniacus* (Polemon'un Pontosu) adıyla anılmaya başlandı (Eut. VII.14.Ayrıca bk. Jones, 1998, s.171).

Strabon'un (XII. 8. 29) kayıtlarına göre, kraliçe Pythodoris öldüğünde hayatta olan iki oğlu ve bir kızı vardı. Bu çocukların en büyüğü olan Zeno-Artaksias, yukarıda ifade edildiği üzere Armenia tahtına oturdu ve 16 yıl boyunca ülkesini barış içinde yönetti. Kraliçe'nin tek kızı Antonia Tryphaena ise Trakya Kralı VIII. Kotys ile hayatını birleştirdi ve bu evlilikten beş çocukları oldu. Bu evlatlardan ikisi, dönemin önemli krallıklarıyla bağlarını güçlendirdi: Kızları II. Pythodoris, Trakya Kralı Rhoimetakhes ile evlenerek kraliyet ailesinin bir parçası oldu. Bir diğer kızı da Bosporos Kralı Aspurgus ile evlenerek krallıklar arası ittifakları pekiştirdi. Pythodoris'in ikinci oğlu, yani üçüncü çocuğu olan IX. Kotys, MS 47 yılına dek Armenia Minor Kralı unvanını taşıdı.

Strabon'un aktardığı bilgiler, Roma İmparatorluğu'nun Pontos'ta hüküm süren Kraliçe Pythodoris'in hem kendi döneminde hem de sonraki kuşaklarda etkili bir hanedanlık kurduğunu ortaya koymaktadır. Pythodoris, iki oğlu ve bir kızı aracılığıyla bölgesel krallıklarla stratejik bağlar kurarak önemli bir siyasi figür haline gelmişti. Öyle ki Kraliçe'nin büyük oğlu Zeno-Artaksias, İmparator Nero döneminde Armenia tahtına yükselmiş ve on altı yıl boyunca bu önemli krallığı istikrarlı bir şekilde yöneterek Roma'nın doğudaki çıkarları için kritik bir denge unsuru olmuştur. Kraliçe'nin tek kızı Antonia Tryphaena ise Trakya Kralı VIII. Kotys ile evlenerek beş çocuk dünyaya getirmiştir

(Sullivan, 1980: 922 vd.). Bu evlilikler, Pythodoris'in ailesinin nüfuzunu Trakya'ya kadar genişletmesine olanak tanımıştır. Tryphaena'nın kızlarından II. Pythodoris'in Trakya Kralı Rhoimetakhes ile diğer bir kızının ise Bosporos Kralı Aspurgus ile evlenmesi, Pythodoris hanedanının Karadeniz çevresindeki krallıklarla kurduğu güçlü ittifakları gözler önüne sermektedir. Son olarak, Pythodoris'in küçük oğlu IX. Kotys'in MS 47 yılına kadar Armenia Minor Kralı olarak görev yapması, ailenin stratejik coğrafi konumu ve Roma ile olan ilişkilerinin derinliğini göstermektedir.

SONUÇ

Kraliçe Pythodoris'in hayatı ve hüküm sürdüğü dönem, antik Pontos'un karmaşık siyasi coğrafyasında, Roma İmparatorluğu'nun doğu politikaları ve yerel hanedanların stratejik manevralarının kesişim noktasını temsil etmektedir. Strabon'un kıymetli kayıtları ve diğer antik kaynakların ışığında yapılan bu çalışma, Pythodoris'in sadece bir kraliçe olmanın ötesinde, bölgesel güç dengelerinde aktif rol oynayan, zeki ve deneyimli bir devlet kadını olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

Pythodoris, I. Polemon ile yaptığı evlilikle Pontos Krallığı'nın başına geçişinden itibaren, özellikle eşinin beklenmedik ölümünden sonra sergilediği liderlik vasıflarıyla dikkat çekmiştir. Augustus'un güvenini kazanması ve kendi başına hüküm sürmesi, onun sadece siyasi bir figür değil, aynı zamanda idari yetenekleri yüksek bir yönetici olduğunu kanıtlamıştır. Diospolis'i krallık merkezi yapması ve Kappadokia Kralı Arkhelaos ile yaptığı stratejik evlilik, Pythodoris'in krallığının gücünü pekiştirerek, Galatia'dan Fırat'a uzanan geniş bir bölgenin Pontos ve Kappadokia krallıklarının ortak hâkimiyeti altına girmesini sağlamıştır. Bu, Roma'nın doğudaki Parth yayılımını kontrol altında tutma ve Armenia'daki etkisini sürdürme politikasında Pythodoris'e ne denli güvendiğini göstermektedir.

Kappadokia'nın eyalet haline gelmesiyle Pontos'un Roma'ya bağlı son vasal krallığı olarak varlığını sürdürmesi, Pythodoris'in yönetimindeki toprakların kendine özgü yapısı ve Roma'nın bölgedeki stratejik ihtiyaçlarının bir sonucuydu. En önemlisi, Kraliçe Pythodoris'in oğlu Zenon-Artaksias'ın Armenia'nın tahtına geçirilmesi, Pontos ve Armenia arasında güçlü bir aile bağının oluştuğunu ve Polemon hanedanının bölgedeki nüfuzunun zirveye

ulaştığını göstermektedir. Zenon-Artaksias'ın on altı yıllık başarılı yönetimi, Pythodoris'in ailesinin Roma'nın doğu politikalarındaki rolünü pekiştirmiştir.

Kraliçe Pythodoris'in soyundan gelen çocukları ve onların yaptığı evlilikler, hanedanın Trakya'dan Karadeniz'e uzanan geniş bir coğrafyada stratejik ittifaklar kurduğunu ve Roma'nın bölgedeki çıkarlarına hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Antonia Tryphaena'nın çocukları aracılığıyla Trakya ve Bosporos Krallıkları ile kurulan bağlar, Pythodoris hanedanının ne denli geniş bir siyasi ağa sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Netice itibarıyla, Kraliçe Pythodoris, sadece Pontos'un değil, tüm Anadolu'nun antik dönem siyasi tarihinde iz bırakmış, Roma İmparatorluğu'nun bir müttefiki olarak bölgesel istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynamıştır. Onun liderliği ve hanedanının stratejik evlilikleri, Roma'nın doğu politikalarının nasıl şekillendiğini ve yerel yöneticilerin imparatorluk siyasetindeki önemini anlamak için değerli bir vaka çalışması sunmaktadır. Pythodoris'in mirası, antik dünyadaki kadın yöneticilerin etkisini ve siyasi zekâsını gösteren parlak bir örnektir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- App. *Mithr.* (=Appianus, *Rhomaika*). Appianus, *Appian's Roman History*, with an English translation by H. White I-IV, Harvard University Press, London, Cambridge, Massachusetts 1912-1913.
- Cass. Dio (=Cassius Dio, *Rhomaika*). Cassius Dio, *Roman History*, with an English translation by E. Carry I-IX, Harvard University Press, London, Cambridge, Massachusetts 1914-1927.
- Eutr. (=Eutropius, *The Breviarium ab Urbe Condita of Eutropius*). Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, (Çev. Çiğdem Menzilçioğlu), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.
- Hdt. (=Herodotos, *Historiae*). Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), 2. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2004.
- Memnon (=Memnon). Memnon, *Herakleia Pontike Tarihi (Περί Ηρακλείας)*, Hellenice Aslından Çeviri ve Notlar: Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 20047.
- Sall. Hist. (=Sallustis, *Histories*). Sallustius, *Sallust*, with an English Translation by J.C. Rolfe, Harvard University Press, London, Cambridge, Massachusetts 1921.
- Strab. (=Strabon, *Geographika*). Strabo, *The Geography of Strabo*, with an English translation by H. L. Jones I-VIII, Harvard University Press, London and New York (1917-1932).
- Tac. ann. (Tacitus, *Annales*). Tacitus, *Annals: The Reigns of Tiberius, Claudius, and Nero*, translated by J. C. Yardley, with an Introduction and Notes by Anthony A. Barrett, Oxford University Press, Oxford and New York 2008.

Modern Kaynaklar

- Arslan, Murat (2000), *Antik Çağ Anadolu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar*, İstanbul: Ark. Sanat.
- _____. (2007). *Romanın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator*, İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Barrett, A., Anthony (2001), *Caligula: The Corruption of Power*, London and New York: Routledge.

- _____ (2002), *Livia: First Lady of Imperial Rome*, New Haven & London: Yale University Press.
- Bowersock, W. G. (1966), *Augustus and Greek World*, 2. Baskı, Oxford: Clarendon Press.
- Dönmez, Ş. (2007). “The Achaemenid Impact on the Central Black Sea Region”. (Ed.: İnci Deleman). *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia - Sixth-Fourth centuries B.C. Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005*, İçinde (s. 107-116). İstanbul: Turkish Institute of Archaeology.
- Edwell, M. P. (2008), *Between Rome and Persia: The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman Control*, London and New York: Routledge.
- Hanslik, R. (1963), “Pythodoris”, *RE*, XXIV, cols. 581-585.
- Huzar, Eleanor Golitz (1978), *Mark Antony: A Biography*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fletcher, W. G. (1939), “The Pontic Cities of Pompey the Great”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 70, 17-29.
- Freely, J. (2010), *Children of Achilles: The Greeks in Asia Minorsince the Days of Troy*, London and New York: I.B.Tauris & Co. Ltd.
- Jacobs, B. (1994). *Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III*. Beihefte zum TAVO: Reihe B, Geisteswissenschaften Nr. 87, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Jones, AHM. (1998). (1998), *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford: Oxford Universty Press
- İnan, fatih (2023). “Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Doğu Karadeniz’de Ahamenid İdaresi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 97, 289-304.
- Kaya, M. A. (2005), *Anadolu’daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir: İlya Yayınevi.
- Kearsley, R. A (2005), “Women and Public Life in Imperial Asia Minor: Hellenistic Tradition and Augustus Ideology”, *AWE*, 4 (1), 98-121.
- Levick, Barbara (1999), *Tiberius: The Politician*, London and New York
- Magie, David (1950), *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ I-II*, Princeton, New Jersey

- Minns, Hovell Ellis (1913), *Scythians and Greeks: A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*, London and New York: Cambridge University Press.
- Mitford, B.T. “Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the Limes”, *ANRW*, II, 7.2, 1170-1228.
- Minns, Hovell Ellis (1913), *Scythians and Greeks: A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*, London and New York: Cambridge University Press.
- Olbrycht, M. J. (2009). “Mithridates VI Eupator and Iran”, Jakob Munk Højte (Ed.), *Mithradates VI and the Pontic Kingdom*, (Black Sea Studies 9, The Danish National Research Foundation’s Centre for Black Sea Studies), içinde (163-190), Denmark: Aarhus University Press.
- Olshausen, E. (1980), “Pontos und Rom (63 v. Chr.-64 n. Chr.)”, *ANRW*, II 7.2, 903-912.
- Saprykin, S. Ju [Saprikin, S. Yu] (2002), *Bosporskoe Tsartsvo na rubeje dvuh epoh*, Moskva: Nauka.
- Schürer, E. (1973), *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.-A.D. 135) I*, a new English translation version revised and edited by G. Vermes and F. Millar, Edinburg: Clark Ltd.
- Seager, Robin (2005), *Tiberius*, Oxford and New York: Blackwell Publishing.
- Sherk, K. R. (1980), “Roman Galatia: The Governors from 25 B.C. to A.D. 114”, *ANRW*, II, 7/2, 954-1052.
- Shotter, David, (2005), *Tiberius Caesar*, London and New York: Routledge.
- Sullivan, D. Richard (1980), “Dynasty in Pontus”, *ANRW*, II. 7. 2, 913-930.
- Williams, T. B. (2012), *Persecution in 1 Peter: Differentiating and Contextualizing Early Christian Suffering*, Leiden and Boston: Brill.

BÖLÜM VI

OCAK ÇORBACISI: YENİÇERİ, ACEMİ OCAKLARINDA ORTA VE BÖLÜK KUMANDANLIĞININ ROLÜ

Dr. Merve AKBULUT GÜLER¹

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.18078455>

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van, Türkiye.
merveguler2205@gmail.com, orcid id: 0000-0002-7740-4164.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilatı, kuruluşundan itibaren hem iç güvenliği sağlamak hem de fetih faaliyetlerini yürütmek amacıyla sürekli olarak geliştirilmiş ve dönemin şartlarına göre şekillenmiştir. Kapıkulu, tımarlı sipahiler ve sınır birlikleri gibi farklı sınıflardan oluşan bu sistem, hem merkezî otoritenin denetiminde hem de taşra bölgelerinde devletin etkinliğini sürdürmesini sağlamıştır. Özellikle kapıkulu ocakları, padişahın muhafızlığı ve fetihlerde etkin güç sağlama işleviyle devletin askerî yapısının merkezi unsuru olmuştur.

Yeniçeri Ocağı, Osmanlı askerî teşkilatının en önemli unsurlarından biri olarak hem savaşlarda etkin bir güç hem de devletin merkezî otoritesini temsil eden bir sembol hâline gelmiştir. Bununla birlikte, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna dair kesin bir tarih vermek güçtür; zira ocağın belirli bir süreç içerisinde teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Orhan Bey dönemi (1324-1362), fetihlerin artmasıyla birlikte daha fazla askere duyulan ihtiyacın belirginleştiği bir dönem olmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla savaş esirlerinden yararlanıldığı görülmektedir. Söz konusu dönemde yaya ve müselleme adı verilen askerî sınıflar, sefer zamanlarında ücret almakta; barış dönemlerinde ise memleketlerine dönerek ziraat işleriyle meşgul olmaktadır. Ancak artan fetihler karşısında bu askerlerin yetersiz kalması ve disiplin sorunlarının ortaya çıkması, yeni bir askerî yapılanmanın zorunluluğunu gündeme getirmiştir (Beydilli, 2013: 450).

Bu çerçevede, Osmanlı Devleti kalıcı, disiplinli ve doğrudan merkeze bağlı bir ordu teşkil etme arayışına girmiş; bu arayışın sonucu olarak devşirme sistemi ve bu sistemle bağlantılı kapıkulu ocakları, özellikle de Yeniçeri Ocağı, giderek kurumsal bir hüviyet kazanmıştır.

Sultan II. Mehmed'in 1453'te İstanbul'u fethetmesiyle birlikte Yeniçeri Ocağı, klasik dönem özelliklerini kazanmaya başlamıştır. Devşirme sistemi aracılığıyla seçilen 8-18 yaş aralığındaki sağlıklı çocuklar, yeniçeri ağası tarafından toplanarak İstanbul'a getirilir; burada Müslüman yapılır ve sünnet ettirilirdi. Eğitim süreçlerini tamamlayan bu çocuklar, Acemi Ocağı'na kaydedilir ve kendilerine "acemi oğlanı" denilirdi. Bu statüdeki kişilere günde bir akçe yevmiye bağlanırdı. Devşirme çocuklarının Anadolu ve Rumeli'deki Müslüman-Türk ailelerin yanına gönderilerek hem dil hem kültür açısından

eğitildikleri, aynı zamanda kaçmalarının da bu yolla önlendiği ifade edilmektedir (Elibol, 2009: 23-24; Özcan, 1994: 254).

Kapıkulu ocakları, tamamen padişaha bağlı askerî birlikler olarak hem padişahın muhafızlığını sağlamak hem de fetihlerde etkin bir güç olmakla görevlendirilmiştir. Yeniçeriler, tımarlı sipahilerden farklı olarak ateşli silahların kullanımında uzmanlaşmış ve savaşlarda önemli roller üstlenmişlerdir. XVI. yüzyılda İstanbul dışındaki garnizonlarda görevli yeniçerilere ek gelir sağlayacak vecibeler verilmiş, bazı şehirlerde ise “yasakçı” adı verilen görevliler bulundurulmuştur. Yasakçılar, yeniçeriler arasından seçilmekte ve şehirlerin giriş-çıkışlarını kontrol etmekle sorumlu olmaktaydılar.

XVII. yüzyıldan itibaren Yeniçeri Ocağı’nın infisad (bozulma) ve tedenni (gerileme) sürecine girdiği görülmektedir. Bu bozulmanın başlıca nedenleri arasında yeniçerilerin askerlik dışı işlerle meşgul olmaları, evlenip aile kurmaları ve devşirme sisteminden giderek uzaklaşmaları yer almaktadır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan gelişmeler (Küçük Kaynarca Antlaşması, Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı, Zıştovi ve Yaş Antlaşmaları) yeniçeri ordusunun askerî prestijini zayıflatmış; bu durum devletin yeniden yapılandırma ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Artan isyanlar ve sık sık yaşanan padişah değişiklikleri, ocağın tarih sahnesindeki rolünü olumsuz yönde etkilemiş ve nihayet 14 Haziran 1826’daki Vaka-i Hayriye ile Yeniçeri Ocağı fiilen ortadan kaldırılmıştır (Beydilli, 2013: 461-462).

Bu bağlamda çalışma, Osmanlı askerî hiyerarşisi içinde çorbacı ünvanının rolünü ve işlevini tarihsel süreç içerisinde incelemeyi amaçlamaktadır. Başta Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan arşiv belgeleri ve tetkit serlerden yararlanılarak, çorbacıların görev ve statüsü ile Yeniçeri Ocağı’nın işleyişine dair literatüre özgün katkılar sunulması hedeflenmektedir. Bölüm, öncelikle Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşu ve askerî işleyişini ele almakta; ardından çorbacı ünvanının ocağın iç hiyerarşisindeki yeri, görevleri ve askerî kariyer üzerindeki etkilerini tartışmaktadır.

1. OCAK ÇORBACILARI

Çorbacı, Osmanlı Devleti’nin temel askerî kuvvetlerinden olan Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı’ndaki bölük veya orta kumandanlarına verilen bir

ünvandı² (Özcan, 1992: 324-325). Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde de bu ünvan “çorbacı” şeklinde geçmektedir (BOA, C. AS. 76/3579; BOA. AE. SMST. III. 130/10162; BOA. C. AS. 152/6722; BOA. C. AS. 452/18848).

Osmanlı mutfak kültüründe çorba, her sofranın vazgeçilmez bir unsuru olup özellikle yeniçerilerin günlük yemeklerinin başında yer alırdı. “Divan-ı Hümayun” toplantılarının yapıldığı günlerde ikram edilen kahvaltı çorbası ise sembolik bir anlam taşımaktaydı. Yeniçerilerin bu çorbayı içip içmemeleri, devlet idaresinden memnuniyet ya da memnuniyetsizliklerinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Ancak incelenen belgelerde bu duruma ilişkin açık bir kayda rastlanmamıştır. Muhtemelen yeniçerilerin her sabah içtikleri bu çorbaya atıfla, Acemi ve Yeniçeri ocaklarının bölük kumandanlarına “çorbacı” ünvanı verilmiştir. Yeniçeri birlikleri “orta” (bölük) adıyla anılmış ve bu birliklerin kumandanlarına genellikle “çorbacı” denilmiştir. Bu ünvan, ocak teşkilatında hem ağa bölükleri hem de cemaat ortaları subayları için yaygın birimde kullanılmıştır. Zamanla ocak yapısının genişlemesiyle birlikte orta sayısı artmış; Kanuni Sultan Süleyman döneminde 165’e ulaşmış, daha sonra 196’da sabitlenmiştir³. I. Mahmud devrinde (1730-1754) bu sayı 199 olarak kaydedilmiştir.

² “17 numaralı bölüğe çorbacı bölüğü denilir ve bunlar çadırlarını sultanın çadırının karşısında kurmaktadır ve sultan bu çadırlar arasından geçerek kendi çadırına gelir ki bu sırada bu bölük efradı ellerini göğüslerine koyarak selam verirler. Çorbacılar bizim yüzbaşılardan şununla fark edilir ki anlar madunları hakkında her suretle bir hüküm ve ceza vermek hakkını haiz değildirler” Marsilli, G. 1934, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İhtitabı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, Çev. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara, 80-81.

³ “Osmanlı Devleti’nin askeri teşkilatını yazan bütün eserler 196 orta ve bölük olan Yeniçeri Ocağı’nı yaya beyler (cemaat), sekban ve ağa bölükleri (bölüklüler) diye 3 kısım olarak göstermekte iseler de bunların hangi tarihlerde ve ne suretle teşkil edildiklerini yazmazlardı. Hâlbuki Ocağın tekâmül seyrini takip etmek ve her asırdaki yeniçeri teşkilatı ve yeniçeri kuvvetleri hakkında bir fikir hâsıl eylemek için bunun bilinmesine lüzum vardır. Mehazlerimizden biri olan Kavânin-i Yeniçeriyan ile bazı tarihi kayıtlara göre ilk defa Osmanlı ordusuna 1000 kadar yeniçeri alınmış ve bunların 100 kişisine zabıt olarak yaya başı tayin edilmiş. Ocağın ilk ortaları olan yeniçeri yaya bölüklerine daha sonradan cemaat adı verilerek tedricen artan yaya ortaları yani bölükleri yüz bire kadar çıkmıştı. Cemaat ortalarının altmış beşinci ortası olan sekbanlar ve seymenler 34 orta idi; sekbanların ilk devirlerdeki orta adetleri malûm değildir. Hükümdarın av yapması için vücuda getirilmiş ve evvelleri müstakil bir ocak iken XV. yüzyılın ortasında yeniçerilere ilhak edilmişlerdir. Bölükler veya ağa bölüklerinin ihdası ise XV. asrın sonlarındadır; buda teşkil edildiği zaman her bölüğe 50 kişiden mürekkep olarak 60 kişilik bir orta idi. O halde yeniçeri orta ve bölüklerinin heyet-i umumiyesi 196 orta ve bölükten tereküp ediyordu. Bazı eserlerde bu ortaları, üç kısımdan başka yine cemaat ortalarının içinde bulunan çeşitli bölüklerin varlığından da bahsedilmektedir” Uzunçarşılı, İ. H. 1988, *Osmanlı Devleti*

Yeniçeri teşkilatında görevli çorbacılar, yalnızca askerî bir hiyerarşinin değil, aynı zamanda idarî bir düzenin de önemli unsurlarıydı. Ocağın iç teşkilatında her bir rütbenin belirli bir işlevi bulunmakta; bu yapı, Osmanlı ordusunun disiplinini ve sürekliliğini sağlamaktaydı. Çorbacı ünvanı, özellikle orta ve bölük kumandanları için kullanılmış olup, Yeniçeri Ocağı'nın işleyişinde kilit bir görev üstlenmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kul kethüdası (Özcan, 2019: 89-90), zağarcıbaşı (Özcan, 2013: 776), samsoncubaşı (saksoncubaşı) (Özcan, 2019: 451-452), turnacıbaşı (Özcan, 2012: 428), haseki, muhızır ağa, kethüda yeri ve başçavuş gibi yüksek rütbeli zabıtlarına “ocak ağaları”, “katar ağaları”, “sanadid-i bektâşiyân” veya “ağayan-ı bektâşiyân” denilirdi. Buna karşılık çorbacı ünvanı, genellikle daha alt kademelerdeki orta ve bölük kumandanları için kullanılmıştır.

Çorbacı ünvanının çeşitli kullanımlarına ilişkin örnekler, dönemin belgelerinde açık biçimde görülmektedir. Örneğin, 54. ağa bölüğünün kumandanı “çorbacı” olmakla birlikte, bu bölüğün çorbacısına *talimhanecibaşı* ünvanının verildiği anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1998: 155-156). Talimhanecibaşı, 54. bölüğün kumandanı olup ok talimini bilmeyen yoldaşlara ok atmayı öğretirdi. Bu kişiler ok, yay ve kalkan taşıma imtiyazına sahipti. Selanik kadısına gönderilen “Talimhanecibaşı İbrahim'in çuka hizmetine ve yeniçerilere zabıtlarını” (BOA, A.DVNS. MHM. d. 81) konulu belge, bu ünvanın varlığını doğrulamaktadır. Diğer taraftan Dergâh-ı Ali yeniçerileri 54. ağa bölüğüne ilişkin mevâcip kayıtlarında (BOA, MAD. d. 17178) çorbacı ünvanı doğrudan zikredilmemekte, bunun yerine bölüğe bağlı çorbacı yardımcısı olan *yamaklardan* bahsedilmektedir. Bu durum, bazı kayıtlarda çorbacıların doğrudan adlarının geçmemesi ve idarî görevlerinin yardımcı unsurlar üzerinden izlenmesi nedeniyle terminolojik farklılıkların ortaya çıkabildiğini göstermektedir.

Benzer şekilde, 42. bölüğün çorbacısına *avcıbaşı* denilirdi. Avcıbaşı, tüfek talimi yaptıran askerî efratın başında bulunur ve eğitimden sorumlu olurdu. Belgelerde, Yeniçeri Ocağı ortalarında 30 “avcılar çorbacısı”ndan bahsedildiği görülmektedir (BOA, C. DH. 1/44). Çorbacılığa ehil olmayan

Dergâh-ı Ali Top Arabacıları Ocağı'nın 11. ve 12. bölük çorbacıları Hasan Taşköprü ve İbrahim Abdullah, yevmiyeleriyle birlikte 42. bölüğe nakledilmişlerdir. Yine, 42. bölükte görev yapan Çorbacı Mehmet Mustafa'nın hizmet süresini tamamladığına dair kayıtlar da mevcuttur. İncelenen belgelerde, 42. bölükte görevli kişilerin “avcı” değil doğrudan “çorbacı” olarak anıldığı dikkati çekmektedir.

Yukarıda bahsi geçen her iki ocağın orta ve bölük kumandanlarına *yayabaşı* ya da *serpiyadegan*, ağa bölüklerinin çorbacılarına ise *bölükbaşı* adı verilmekteydi. Örneğin, “Şam çorbacılarından bölükbaşı Mustafa'nın, Safed zabiti Mehmet Ağa'dan tahsil ettiği parayı Şam hazinesine teslim edeceği” (BOA, TSMA. E. 1069/24) ve “Süleyman Paşa ile Estergon'da Yeniçeri Ağası Süleyman'a; yeniçeri ağası ve çorbacı bölükbaşlarına verilen zahirenin temini” (BOA, A.DVNS. MHM. d. 77) konulu belgeler, bu ünvanların kullanımına dair açık örneklerdir.

Ordunun üst rütbeli orta kumandanlarına *başyayabaşı*, kıdemli bölük kumandanlarına ise *başbölükbaşı* denilirdi. Daha alt düzeydeki zabitler cemaat ortalarında *oda kethüdası*, ağa bölüklerinde ise *odabaşı* olarak anılırdı. Çorbacılığa neferlikten başlayan askerler, belirli bir kıdeme ve başarıya göre terfi eder, hatta zamanla yeniçeri ağalığına kadar yükselebilirdi. Çorbacılar, bölük veya ortalarında bulunmadıkları durumlarda görevlerine “odabaşılar” nezaret ederdi.

Acemi Ocağı'nda toplam 31 çorbacı bulunurdu. Bunlardan sonuncusu aynı zamanda ocağın kâtibi olarak görev yapardı. En kıdemli çorbacıya *başyayabaşı* veya *başçorbacı* denilirdi ve bu kişiler, Gelibolu Acemi Ocağı'nın ağası sayılırdı. Acemi Ocağı çorbacılarından terfi edenler, “tımarlı sipahi” veya Yeniçeri Ocağı'nda “yayabaşı” olurlardı (Özcan, 1993: 370).

Sonuç olarak, çorbacılar Osmanlı askerî teşkilatında bölük veya orta kumandanı konumundaydılar. Cemaat ortalarında yayabaşı, ağa bölükleriyle sekbanlarda ise bölükbaşı adlarıyla anılmışlardır. Çeşitli isimlerle ifade edilen bu rütbeler arasında kethüda bey, zağarcıbaşı, saksoncubaşı, turnacıbaşı, başçavuş gibi yüksek rütbeli zabitler de yer almakta, ancak bunlar “çorbacı” değil “ocak ağaları”, “sanadid-i bektaşiyân” veya “ağayan-ı bektaşiyân” olarak adlandırılmaktaydı. Bu yapı dışında kalan ocak zabitleri için yayabaşı ve bölükbaşı isimleri kullanılmaktaydı. Bazı belgelerde ise çorbacılara *subaşı* ünvanının da verildiği görülmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 234).

2. ÇORBACILARIN OSMANLI ASKERİ TEŞKİLATINDAKİ YERİ

Çorbacılar, Osmanlı ordusunda yalnızca birer orta veya bölük komutanı olmanın ötesinde, ordunun günlük işleyişinde hayati roller üstlenmişlerdir. Seferlerde ve barış zamanında farklı sorumluluklar alarak iâşe temininden mühimmat taşımacılığına, kalelerde düzenin sağlanmasından toplumsal güvenliğin korunmasına kadar geniş bir görev yelpazesinde etkin olmuşlardır. Bu bölümde, çorbacıların kıyafet ve rütbe özelliklerinden başlayarak görev dağılımları, fonksiyonları ve iâşe hizmetlerindeki rollerine kadar Osmanlı askerî teşkilatındaki yerleri ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

2.1. Kıyafet ve Rütbe Unsurları

Çorbacılar, görevlerini ve ünvanlarını görsel simgeleriyle de yansıttı. Başlarına kemhadan yapılmış “çorbacı keçesi” veya “çorbacı üsküf” denilen, alt kısmı dar üstü geniş bir börk takarlardı. Bu serpuş, görev ünvanına göre farklı detaylara sahipti; “yayabaşı keçesi” olarak da bilinen serpuşun payanları sırmalı olup üzerinde bir sorguç bulunurdu⁴. En makbul yayabaşı sorguçları turna tüyünden yapılırken, bölükbaşlarının sorguçları genellikle balıkçı tüyünden olurdu. Bazı kaynaklarda, çorbacıların başlıkları için “kalafat” tabiri de kullanılmıştır. Bu giysiler, sadece birer aksesuar değil, aynı zamanda çorbacıların askerî statüsünü ve hiyerarşideki yerini görsel olarak da ifade eden unsurlar olmuştur.

Kıyafetleri genel olarak al çuhadan yapılmış cübbe, ince mintan, şalvar ve sarı mest pabucun yanı sıra, bellerine sardıkları şal kuşaktan oluşurdu. Belgelerde, çorbacıların giyimlerine dair doğrudan ayrıntılı bilgiler sınırlı olmakla birlikte, kimi kayıtlar bu konuda önemli ipuçları sunar. Örneğin, Moskof sefirleri üzerine atanan Çorbacı Abdurrahman Ağa'ya kullarına giydirilmek üzere “*defai libas olunan iki muş kuşaklık verilmiş has muhasır hilat*”tan

⁴ “Çorbacıların borkü doğru keçedir, yeniçerilerin eğridir. Çorbacıların giydiği doğru keçenin üzerinde süpürge sorguç vardır. Yıldırım Bayezid Han zamanında, Karamanoğlu hain olup, üzerine varıp, ele geçirip, birkaç yayabaşı ile birlikte Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin türbesini ziyaret ettiklerinde; deve kuşu tüyünden bir demeti süpürge yapıp, mezarlarını onunla süpürürlerdi. O çorbacıların birisi o süpürgeyi alıp, uğur getirsin diye başına takınca, öyle bir süs oldu ki diğer çorbacılarda o tüyden getirtip, o süpürge şeklinde bağlatıp, üsküfün üzerine geçirdiler, o andan bu ana değin giyerler” Toroser, T. 2011, *Kavanin-i Yeniçeriyân*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 58-59.

bahsedilmektedir (BOA, İE. HLT. 4/378). Yine bir başka belgede, Yeniçeri Ocağı ve top arabacıları ortalarına “*çorbacılarıyla bir ortanın neferat ve zabitanına diktirilen elbise esmanı*” şeklinde ifadeler yer almaktadır (BOA, C.AS. 109/4926). Benzer biçimde, Dergâh-ı Âli yeniçerileri çorbacı ağası için hazırlanacak hilatın satın alınmasına dair kayıt da mevcuttur (BOA, AE. SAMD. III. 123/12119). Bu kayıtlar, çorbacıların hem görev hem de kıyafetleriyle askerî hiyerarşide önemli bir konumda olduklarını göstermektedir.

Yeniçeri Ocağı’nın ilerleyen dönemlerinde hiyerarşik yapı ve kurumsal geleneklerde dönüşümler yaşanmış; “çorbacı” ünvanının zamanla “orta ağa” tabiriyle yer değiştirdiği, 1826’da Ocağın kaldırılmasının ardından ise bu ünvanın tarih sahnesinde görünürlüğüne büyük ölçüde kaybettiği anlaşılmaktadır (Özcan, 1993: 369-370). Buna rağmen topçu ve arabacı bölükleri bir süre daha eski ocak kaideleriyle adlandırılmaya devam etmiş, zabitleri de bu eski ünvanlarla anılmıştır. Ancak Tophane Nazırı es-Seyyid Ahmed’in mührüyle düzenlenen belgede, bu isimlerin Asakir-i Mansure düzenine uygun biçimde değiştirilmesi, “orta” ve “çorbacı” gibi adların kaldırılması ve yerine yeni düzenin ıslahatına uygun ünvanların getirilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, HAT. 589/28938).

2.2. Çorbacıların Türleri ve Hiyerarşik Yapı

Fâtih Sultan Mehmed döneminden itibaren gelişen askerî teşkilat yapısı sonucunda, Yeniçeri Ocağı’ndaki 196 orta üç ana grupta toplanmıştır (Beydilli, 2013: 455). Bu yapı çerçevesinde çorbacılar da genel olarak üç gruba ayrılmaktaydı:

Acemi Oğlan Çorbacıları, Acemi Oğlanlar Ocağı’nın düzeninden sorumlu idiler. Başlarında bir ağa bulunur ve bu görevli “Gelibolu Ağası” olarak anılırdı. Ağa, çorbacıların idaresinden sorumlu olup, emrine uymayanları görevden alma yetkisine sahipti. Acemi Oğlan Çorbacılarının “mukarrer buçuk” adı verilen düzenli bir ödemesi yoktu; gemilerde hizmet edenlerin terfileri ağanın arzı üzerine gerçekleştirilirdi. Dürüst, dindar ve disiplinli olmaları beklenirdi. Kayıtların doğru tutulması ve hizmette olmayan veya firar edenlerin defterlerden çıkarılması onların sorumluluğundaydı. Küçük yaştaki oğlanlar değil, hizmete uygun olanlar acemi yapıldı.

Acemi çorbacılar divan kuramaz, bir sonraki rütbe basamağı “yayabaşılık” olarak kabul edilirdi. Bu görev, kendisinden sonra gelen yeniçeri yayabaşılarının, üstünde bir rütbe sayılırdı. Kolluk bekleme görevi genellikle onlara ait değildi; yalnızca padişahın veya yeniçeri ağasının sefere çıkması hâlinde bu görevi üstlenirlerdi. Bayramlarda ise yeniçeri çorbacılarıyla birlikte nöbet tutarlardı. Ayrıca “muhrılık” ve “asesbaşılık” görevlerini de yerine getirirlerdi. Yaşlı veya görev yapamayacak durumda olan acemi çorbacılarının yolu genellikle Rumeli ağalığına uzanır ve 60 akçelik maaşla “oturak” olarak kalırlardı (Toroser, 2011: 46-47).

Yeniçeri çorbacıları ise daha çok askerî disiplinin sağlanmasında görevliydi ve kolluk bekleme sorumluluğu onlara aitti. Yeniçeri çorbacıları ile ağa bölükbaşları “yeşil sopramanı” giyerdi. Ancak sopramaninin 150 akçelik yaka masrafı olduğu, oysa hazine malı çuhanın yalnızca 12 akçeye mal olduğu kaydedilmiştir. Bu fark “hazineye haksızlık” olarak değerlendirilmiş ve söz konusu uygulama sonradan kaldırılmıştır.

Yeniçeri çorbacıları arasında ayrıca seferdeki ve İstanbul’daki meydan çorbacıları bulunurdu. Bu görevliler genellikle yayabaşılardan seçilirdi ve bölükbaşlar bu işe karışmazdı. Bütün yeniçerilerin üzerinde yetki sahibi olan bu çorbacıların dürüst ve rüşvetten uzak kimseler olması beklenirdi. Seferdeki meydan çorbacıları, ordunun düzenini gözetmekle yükümlüydü. Bunun dışında mahfeci (mahfice) çorbacıları ise, hastalanan veya yaralanan askerlerin taşınmasından ve bakımından sorumlu olan özel bir grup çorbacıydı. Görevleri sırasında birkaç deveye mahfe⁵ yükleyerek hastaları güvenli bir şekilde naklederler ve askerler iyileşinceye kadar bu görevlerini sürdürürlerdi. Mahfeciler, sefer sırasında ordunun hareket kabiliyetini ve sağlık düzenini sağlamakla yükümlü olduklarından, disiplinli ve deneyimli kişiler arasından seçilirdi. Ayrıca mahfeciler, diğer çorbacı türlerinden bağımsız çalışır; gerektiğinde yayabaşı ve bölükbaşlarla koordineli şekilde görev yürütürlerdi. (Toroser, 2011: 48).

⁵ Mahfe, mahmel (veya mahmil), özellikle deve veya fil sırtına konan, karşılıklı oturma düzeni bulunan kapalı sepet anlamında kullanılır. Kubbealtı Lügati.

2.3. Görevler ve Lojistik Fonksiyonlar

Asya kökenli devlet geleneklerinde ordu, merkezî otoritenin ve siyasal yapının temel dayanağını oluşturmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Osmanlı toplumsal düzeni hangi kuramsal çerçeveden ele alınırsa alınsın, “ordu” ve “devlet” kavramları her zaman tahlilin odağında yer alır. Sürekli genişleme politikası izleyen bir imparatorluğun askerî gücü, devletin hem meşruiyetinin hem de bekasının ana unsuruydu. Bu nedenle Osmanlı Devleti esasen askerî bir imparatorluk karakteri taşımaktaydı.

Anadolu’daki önceki Türk topluluklarında olduğu gibi Osmanlı toplumunda da savaş, bir geçim kaynağı ve hayat biçimi hâline gelmişti. Toplum, savaşın gerektirdiği şekilde örgütlenmiş; askerileşmiş ve ordulaşmıştı (Bozdemir, 1982: 40-50). Bu yapı içerisinde her asker sınıfı belirli vecibeleri yerine getirmekle mükellefti. Çorbacılar da bu sistemin önemli bir parçası olarak hem savaş alanında hem de ordunun idarî ve lojistik düzeninde önemli roller üstlenmişlerdi.

Osmanlı ordusunda çorbacı her orta veya bölüğün iç düzeni, disiplini, mühimmat ve erzak tedariki çorbacının sorumluluğundaydı (Uzunçarşılı, 1988: 234). Çorbacılar, yalnızca askerî komuta zincirinde değil, aynı zamanda ordunun lojistik, güvenlik ve asayiş hizmetlerinde de görev yapmaktaydılar.

Arşiv belgeleri çorbacıların görev çeşitliliğini açık biçimde göstermektedir. Donanma-ı Hümayun’da topçu efradı arasında görev yapan çorbacılar Kemanice’ye top sevk eden topçuların başında bulunan çorbacılar Rodos ve Düzceada kalelerine mühimmat ulaştırmakla görevli çorbacılar bu çok yönlü işlevin örneklerindendir (BOA, AE. SAMD. II. 9/894; BOA, AE. SMMD. IV; BOA, C. AS. 11/457).

Çorbacılar çoğu zaman ordunun sefer hazırlıklarında ve mühimmat taşımacılığında görevlendirilmiştir. Örneğin Vidin Kalesi’ne mühimmat sevkıyatı, Niğbolu cephanesinden çıkarılan barutun taşınması veya Belgrad ve Niş kalelerine barut nakli gibi birçok görev çorbacılar tarafından yerine getirilmiştir⁶ (BOA, C.AS.12/517; BOA, AE. SMST. IV. 19/1394; BOA. AE. SMST. III.14/913; BOA. C.AS. 23/1008).

⁶ Erzurum kalesinde alıkonulan şahî top arabaları ve mühimmatları üzerine bir çorbacı ile elli nefer top arabacıları toparın getirilmesi için tayin olunduğu BOA, C.AS. 28/1259. Orduya gönderilecek eczayı nakle memur edilen oaktan bir nefer çorbacı gönderilmesi BOA, C.AS. 47/2172 Gazze’deki sürat toparının tekerleklerin tamiri için Arabacı Ocağı tarafından gönderilen

Bununla birlikte çorbacıların yalnızca savaş alanında değil, barış zamanında da orduya hizmet ettikleri görülür. Kalelerin onarımı, köprülerin tamiri ve yeni yolların açılması gibi inşâî görevlerde bulunmuşlardır. Mısır çorbacılarından Mahmut Çorbacı'nın Kahire'deki seddin tamirinde görevlendirilmesi bu tür hizmetlerin örneklerindendir (Efendi, 2019: 112). Ayrıca mühimmatın güvenli şekilde taşınması, gemi malzemelerinin temini gibi teknik işlerde de çorbacılar aktif rol oynamıştır. Galata'daki kalafat mahzeninde görev yapan emin çorbacısı, hem gemilerdeki personeli denetlemiş hem de düzeni sağlamakla yükümlü olmuştur (Toroser, 2011: 32).

Çorbacıların görevleri yalnızca cephe ve lojistik faaliyetlerle sınırlı kalmamış, toplum güvenliği ve asayişin sağlanmasında da önemli bir rol oynamıştır. Sınırlardaki birliklerde görevli çorbacılar, düşman topraklarına yapılan akınlarda istihbarat toplamanın yanı sıra askerî disiplin kapsamında avcılık faaliyetlerine de katılmıştır. Bu görevler, hem güvenliğin sağlanması hem de askerî eğitim açısından belirleyici olmuştur (BOA, C.AS. 736/30900; BOA, C.ZB. 56/2766).

Çorbacıların yardımcıları konumunda “yamak çorbacıları” bulunmaktaydı. Bu kişiler, hem seferlere katılır hem de kalelerde asayiş sağlardı. Erzurum ve Ahışa kalelerinde görevli yamak çorbacıları, sefer hazırlıklarında önemli rol oynamıştır (BOA, A.DVNSMHM. d. 99; BOA, C.AS. 314/12980; Özcan, 1993: 370).

Çorbacıların bir diğer görevi de devşirme oğlanlarının toplanmasıydı. Devşirme sisteminin temel ilkeleri doğrultusunda, dürüst ve dindar çorbacılar oğlan toplamakla görevlendirilirdi. Toroser'in aktardığına göre, çorbacıların bu süreçte keyfî davranışlarının önüne geçilmesi için sıkı tedbirler alınmış, köylülerin rencide edilmemesi ve haksız para alınmaması açıkça yasaklanmıştır⁷ (Toroser, 2011: 16).

çorbacılar BOA, AE. SSLM. III. 253/14682, Seferiye takımı tekmili için Islatna kazasından satın alınacak namlular ile kılıç kabzalarını getirecek çorbacı BOA, C.AS. 318/13150. Edirne ahırına gönderilip kışlak emini marifetiyle damgalanarak teslim alınan hayvanların tımarı için bir çorbacı tayinine BOA, C.AS. 180/7842.

⁷ “Bunlara defter verince o çorbacılarından akçe almamak gerekir ki çorbacılar da; biz bu emri ve defteri üçer, dörder yük akçeye aldık diye fazla yeniçeri alıp, her birinden üçer, dörder bin akçe alıp, her bir sürüye 30-40 yeniçeri almasınlar. Onlar da akçe verdik diye, yolda ve izde halkı incitmeyeler, kalabalık olup fazla yemek parası almayalar, önüne gelen köye konmayıp, sakın etraftaki köylere akın edip yemek parası almayalar ve önlerine gelen köylere koyun, kuzu teklifi etmeyeler. Çorbacılar akçe vermeden alınca, sürüye az adam koyarlar, uslu yoldaş koyarlar ki oğlanları terbiye ederek, doğru yoldan saptırmayalar. Yolda zulüm ederlerse, tımara ve kaleye

Osmanlı taşra teşkilatında çorbacılar, yalnızca askerî bir ünvanın temsilcileri değil, aynı zamanda yerel düzeyde güvenlik, idare ve ikmal işlevlerini yerine getiren önemli zümre mensuplarıydı. Arşiv kayıtlarında, onların görevlerinin çeşitliliği ve kapsamı açık biçimde görülmektedir.

Çorbacılar ve diğer zabıtların, bütün kolluklarda üçer ay nöbet tutmakla yükümlü olduklarına dair bir belge taşrada güvenlik hizmetlerinin rotasyon esasına dayalı biçimde sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu uygulama, yerel asayişin sürekliliğini sağlamakla birlikte, bölgesel idarenin merkezle koordinasyon içinde işlemesine de hizmet etmekteydi (BOA, C.AS. 955/41527).

Askerî idare içerisinde ise çorbacılar, zaman zaman lojistik sorumluluklar da üstlenmişlerdir. Nitekim Yaş taraflarında kışlamak üzere Cebeciler Ocağı'ndan gönderilen dalkılıç bayraklarının senetlerini götürmekle görevlendirilen çorbacılar, sadece savaş alanında değil, ordunun hazırlık ve ikmal süreçlerinde de aktif rol oynamışlardır(BOA, C.AS. 617/26031).

2.3.1. İaşe Hizmetlerinde Çorbacıların Rolü

İaşe hizmetleri, tarih boyunca orduların savaş alanlarında başarı kazanmasında en belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Her bir askerin düzenli, yeterli ve kesintisiz biçimde beslenmesi, ordunun savaş kabiliyetini doğrudan etkileyen temel faktörlerden biridir. Osmanlı Devleti'nin uzun süreli askerî seferleri yürütürken, ordunun iaşesini belirli bir plan ve düzen dâhilinde sağlamaya yönelik çabalarının önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Osmanlı ordusunun temel iaşe maddeleri arasında hubz (ekmek), zahire (tahıl ürünleri) ve peksimet (kurutulmuş ekmek) yer almaktaydı (Kuter, 2013: 41-45). Sefer öncesinde, menzillerdeki ambarlara depolanan unlardan fırıncılara parası ödenerek ekmek pişirilir; kimi zaman ise çevre kazalardan sürsat vergisi kapsamında zahire toplanırdı. Özellikle peksimet, beş ila altı yıl arasında bozulmadan dayanabilmesi sayesinde, fırın imkânının bulunmadığı sefer bölgelerinde ordunun temel besin kaynaklarından biri olmuştur. Bu çerçevede, iaşe tedarik ve dağıtım süreçlerinde yalnızca lojistik görevlilerin değil, sahadaki askerî birimlerin idarecilerinin de rol aldığı görülmektedir.

çıkacaklarını bilip, zulmetmezler çünkü bir daha Ocak'a gelmeyeceklerini bilirler ve sürüyü edeple ağa kapısına getirirlerdi” Toroser, 2011, s. 16.

Nitekim arşiv belgeleri, çorbacıların doğrudan savaş görevlerinin yanı sıra iâşenin temin ve sevkinde de aktif sorumluluk üstlendiklerini ortaya koymaktadır. Örneğin Belgrad ve Niş kalelerine siyah barut taşımakla görevlendirilen çorbacılar, görevleri sırasında harcırahlarıyla birlikte peksimet verilmesi (BOA, C.AS. 23/1008), iâşe malzemesinin aynı zamanda lojistik destek kapsamında kullanıldığını göstermektedir. Benzer biçimde, Edirne'ye mühimmat gönderen iki çorbacıya üç ay boyunca her gün on iki hubz (ekmek) ve iki okka lahm (et) tayin edilmiştir (BOA, C.AS. 1019/44699; Kallek, 2007: 338-339). Ayrıca Sofya serhaddi vekili Ali Çorbacı'nın arzı üzerine, Dergâh-ı Âli Cebeci neferatına ekmek ve et tahsis edilmesine karar verilmiştir (BOA, AE. SMHD. I. 29/1764). Bu örnekler, çorbacıların iâşe düzeni içinde zaman zaman idarî ve koordine edici bir rol üstlendiklerini göstermektedir.

Osmanlı ordusunun iâşe sisteminde yalnızca un ve ekmek değil, et temini de kritik bir yer tutmaktaydı. Et (lahm), yani koyun ve sığır eti, asker için başlıca protein kaynağını oluşturmuyordu. Koyun eti, sığır etine kıyasla orduda daha yaygın tüketilmekteydi; zira sığır, hem tarımsal üretimde hem de nakliye faaliyetlerinde önemli bir işgücü kaynağı olarak görülmekteydi (Kılıç, 2014: 36). Bu çerçevede, 10 reste bir res miri için mubayaa olunan 5.683 koyunun sayımının Çorbacı Hacı Konstantin'e teslim edilmesi (BOA, C.ML. 248/10297), çorbacıların yalnızca askerî görevlerde değil, aynı zamanda iâşe tedarik zincirinin idaresinde de aktif rol üstlendiklerini göstermektedir.

Buna ek olarak, çorbacıların bazı dönemlerde av faaliyetlerine katılarak ordunun et ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulundukları anlaşılmaktadır. Osmanlı ordusunda av, yalnızca bir eğlence veya sportif etkinlik değil, aynı zamanda iâşe sisteminin tamamlayıcı bir unsuru olarak işlev görmekteydi. Sefer güzergâhlarında ya da menzil bölgelerinde avlanan hayvanların etleri, askerî birlikler için geçici bir beslenme kaynağı sağlarken, bu durum çorbacıların iâşe zinciri içindeki rollerinin yalnızca tedarik ve dağıtım sınırlı kalmayıp, doğrudan gıda temini ve kaynak yaratma faaliyetlerini de kapsadığını ortaya koymaktadır⁸.

⁸ Yeniçeri Ocağı'ndan 33. sekbanların çorbacısına: sefer olmadıkça 33 sekban çorbacısı olanların umumen orta ve bayrağı neferatıyla Istranca ve havalisinde dağlarda geyik ve zığın avlamaları talep edilmiştir. Avlanan hayvanlardan pastırma yapmaları ve bu göreve sefer zamanında da devam etmeleri istenilmiştir BOA, A. DVNSMHM. d. 126.

Askerî ve idarî işlevlerinin yanında, bazı çorbacıların geleneksel üretim faaliyetlerinde de rol aldığı görülür. İstanbul kadısına gönderilen bir arzuhalde “lahana turşusunun çorbacılar tarafından kurulduğu” belirtilmektedir (BOA, A. DVNS. MHM. d. 88). Bu kayıt, çorbacıların yalnızca ordunun beslenme düzeninde değil, aynı zamanda toplumsal gıda üretimi ve muhafaza pratiklerinde de aktif rol oynadıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sefer hâlindeki ordunun temel besin kaynaklarından bir diğeri ise zahireydi. Bu kapsamda arpa, buğday, un, bulgur ve pirinç gibi tahıl ürünleri, askerî beslenme düzeninin önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Bu bağlamda, Bender ve Akkirman tarafına memur edilen topçu çorbacısına on kile (ağırlık ölçü birimi) arpa verilmesi (BOA, AE. SMMD. IV. 10/1036; Kütükoğlu, 2012: 73-74) veya Kemaniçe’ye top götüren topçular çorbacısına yine on kile arpa verilmesi gibi örnekler, tahılın savaş hazırlığında temel bir unsur olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, Raşova’ya tayin olunan topçular çorbacısına arpa ve un verilmesi (BOA, AE. SMMD. IV. 12/1226) de bu lojistik zincirin devamlılığını ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde, Raşova’ya tayin olunan topçular çorbacısına arpa ve un verilmesine dair nüzul emrine tezkire (BOA, AE. SMMD. IV. 12/1226) ve İsakçı’ya cephe mühimmatı nakleden çorbacıya peksimet ve arpa verilmesi hakkında nüzul emrine gönderilen tezkire (BOA, AE. SMMD. IV. 11/1109) belgeleri, çorbacıların sadece askerî yürüyüşlerde değil, aynı zamanda iâşe organizasyonunun yürütülmesinde de etkin rol oynadıklarını göstermektedir.

Bu uygulamalar, Osmanlı ordusunda iâşenin “sürsat, nüzul ve iştirâ” gibi farklı yöntemlerle sağlandığını ortaya koymaktadır (İşbilir, 2007: 311-312). Çorbacılar ise bu süreçte, hem sevkiyat hem de dağıtım safhasında görev alarak ordunun kesintisiz beslenme sisteminin işleyişinde önemli bir rol oynamışlardır.

3. ÇORBACILARIN ÜCRET, TAYİNAT VE HARCIRAH DÜZENİ

Yeniçeriler, Akdeniz ve Avrupa’daki muasır askerî teşkilatlarla kıyaslandığında yüksek ve düzenli maaş alan bir asker sınıfıydı. Üç ayda bir ödenen ve “ulufe” olarak adlandırılan bu maaşların düzenli biçimde verilmesine büyük önem atfedilirdi. Vecibelerin yerine getirilmesi için her türlü

maddi imkân sağlanır, dolayısıyla çorbacılar da rütbelerine göre bu imkânlardan faydalanırlardı.

Yeniçerilerin ulufeleri Ağa Kapısı'nda topluca sayılır, her odanın çorbacısına sırayla teslim edilirdi. Sayım esnasında odanın çorbacısı yoksa maaş kesesi odabaşına verilirdi. Bu keselerin ağzı mühürlenir ve ruznameci, veznedar ve yeniçeri kâtibi huzurunda teslim edilirdi. Böylece maaşlar hazine önünde tevzi olunmuş olurdu (Uzunçarşılı, 1988: 420). Üç ayda bir yapılan bu ödeme sonrasında, neferlerin paylarına düşen miktarların dağıtımı da yine çorbacılar tarafından yapılırdı. Çorbacı, o anda görevde olmayan askerin maaşını emaneten saklar ve daha sonra kendisine ulaştırırdı (Özcan, 1993: 370).

İncelenen belgelerde çorbacıların maaşlarına ilişkin net bir miktar belirtilmemekle birlikte, XVII. yüzyılda İstanbul ağasına bağlı Acemi Ocağı çorbacılarının yevmiye 18 akçe civarında bir ücret aldığı anlaşılmaktadır (Özcan, 1993: 370). Maaşlarının yanı sıra, uzun mesafeli görevlere tayin edilen çorbacılara beytûlmalden belirli bir harcırah (ecir) da ödenmekteydi. Bu ödenekler genellikle peşin verilir, görev zorluğu ve mesafe dikkate alınarak miktarı değişiklik gösterirdi.

Arşiv kayıtları, çorbacıların görevleri sırasında çeşitli harcırah ve ödeneklerle desteklendiğini göstermektedir: Vidin'deki büyük köprü bakayasından kalan ham demirlerin Ruscuk'a nakline memur bir çorbacıya 25 kuruş harcırah verilmiştir (BOA, C.NF. 50/2456). Anapa Kalesi'ndeki 79 topçu neferinin başbuğluğuna tayin edilen çorbacıya yol parası ödeneği verilmiştir (BOA, C.AS. 549/23005). Boğaz Hisarı'ndaki kullanılmaz durumda olan topları İstanbul'a getiren Dergâh-ı Âli çorbacısına Hazine-i Âmire'den 2000 kuruş ödenmiştir (BOA, AE. SMMD. IV. 50/5739). Ayrıca iki çorbacıya 200 kuruş yol parası ve 120 kuruş atıye (hediye, teşvik ödemesi) verilmiştir (BOA, C.BH. 140/6754). Öte yandan, bayram vesilesiyle yeniçeri çorbacılarına iki kese divanî verildiği anlaşılmaktadır (BOA, C. SM. 33/1663).

Bu örnekler, çorbacıların maaş dışında görevlerine bağlı olarak harcırah, yol masrafı ve atıye gibi çeşitli maddi destekler aldıklarını göstermektedir. Ancak belgelerde genellikle sadece ödeme kaydı yer almakta, miktar belirtilmemektedir.

Yeniçeri Ocağı'nın temel ihtiyaçları büyük ölçüde devlet tarafından karşılanmaktaydı. Bu ihtiyaçların başında ekmek, tuz, buz, et (lahm) ve bazı temel iâşe maddeleri gelmekteydi. Örneğin, Cebehane-i Âmire Ocağı'nın et

tayinatının kesintiye uğraması üzerine, ocakta görevli çorbacı, kâtip ve diğer görevlilerin et tayinatlarının yeniden verilmesine dair bir irade çıkarılmıştır (BOA, AE. SMHD. II. 34/2148).

Çorbacıların görev mahallerine tayin edildiklerinde, maaş ve harcırahlarının yanı sıra temel iâşe malzemeleri de aynî veya nakdî olarak kendilerine tahsis edilirdi. Bu tahsisler arasında un, et, ekmek, arpa ve hayvan gibi ürünler bulunmaktaydı. Nitekim Sofya serhaddi vekili Ali'nin arzı üzerine, Dergâh-ı Âli Cebeciyânı'na yeni tashih edilen çorbacı neferatı için ekmek ve et tayinatı verilmesi (BOA, AE. SMHD. I. 29/1764) talep edilmiştir. Aynı şekilde, Enderun cephanesinden mühimmat getiren neferat için erzak ve yiyecek verilmesi (BOA, AE. SMHD. I. 29/1763) ve İstanbul'dan gelen turnacılar, çavuşlar ile çorbacılar günlük ekmek, et ve arpa tayinatlarının verilmesi (BOA, C.AS. 181/7870) yönünde belgeler mevcuttur.

Yiyecek ve erzak miktarları, görevdeki asker sayısına göre değişmekteydi. Genellikle bu masraflar miri (devlet) hazinesinden karşılanırdı (BOA, AE. SMST. II. 31/3059). Ancak bazı durumlarda ödemelerin mukataa veya nüzul gelirlerinden yapıldığı da görülmektedir (Pul, 2016: 124-125). Örneğin, Tekfurdağı'nda ikamet eden Macar Kralı Rokofçı'nın oğlu maiyetine tayin edilen Dergâh-ı Âli yeniçerileri ortası çorbacısının tayinatı için alınan ekmek ve et bedelinin, İstanbul gümrüğü mukataasından karşılanması talep edilmiştir (BOA, AE. SAMD. III. 142/13818).

Bu örnek, askerî iâşenin finansmanında tek bir kaynağa bağımlı olunmadığını, aksine malî yükün farklı gelir kalemleri arasında dağıtıldığını göstermektedir. Bu çerçevede, merkezî bütçenin yanı sıra yerel malî kaynakların da devreye sokulması, devletin askerî ve lojistik ihtiyaçlara karşı esnek bir malî organizasyon benimsediğini ortaya koymaktadır. Özellikle olağanüstü dönemlerde, bölgesel kaynakların kullanılması hem idarî sürecin hızlanmasını sağlamış hem de merkezî hazinenin üzerindeki potansiyel baskıyı azaltmıştır. Dolayısıyla bu tür kayıtlar, Osmanlı malî yapısının çok katmanlı işleyişini ve taşra-idare merkezleri arasındaki işbirliğinin malî-idarî boyutunu açıkça yansıtmaktadır.

4. ÇORBACILARIN TAYİN VE ATAMASI

Osmanlı Devleti'nde tayin ve atama işleri, bürokratik düzenin temel taşlarından birini oluşturmuş ve Ruûs Kalemi bu sürecin idaresinden sorumlu

olmuştur. Sözlükte “baş, kişi, şahıs” anlamına gelen *re’s* kelimesinin çoğulu olan *ruûs*, Osmanlı idaresinde zamanla “atama” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Küçük rütbelerin tevcihine ilişkin buyruk veya berata karşılık gelen ruûs, sadaret makamından verilen resmî yazılar olarak tanımlanmıştır (Sami, 2005: 674). XVI. yüzyıl sonlarına kadar çeşitli atamaların kaydedildiği defterler “ruûs defteri” olarak anılmış; XVII. yüzyıldan itibaren bazı görevlere ilişkin tezkireler de bu isimle anılmaya başlanmıştır.

Belgelere göre, Cebeciler Ocağı’nda üçüncü kethüdanın baş kethüdalığa, dördüncü kethüdanın üçüncü kethüdalığa, başçavuşun dördüncü kethüdalığa ve bir çorbacının da başçavuşluğa tayin edilmesi (BOA, C.AS. 155/6842); Ruscuk Meclis-i Kebiri azasından Mavridi’nin yerine Terifon Çorbacı’nın atanması (BOA, A.MKT. NZD. 373/19) gibi örnekler, Ruûs Kalemî’nin işleyişine dair açık göstergelerdir. Ayrıca, Dergâh-ı Âli Topçular Ocağı’nda yeni kurulan ortalara tayin edilen çorbacıların maaşlarının *kısteyn mevacicp icmaline* dâhil edilmesi (BOA, C.AS. 452/18845; BOA. C.AS. 452/18846) veya yeni açılan orta cemaatlerine yapılan tayinler, bu sürecin belgelenmiş örneklerindendir⁹. Bu tür terfiler ve tayinler, çorbacılık makamının yalnızca liyakat ve teşkilat düzeni çerçevesinde değil, aynı zamanda çeşitli durumlara göre farklı intikal biçimleriyle de şekillendiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, Osmanlı uygulamasında hizmetin devamlılığı ve ailelerin mağdur olmaması amacıyla çorbacılık görevlerinin miras yoluyla devredildiği de görülmektedir. Nitekim İskenderiye Sancağı’nda vefat eden Recep Çorbacı Mehmet’in görev yeri ve sorumlulukları, Resule tevcihiyle belirlenmiştir (BOA, AE. SMST. II. 54/3319). Benzer şekilde, Dergâh-ı Ali Topçuları Ocağı’nda 48. cemaat çorbacısının vefatı sonucunda, boşalan orta odabaşı pozisyonu Hacı Hamza’ya verilmiştir (BOA, C.AS. 756/31870). Bu örnekler, çorbacılık makamının bazı istisnai durumlarda aile veya yakın çevre içinde intikal ettiğini, dolayısıyla Osmanlı askerî-idarî geleneğinde hem kurumsal

⁹ Dergâh-ı Ali Topçu Ocağı’nın 750 kuruş senelik maaşla kapı çukadarı olan Numan Ağa’nın yeni açılan 62. orta cemaatine çorbacı nasp olunduğundan yerine Hüseyin’in tayini ve senedinin talebi BOA, C.AS.452/18848. Dergâh-ı Ali Topçular Ocağı’ndan, ordudan İstanbul’a gelen 5 orta ile çorbacılarının ve Palaslı Mehmet Paşa maiyetinden avdet eden süvarilerin tayinlerinin verilmesi BOA, C.AS. 779/32993. Silistre muharebesinden dönen çorbacı 20 neferin tayinlerinin talebi BOA, C.AS. 1075/47374, Dergâh-ı Ali Topçuları Çorbacılarından Bölükbaşı el-hac Mustafa Ağa’nın ocak kethüdası olmasıyla, bölükbaşılığı rütbesinin Ali Halil’e tevcihi BOA, AE. SMST. III. 258/20699.

devamlılık hem de sosyal destek mekanizmasının birlikte işlediğini göstermektedir.

Tayin işlemleri yalnızca askerî değil, idarî ve malî düzenin de ayrılmaz bir parçasıydı. Ruûs, devletin merkezileşme ile yerinden yönetim arasında denge kurduğu bürokratik sistemin yazılı zeminini oluşturuyordu. Devlet-i Aliyye, atamaları genellikle merkezden yürütmüş; bu sayede hem yerel gelirlerin hem de harcırah ve tayinatların kontrolünü sağlamıştır. Tımar sistemine bağlı olmayan görevlendirmelerde ruûs, tayin sürecinin temel merhalesi sayılmıştır.

Her ne kadar sistem düzenli bir hiyerarşi içinde yürütülse de, belgelerde zaman zaman usulsüz tayin örnekleri de görülmektedir. Örneğin, bir bölük çorbacısının tayininde usule aykırı davranılması üzerine III. Selim'in Hatt-ı Hümayun'u ile düzeltme yapılmıştır (BOA, TSMA. E. 524/80).

5. ÇORBACILARIN TERFİ VE NİŞANLARI

Osmanlı bürokrasisinde memurların görevdeki başarıları ve liyakatleri, çeşitli terfi ve nişanlarla ödüllendirilmekteydi. Bu bağlamda, memurların aldığı rütbe ve nişanlar, kariyerlerinin en önemli göstergelerinden biri olarak Ahvâl-i Sicil Defterlerinde düzenli bir şekilde kaydedilmekteydi. Sözlükte “sicil”, resmî belgelerin kaydedildiği kütük ve devlet memurlarının resmî vukuatlarını ihtiva eden defter anlamına gelirken, “sicill-i ahvâl” memurların tercüme-i hâllerinden resmîyete intikal eden hususları ifade etmektedir. Bu defterlerde ayrıca memurun doğum yılı, baba adı, eğitim durumu, görevleri, eserleri, kazandığı mükâfatlar ve aldığı cezalar gibi bilgiler de yer almaktadır (Sarıyıldız, 2009: 134-135). Böylece sicil sistemi, hem memurların kariyerini takip eden hem de ödülleri resmî olarak belgelendiren kurumsal bir işlev görmüştür.

Çorbacı sınıfına ait belgeler incelendiğinde, bu tayin ve nişan uygulamalarının disiplinli ve sistematik bir biçimde yürütüldüğü görülmektedir. Örneğin, Tırnova metropolidi Neafanos ile Baş Çorbacı Yorgi'ye beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiş (BOA, A. DVN. 111/28), bu ödüller hem askerî liyakati hem de görevdeki sürekliliği vurgulamaktadır. Ayrıca, elli yıl boyunca Topçular Ocağı'nda görev yapmış olan yüz yaşındaki Hasan'a, Topçubaşı Ali Ağa'nın arzıyla yevmiyesine ek olarak on beş akçe terakki (ek ödeme) verilmiştir (BOA, İE. AS. 15/1434). Bu örnekler, yalnızca

bireysel başarıyı değil, aynı zamanda sadakat, uzun süreli hizmet ve uzmanlığın resmî belgelerle ödüllendirildiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, çorbacıların terfî ve nişanları çoğu zaman ailevi ve hiyerarşik bağlarla da ilişkilendirilmiştir. Belgelerde, çorbacı görevlerinin ölüm veya şehitlik gibi durumlarda çocuklara veya yakınlarla devredildiği görülmektedir. Praviş'deki miri yuvarlak fabrikası çorbacısı Mehmet'in ölümü üzerine, sabık çorbacı İbrahim'in yerine oğlu Mehmet Tahir'in tayini sadrazamın arzı ve Hatt-ı Hümayunu ile gerçekleştirilmiştir (BOA, TSMA. E. 793/39). Benzer şekilde, Dergâh-ı Ali çorbacılarından 29. cemaatin çorbacısının vefatı sonrası, görev ikinci cemaatten Ali Mehmet'e tevcih edilmiştir (BOA, AE. SMST. III. 73/5373). Bu durum, Osmanlı ordusundaki çorbacı sınıfının kurumsal sürekliliği ve ailevi devamlılığı açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, çorbacıların rütbe, nişan ve maaş artışlarıyla ödüllendirilmesi; hem bireysel liyakatin hem de ordunun kurumsal hafızasının korunmasını sağlayan bir mekanizma işlevi görmüştür. Terfî nişanları ve tayin uygulamaları, yalnızca birer ödül sistemi olmaktan öte, Osmanlı ordusunun personel yönetimi, bağlılık ve uzmanlığın sürekliliği açısından merkezi bir rol oynamıştır. Böylece, bürokratik kayıtlar ve sicil defterleri, hem geçmişin belgelenmesi hem de ordunun kurumsal sürekliliğinin sağlanmasında kritik bir işlev üstlenmiştir.

6. ÇORBACILARIN TEKAÜT VE MÜTEKAİTLİKLERİ (EMEKLİLİK)

Osmanlı bürokrasisinde “tekaüt” kavramı, devlet hizmeti gören görevlilerin yaşlılık, hastalık veya malullük nedeniyle görev yapamaz hâle gelmesini ifade eden bir terimdir. Sözlükte, “oturmak” manasındaki “kuûd” kökünden türeyen “tekâud” (teka‘ud), başlangıçta “bir işle ilgilenmemek, o işi reddetmek” anlamına gelirken, daha sonra “emeklilik” anlamını kazanmıştır. Günümüz Türkçesinde bu kavram, “emekli” ve “emeklilik” kelimeleri ile karışlanmaktadır. Tekaüt olan kimselere ise “mütekait” denilmektedir.

XV. yüzyıl ortalarından itibaren, sefîye, ilmiye ve kalemiye gibi temel meslek alanlarında hizmet veren görevlilerin, yaşlılık, hastalık veya malullük durumlarında ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendilerine maaş tahsis edilmesi, tekaüt terimine malî bir içerik kazandırmıştır (BOA, AE. SMST. III.

358/28678). Bu uygulama özellikle görevlerini ifa edemeyecek derecede yaşlanan, sakatlanan veya uzun süreli hastalığa maruz kalan devlet görevlilerinin geçimlerini güvence altına almayı amaçlamaktaydı. Arşiv kayıtları, ileri yaş nedeniyle görevden çekilen devlet ricaline belirli miktarlarda tekaüt maaşı bağlandığını göstermektedir. Sağlık sorunları sebebiyle vazifesini sürdüremeyen memurlar ise hem tekaüt maaşı almış, hem de görevleri uygun görülen başka şahıslara devredilmiştir. Örneğin Dergâh-ı Âlî Cebeciler Ocağı'ndan Cebeci Başî Mustafa'nın, ihtiyar ve hastalık sebebiyle tekaüdüğe sevk edildiği ve görevinden ayrıldığı görülmektedir (BOA, AE. SMST. III. 105/8005; BOA, AE. SMST. III. 258/20707).

Osmanlı askerî teşkilatında emeklilik, özellikle yeniçeriler açısından mühim bir statü değişimi niteliği taşımaktaydı. Ulûfe kayıtlarında emekli yeniçeriler “mütekait” ve kimi belgelerde “oturak” adıyla anılır; bu terim askerlikle bağını tamamen koparmış ve aktif görevden ayrılmış neferleri ifade ederdi. Başlangıçta emekli olan bir yeniçerinin tekaüt maaşı, Acemi Ocağı'nda aldığı ulûfeyi aşamazken, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren günlük ortalama 3 akçe civarına yükselmiş, zamanla minimum 4 ve maksimum 8 akçeye kadar çıkmıştır. Daha yüksek rütbeli zabıtlar ise ulûfe defterlerinin sonunda ayrı kaydedilir ve genellikle 150-200 akçe arasında değişen emeklilik maaşı alırlardı. Örnek olarak, İstanbul Baruthanesi Barutçubaşı'sı Uzun Mehmet'in azli sonucu, çorbacı olarak tekaüte tevcih edilen bir kişinin maaşı 120 akçe olarak belirlenmiştir (BOA, C.AS. 815/34659).

Yeniçerilerin emeklilik süreci için genellikle “amelmande” tabiri kullanılmaktaydı. Tekaüt maaşları, II. Selim dönemine kadar şehremininden veya selâtin cami evkafının fazlasından sağlanırken, II. Selim döneminde bu maaşlar cülûs bahşişiyle birlikte üç ayda bir ulûfe ile ödenmeye başlanmıştır. Ulûfe defterlerinde, her ortanın ve bölüğün son kısmına emekli olanların adları ve ruznameleri kaydedilmekteydi. Ayrıca, emekli yeniçerilere fiilen görev yapanlar gibi elbise (çuha) verilmesi de alışkanlık hâline gelmiştir. İstanbul dışındaki bir yerde ikamet etmek isteyenler ise maaşlarını gittikleri yerin mukataasından tahsil edebilmekteydi (İpşirli, 2011: 340-341).

Bu düzenlemeler, Osmanlı ordusunda çorbacı ve diğer kapıkulu mensuplarının hizmet sürekliliği ve sosyal güvenliğinin sağlanması açısından sistemli bir mekanizma oluşturduğunu göstermektedir. Tekaüt uygulaması,

yalnızca bireysel hakkın korunmasını değil, aynı zamanda ordunun kurumsal istikrarını destekleyen bir unsur olarak işlev görmüştür.

SONUÇ

Yeniçeri Ocağı, 1826 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin merkezî kuvvetlerini teşkil eden muvazzaf askerlerin temelini oluşturmuş, Osmanlıların askerî örgütlenme anlayışında özgün bir örnek teşkil etmiştir. Anadolu Selçukluları ve Mısır Memlûklerinde benzeri uygulamalar bulunmakla birlikte, Osmanlılar bu sistemi kendi bürokratik ve askerî yapıları çerçevesinde oldukça geliştirmişlerdir. Bu yapının temel unsurlarından biri olan çorbacılar, Acemi ve Yeniçeri Ocaklarına mensup bölük/orta kumandanlarına verilen genel bir ünvan olarak ortaya çıkmıştır. İaşe ve mutfak hizmetleriyle sınırlı bir görev tanımına sahip olmayıp, askerî lojistik, mühimmat nakli ve personel idaresi gibi stratejik sorumluluklar üstlenmişlerdir. Böylece ocak teşkilatının askerî ve idarî bütünlüğünün sağlanmasında etkin bir konumda bulunmuşlardır.

Çorbacılar, görev tanımlarına bağlı olarak çeşitli isimlerle anılmış (yayabaşı, bölükbaşı vb.) ve rütbe ilerlemesiyle yeniçeri ağalığına kadar yükselme imkânı bulmuştur. Belgeler, çorbacıların hem ordu içi barut, top, fişek, demir, kömür ve tüfek gibi mühimmatların naklini sağladığını hem de zaman zaman mutfak işlerine katkıda bulunduklarını göstermektedir. Bu çok yönlü görev tanımı, çorbacıların ordunun düzenli işleyişindeki merkezi rolünü ortaya koymaktadır. Ayrıca çorbacıların yanında görev yapan yardımcıları (yamakan çorbacılar), hem baş çorbacıya destek olmuş hem de dış hizmetlerde görev almışlardır.

Ordu içindeki iaşe ve temel ihtiyaçların sağlanması, çorbacıların başlıca sorumlulukları arasında yer almıştır. Peksimet, ekmek, et, un ve arpa gibi malzemeler hem günlük tüketim hem de uzun yol seferleri için önceden temin edilmiştir. Yolda ihtiyaç duyulan malzemeler, binek hayvanları ve diğer lojistik gereksinimler devlet tarafından sağlanmış, böylece ordunun disiplinli ve sürekli bir şekilde sefer yapabilmesi temin edilmiştir. Bu sistem, Osmanlı askerî bürokrasisinde lojistik ve malî disiplinin merkezi bir anlayışla yürütüldüğünü göstermektedir.

Çorbacıların maaş, tayinat ve harcırahları, görev yaptıkları mesafe ve sorumluluklarına göre belirlenmiş, uzun yol ve özel görevlerde ek ödenekler verilmiştir. Terfi ve nişan uygulamaları, devletin askerî liyakat ve sadakati

teşvik etme politikasının bir parçası olarak uygulanmış; babadan oğula veya ordu içi tevcihlerle çorbacılık müessesesi devam ettirilmiştir. Ayrıca hastalık veya yaşlılık gibi sebeplerle emekliye ayrılan (tekaüt olan) çorbacılara belirli bir maaş tahsisi yapılmış, ulûfe defterlerinin son kısımlarına isimleri eklenerek maaş ve diğer hakları güvence altına alınmıştır.

Sonuç olarak, çorbacılar Osmanlı ordusunun görünmeyen ama hayati işleyişini sağlayan aktörleri olarak değerlendirilebilir. Görev tanımları, maaş ve harcırah uygulamaları, terfî ve nişan mekanizmaları ile tekaüt sistemleri, ordunun sürekliliğini ve işlevselliğini güvence altına alan bütüncül bir askerî ve bürokratik sistemin parçasını oluşturmuştur. Çorbacılar, askerî lojistik, personel yönetimi ve disiplinin sağlanması bakımından merkezî ve taşra arasındaki koordinasyonun sağlanmasında kritik bir rol oynamış, Osmanlı askerî teşkilatının karmaşık ve çok katmanlı yapısının anlaşılmasına ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri (AE.):

I. Mahmud (SMHD. I): 29/1763, 29/1764

II. Ahmed (SAMD. II): 9/894

II. Mahmud (SMHD. II): 34/2148

II. Mustafa (SMST. II): 54/3319

III. Ahmed (SAMD. III):123/12119

III. Mustafa (SMST. III): 130/10162, 258/20699, 14/913, 358/28678, 73/5373

III. Selim (SSLM. III): 253/14682

IV. Mehmed (SMMD. IV):12/1226, 10/1036, 11/1109, 50/5739

IV. Mustafa (SMST. IV): 19/1394

Bab-ı Asafi (A.):

Name-i Hümayun Defterleri (A. DVNSMHM. d.): 126, 81, 77, 99

Divan-ı Hümayun Kalemî (A. DVN.): 111/28

Bab-ı Defter (D.):

Başmuhassebe Kalemî (D. BŞM.): 18382

Matbah-ı Amire Eminliği (D. BŞM. MTE.): 11293

Cevdet (C.):

Askeriye (C. AS.): 815/34659, 1145/50891, 152/6722, 452/18848, 76/3579, 11/457, 180/7842, 318/13150, 47/2172, 28/1259, 23/1008, 12/517, 779/32993, 1075/47374, 109/4926

Dâhiliye (C. DH.):1/44

Saray (C. SM.): 33/1663

Nafia (C. NF.): 50/2456

Maliye (C. ML.): 284/10297

Zaptiye (C. ZB.): 56/2766

İbnül Emin (İE.):

Askeriye (İE. AS.): 15/1434

Hilat (İE. HLT): 4/378

Maliyeden Müdevver (MAD.):

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD. d.): 17178

Sadaret (A.):

Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT. NZD.): 373/19

B. Topkapı Saray Arşivi (TSMA.):

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA. e.): 793/39, 524/80

C. Tetkik Eserler

Ahışhalı, R. (2008). “Ruus”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (35), 272-273.

Ahışhalı, R. (2011). “Terakki”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (40), 479-481.

Akgündüz, A. (1996). “Gedik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (13), 541-543.

Ateş, O. (2000). “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Asker İaşesi”. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 290.

Beydilli, K. (2013). “Yeniçeri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (43), 450-462.

Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını.

Elibol, A. (2009). “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”. *Akademik Bakış*, 3 (5), 23-24.

Fayda, M. (1991). “Ata”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (4), 33-34.

İpşirli, M. (2011). “Tekauit”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (40), 340-341.

İşbilir, Ö. (2007). “Nüzul”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (33), 311-312.

Kallek, C. (2002). “Kile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (25), 567-570.

Kallek, C. (2007). “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (33), 338-339.

Kılıç, M. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Batı ve Doğu Seferlerine Konya Kazasının Lojistik Katkısı (1700-1750)* (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kuter, M. (2013). “Ekmeğin Tarihi”. *Ekonomik ve Tarih Dergisi*, 41-45.

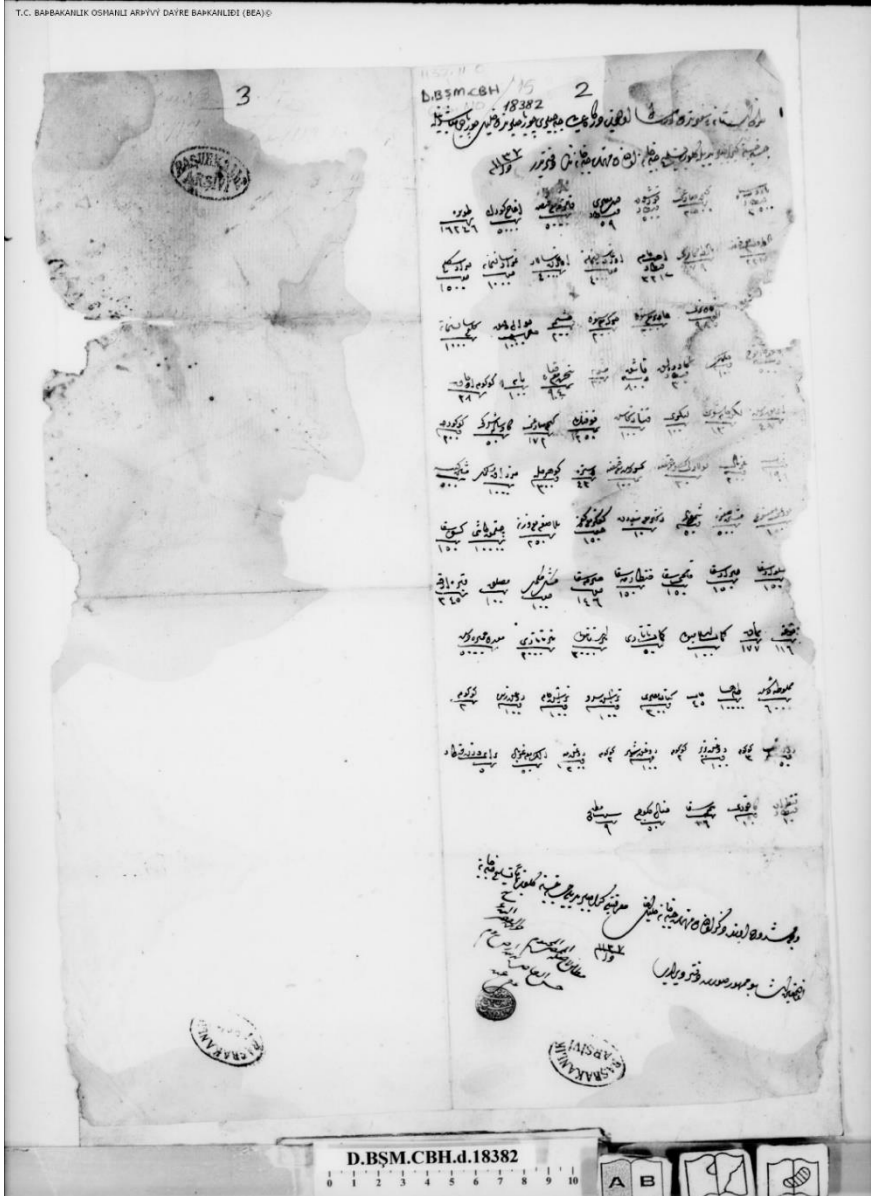
- Kütükoğlu, M. (2012). “Tezkire”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (41), 73-74.
- Marsilli, G. (1934). *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitabı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*. (1. Baskı). Çev. Kaymakam Nazmi, Ankara: Büyük Erkânıharbiye Matbaası.
- Öz, M. (2017). “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”. *İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü*, 12.
- Özcan, A. (1992). “Bölük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (6), 324-325.
- Özcan, A. (1993). “Çorbacı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (8), 369-370.
- Özcan, A. (1994). *Eyyubi Efendi Kanunnamesi Tahlil ve Metin*. (1. Baskı). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Özcan, A. (1994). “Devşirme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (9), 254-257.
- Özcan, A. (2007). “Pencik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (34), 226-228.
- Özcan, A. (2012). “Turnacıbaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (41), 428.
- Özcan, A. (2013). “Zağarcıbaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (44), 75-76.
- Özcan, A. (2019). “Kul Kethüdası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (EK-2), 89-90.
- Özcan, A. (2019). “Saksoncubaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (EK-2), 451-452.
- Pul, A. (2016). *Turnacıbaşılık*. (1. Baskı). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1991). “Avarız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (4), 108-109.
- Sami, Ş. (2005). *Kamus-ı Türki*. (2. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sarıyıldız, G. (2009). “Sicil-i Ahval Defterleri “, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (37), 134-136.
- Tabakoğlu, A. (2011). “Tekâlif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (40), 336-337.

- Toroser, T. (2011). *Kavanin-i Yeniçeriyan*. (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1948). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. (1. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*. (1. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yakut, E. (2012). "Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması". *KEBİKEÇ*, (33), 24-25.
- Yılmaz, Z. (Ed.). (2019). *İzzî Tarihi*. (6. Baskı). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

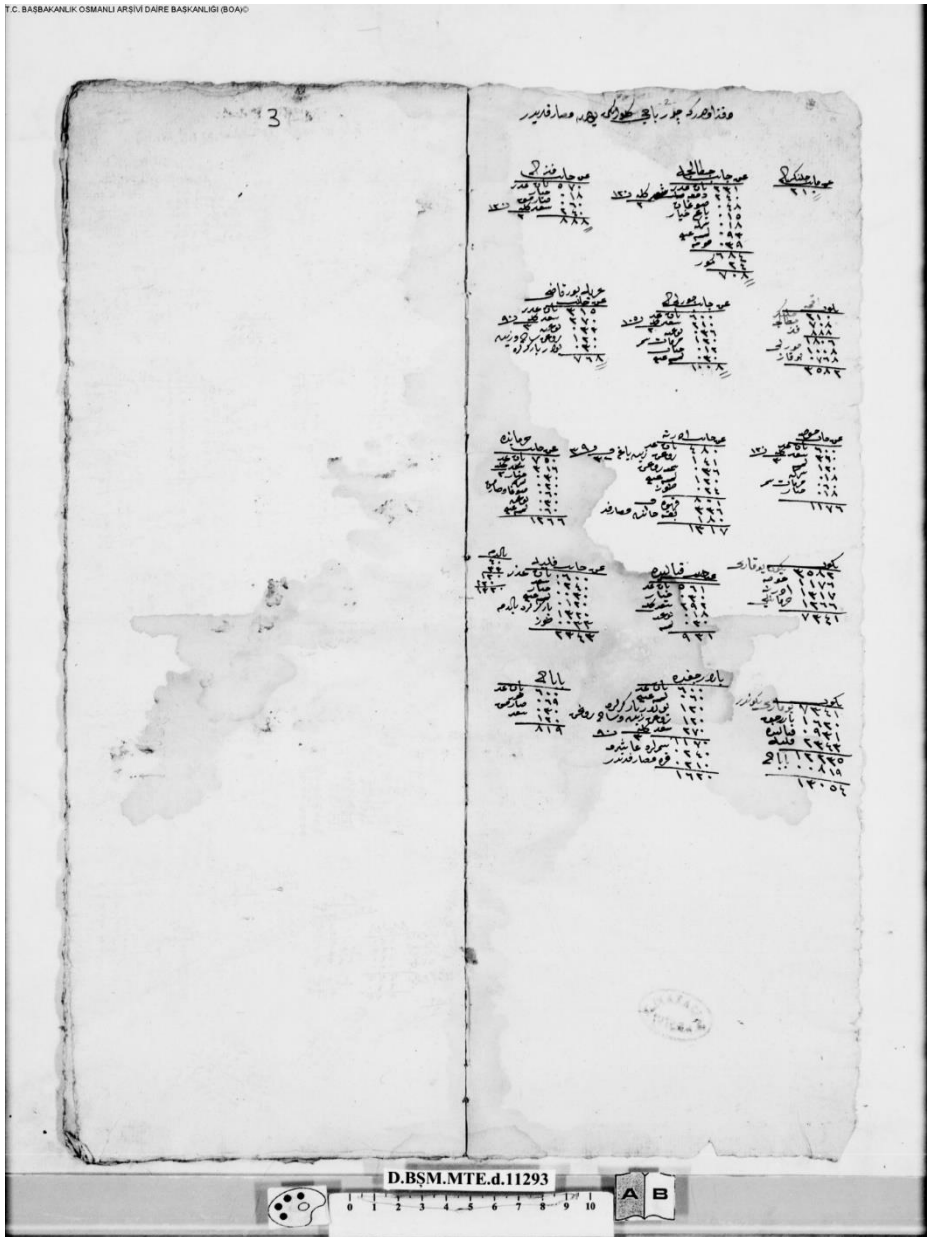
D. İnternet Kaynakları

Kubbealtı Lugatı, <https://www.lugatim.com/s/mahfe>

EKLER

EK 1: İstanbul'dan Görevlendirilen Çorbacı Halil Ağa'nın Erzurum Cephanesine Teslim Ettiği Cephane Mühimmatı (BOA, D. BŞM. CBH. d. 18382)

EK 2: Samakov'dan İstanbul'a Gelen Çorbacının Yolda Yaptığı Matbah (Mutfak)
Masraflarını Gösteren Defter (BOA, D. BŞM. MTE. d. 11293).

غفر له الله
الفضل

1591

و اضم تعينان هربايات و سرلي تعينان و سر و اواز و ملحوظات و مباحثات:

[illegible][illegible]

12
 12

OSMANLI ARŞIVI		
C.A.S.		
1145	50891	.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

EK 4: Çorbacı, (Recueil. Dessins originaux de costumes turcs s.39)

BÖLÜM VII

MALİ TASNİFTEN TOPLUMSAL VE MEKÂNSAL YAPIYA: 17. Yüzyıl Antakya'sında Hâne Statülerinin Dağılımı

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ¹

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.18078490>

¹ Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep, TÜRKİYE.
agunduz@gantep.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-9559-1402

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyıl, mali bunalımlar, Celâli hareketleri, nüfus dalgalanmaları ve tımar sistemindeki çözülme ile karakterize edilen bir kriz ve yeniden yapılanma dönemidir. Uzayan savaşlar, vergi tabanının daralması, taşrada güvenlik sorunları ve toprak düzenindeki bozulma, devletin mali yapısını derinden sarsmıştır. Bu süreçte merkezî otorite, hem taşrada hem de şehirlerde tebaasının gerçek mali gücünü daha ayrıntılı biçimde tespit etme ihtiyacı duymuş; bu çerçevede avâriz ve nüzul gibi olağanüstü vergilerin tahsisinde hâne temelinde geliştirilen derecelendirme sistemlerine başvurmuştur (İnalcık, 2003:56; Çakar, 2004:423).

Başlangıçta yalnızca olağanüstü durumlarda başvurulmuş fevkalade bir yükümlülük olan avâriz, 17. yüzyılda fiilen süreklilik kazanarak düzenli tahsil edilen bir vergi türüne dönüşmüştür (Sahillioğlu, 1991: 109). Bu dönüşüm, şehirlerde gelir dağılımını daha görünür hâle getirmiş, devlet-reaya ilişkisini yeniden şekillendirmiş ve hâne düzeyinde mali kapasitenin ölçülmesini zorunlu kılmıştır. Böylece vergi tahsili, yalnızca teknik bir mali işlem olmaktan çıkıp, şehir toplumunun sosyo-ekonomik dokusunu doğrudan etkileyen bir mekanizma hâline gelmiştir.

Bu bağlamda ortaya çıkan alâ-evsât-ednâ tasnifi, yalnızca teknik bir vergi düzenlemesi değil, aynı zamanda Osmanlı şehir toplumunun sosyal hiyerarşisini anlamaya elverişli bir analitik araç niteliği taşımaktadır. Avarız-hâne defterlerinde kullanılan bu üçlü sınıflandırma, görünüşte yalnızca mali bir kategori gibi dursa da, gerçekte şehir toplumunun sosyo-ekonomik katmanlaşmasını yansıtan bir gösterge hâline gelmiştir. Hânelerin alâ, evsât ve ednâ şeklinde derecelendirilmesi, hem vergi yükünün mali güce göre dağıtılmasını hedeflemekte, hem de devletin kentli nüfusun yapısal özelliklerini izlemesine imkân sağlamaktadır.

Bu çalışma, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)* tasnifinde bulunan 678 numaralı avâriz-hâne defterine dayanarak, 17. yüzyıl sonu Antakya'sında hânelerin bu üçlü tasnif çerçevesinde nasıl dağıldığını ve bu dağılımın toplumsal hiyerarşi, mekânsal statü coğrafyası ve reaya-askerî ayrımı ile nasıl kesiştiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilebilir:

Avâriz-hâne tasnifi, Antakya'nın sosyal ve mekânsal hiyerarşisini nasıl yansıtmaktadır?

Bu soruya cevap aranırken hem nicel hem de nitel yöntemler kullanılmakta; mahalle bazlı dağılımlar, mülkiyet biçimleri ve statü grupları arasındaki farklar sistematik biçimde değerlendirilmektedir. Antakya örneği, bu yönüyle Osmanlı şehirlerinde mali sınıflandırma ile toplumsal hiyerarşi arasındaki etkileşimi incelemek için elverişli bir zemin sunmaktadır.

1. ZAMAN, MEKÂN VE KAYNAK

1.1. Kronolojik Çerçeve: 17. Yüzyılın Son Çeyreği

Çalışma, kronolojik olarak 17. yüzyılın son çeyreğine odaklanmaktadır. Bu dönem, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun genel mali krizlerinin yoğunlaştığı hem de taşra şehirlerinde nüfus, mülkiyet ve üretim ilişkilerinin yeniden şekillendiği bir zaman dilimini temsil etmektedir. İncelenen defterin esas tarihi **1679/1089** olmakla birlikte, metin içinde 1698-1699/1110 yılına kadar yapılmış değişiklik ve tashihlerin işlenmiş olması, bize Antakya'nın yaklaşık yirmi yıllık bir süreç içerisindeki mali ve sosyal görünümünü yakalama imkânı vermektedir. Bu bakımdan defter, hem belirli bir zaman kesitini kaydeden, hem de geriye dönük eklemeleri barındıran karma bir belge niteliği taşır.

1.2. Mekânsal Çerçeve: Halep Eyaleti İçinde Antakya

Mekânsal olarak çalışma, Halep eyaletine bağlı bir kaza merkezi olan Antakya şehrine odaklanmaktadır. Antakya, 17. yüzyıl itibarıyla: Halep, İskenderun ve iç Anadolu'yu birbirine bağlayan ticaret güzergâhlarının kavşağında yer alması, Hz. İsa havarileri ve Habibü'n-Neccar anlatılarıyla bağlantılı dinî-manevî merkez niteliği, çarşı-pazar örgütlenmesi, mahalle yapısı ve dini-idari kurumlarıyla klasik Osmanlı şehir tipolojisini yansıtmaları bakımından dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Antakya, ne İstanbul ve Halep gibi bir anakent ne de küçük bir kasaba ölçüsündedir. Daha çok orta ölçekli bir taşra şehri olarak Osmanlı kent dokusunun tipik unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır.

1.3. Ana Kaynak: 678 Numaralı Avâriz-Hâne Defteri

Araştırmanın temel kaynağını, Osmanlı Arşivi Başkanlığı'nda bulunan MAD 678 numaralı avâriz-hâne defteri oluşturmaktadır. Defter, Halep vilayetine bağlı kazaların 1679/1089 tarihli avâriz-hâne tahririni içermektedir.

Antakya'ya ait kayıtlar, defterin 2-45. sayfaları arasında yer almakta olup şehirde toplam 1605 hâne bulunduğu görülmektedir (BOA, MAD, 678:2-45). Bu hâne sayısı, çalışmanın nicel inceleme temelini oluşturur. Ancak hâne kavramı dar anlamda bir çekirdek aileyi değil; çoğu zaman geniş aileleri, birlikte yaşayan akraba topluluklarını veya ortak üretim-tüketim birimlerini ifade eder. Dolayısıyla defter, sıkı bir demografik nüfus sayımından çok mali ve kurumsal temelli bir hâne anlayışını yansıtmaktadır.

Kayıtlarda hâne, kaysarlık ve havş gibi farklı mesken türleri, bunların mülkiyet statüleri ile hânelerin *alâ-evsât-ednâ* şeklindeki mali sınıflandırmaları ayrıntılı biçimde gösterilmiştir. Bunun yanında hâne reislerinin isimleri ve sosyal statülerine (reaya, askerî-vergiden muaf-) ilişkin bilgiler de düzenli biçimde kaydedilmiştir. Bu veri düzeni, söz konusu mali tasnifin mahalle düzeyinde karşılaştırmalı olarak izlenmesini mümkün kılmaktadır.

Tüm bu özellikleriyle MAD 678 numaralı avâriz-hâne defteri, Antakya'nın 17. yüzyıl sonundaki toplumsal ve mekânsal yapısını incelemek için hem mali tarih hem de şehir sosyolojisi açısından son derece zengin ve güvenilir bir kaynak niteliğindedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: Osmanlı Mali Sisteminde Hâne ve Alâ-Evsât-Ednâ Tasnifi

2.1. Avâriz Sistemi ve Hâne Kavramı

Hâne, Osmanlı'da toplumsal, ekonomik ve mali düzenin temel ölçü birimi olup, vergi ve nüfus tespitleri bu çerçevede yapılmıştır. Sayımlarda yalnızca vergi verebilecek durumda olan nüfus esas alınmış; bu nedenle aile reisleri ile kazanç sağlayabilecek erkek fertler kayda geçirilmiştir. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, *avâriz hânesi* ve *hâne-i gayr ez-avâriz* olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Avâriz hâneleri, vergiye tâbi olan veya fiilen vergilendirilen hâneleri ifade ederken; hâne-i gayr ez-avâriz, kamu hizmeti yürütenleri, resmî ve dinî görevliler ile bedensel engeli bulunan kimseleri kapsamakta ve bu grupların vergiden tamamen ya da kısmen muaf olduklarını göstermektedir (Barkan, 1979:13-19; Sahillioğlu, 1991: 109).

Avâriz, başlangıçta savaş, seferberlik ve büyük imar faaliyetleri gibi olağanüstü durumlarda başvurulacak geçici bir yükümlülük iken, 17. yüzyılda giderek yarı sürekli bir gelir kalemine dönüşmüştür (Sahillioğlu, 1991: 109).

Celâli hareketleri, uzun süreli savaşlar ve tımar gelirlerindeki kayıplar, devleti avâriz ve benzeri nakdî yükümlülükler üzerinden merkeze kaynak aktarmaya yöneltmiştir.

Bu çerçevede tutulan avâriz-hâne defterleri, belirli bir yerleşimde avâriz mükellefî hâneleri saymak ve derecelendirmek amacıyla düzenlenmiş ayrıntılı kayıtlardır. Bu bağlamda hâne, hem mali hem de toplumsal bir kategori olarak karşımıza çıkar. Hane halkının büyüklüğü, üretim kapasitesi, mülkiyet durumu ve mesleki konum, o hanenin avâriz yükünü taşıma potansiyelini belirlemektedir.

2.2. Alâ: Üst Düzey Mali Kapasite

Alâ hâneler, avâriz sisteminde en yüksek mali kapasiteye sahip birimleri ifade eder. Bu hâneler; aktif ticaretle uğraşan tüccarları, yüksek gelirli zanaatkârları, kayda değer mülk ve sermaye sahibi reaya ailelerini ve ekonomik bakımdan güçlü askerî zümre mensuplarını içermektedir. Alâ kategorisinin mekânsal dağılımı, üst gelir gruplarının hangi mahallelerde yoğunlaştığını ve şehrin üst statü gruplarının merkezi olarak kümелendiği alanların nerelerde oluştuğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2.3. Evsât: Orta Düzey Mali Kapasite

Evsât hâneler, ekonomik açıdan orta düzeyde yer alan ve şehir toplumunun geniş bir bölümünü oluşturan kesimi temsil eder. Bu gruba; küçük ve orta ölçekli zanaatkârlar, küçük tacirler ve mütevacı mal varlığına sahip reaya aileleri dâhildir. Orta tabakanın genişliği, bir şehirde gelir dağılımının görece dengesi ve sosyal hareketlilik imkânları hakkında önemli ipuçları sunar.

2.4. Ednâ: En Zayıf Mali Kapasite

Ednâ hâneler, en düşük vergi ödeme kapasitesine sahip kesimi ifade eder. Bu kategori çoğunlukla sınırlı üretim gücüne sahip fakir aileleri; yaşlılık, engellilik, dul kalma gibi sosyal kırılganlık durumlarını ve mülksüz veya geçici/gündelik işlerle geçinen reaya gruplarını kapsar. Ednâ kategorisinin sayısal ve mekânsal yoğunluğu, bir şehirde yoksulluğun derinliği ve mekânsal eşitsizliklerin niteliği hakkında önemli bilgiler sunar.

Osmanlı sistemi içinde imam, müderris, hatip, seyyid gibi dinî gruplar ile sipahi, cebeci, gönüllü, zuamâ vb. askerî unsurlar kural olarak vergiden

muaftır; bununla birlikte hâne tasnifinde bu kesimlerin mali ve statüsel konumlarının dolaylı izdüşümleri görülebilmektedir.

2.5. Hâne Tasnifi ve Toplumsal Tabakalaşma

Alâ-evsât-ednâ tasnifinin en kritik özelliği, mali kapasiteye dayanmakla birlikte, toplumsal hiyerarşi ile büyük ölçüde örtüşmesidir. Hâne sınıfı; hâne reisinin statüsü (reaya-askerî²), mesken türü (ev, kaysarlık, havş³), mülkiyet yapısı (mülk, vakıf, müşterek) ve mahallenin konumu (merkez/çeper) gibi unsurlarla yakından ilişkilidir. Bu nedenle alâ-evsât-ednâ tasnifi, Osmanlı şehirlerindeki “*statü coğrafyasının mali yüzü*” olarak okunabilir.

3. YÖNTEM

3.1. Analiz Birimi ve Nicel Çözümleme

Çalışmada temel analiz birimi hâne, mekânsal analiz birimi ise mahalledir. Defterde kaydı geçen 1605 hâne, önce alâ-evsât-ednâ tasnifine göre sayısal olarak dağıtılmış; ardından şehir genelindeki oranlar, mahalle bazındaki kompozisyon, reaya-askerî ayırımına göre dağılımlar şeklinde tamamlayıcı tablolara dönüştürülmüştür.

Ele aldığımız defterde hâne sahiplerinin mali kapasiteleri, isim kayıtlarına eklenen özel işaretlerle sistematik biçimde gösterilmiştir. Bu işaretleme yöntemi, devletin vergi yükümlülüklerini hâne bazında doğru biçimde sınıflandırabilmesi açısından önemlidir. Defterde her hâne sahibinin adının üzerine, onun mali durumunu gösteren bir harf işaretlenmiştir:

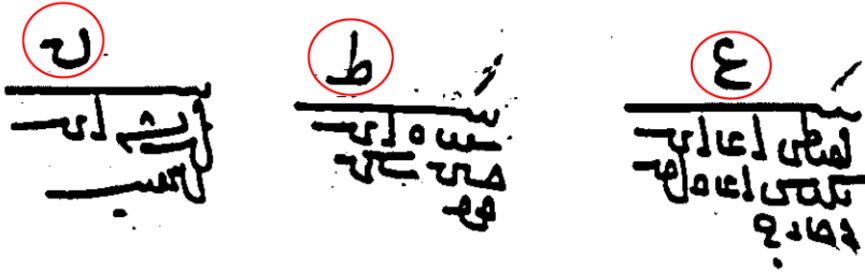
“ع” (Alâ): Mali gücü en yüksek hâneler

“ط” (Evsât): Orta gelir grubu hâneler

“ن” (Ednâ): Düşük gelirli veya zayıf durumda olan hâneler

² Osmanlı toplumunda nüfus, hükümdar otoritesini temsil eden idareci, asker ve ulemâdan oluşan **askerî** sınıf ile bunun dışında kalan reâyâdan meydana gelmektedir. (bk. Halil Sahillioğlu, “Askerî”, *DİA*, 1991, C. 3, s.488.

³ **Kaysarlıklar** (kaysariye/kısariyye), ticaret amacıyla şehre gelenlerin kısa süreli konaklama ve kiralama ihtiyaçlarını karşılayan, genellikle çok sayıda oda veya ev biriminden oluşan, yoğun kullanım kapasitesine sahip yapıları ve hem mülk hem de vakıf statüsünde örnekleri mevcuttu. **Havşlar** ise daha çok yarı kırsal nitelik taşıyan ve ağırlıklı yoksul kesimlerin barındığı, ev ve kulübelere dönüşen mülk veya vakıf statüsünde kaydedilebilen yerleşim alanlarıdır. (bk. Enver Çakar, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, *Belleten*, Ağustos 2004, C. 68, S. 252, s. 450.

Ayrıca, şehirdeki evler “*beyt-i ...*” şeklinde kaydedilmiş; kendi evinde oturanlar için “*sâkin-i hod*”, kirada oturanlar için ise “*sâkin-i ecir*” ibaresi kullanılmıştır. Her kayıta meskûn kişinin hangi mali kategoriye (alâ (A), evsât (T), ednâ (N)) ait olduğu mutlaka belirtilmiştir.

Defter tertibinde dikkat çeken bir diğer husus, her mahalle kaydının sonunda bu üç kategorinin ayrı ayrı toplamalarının verilmesi ve mahalle toplamalarının şehir geneline ilişkin bir yekûn oluşturacak şekilde bir araya getirilmesidir. Böylece hem mahalle ölçeğinde hem de şehir bütününde sosyo-ekonomik dağılım nicel olarak izlenebilir hâle gelmiştir. Bu uygulama, Osmanlı mali bürokrasisinin hâneleri yalnızca vergi birimi olarak değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik statü göstergesi olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

3.2. Yöntemin Sınırlılıkları

MAD 678 defterinin bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle defter, belirli bir tarihe ait anlık bir görünüm sunar; uzun dönemli değişim ancak farklı tarihlere ait defterlerle karşılaştırma yapıldığında izlenebilir. Hâne kavramı, kadın ve erkek rolleri, kuşaklar arası dayanışma ve günlük işlerin paylaşımı gibi ayrıntıları tam olarak yansıtmaz. Ayrıca avârız sisteminin mali niteliği sebebiyle, bazı hânelerin gerçek ekonomik durumu, vergisel kaygılarla olduğundan farklı gösterilmiş olabilir.

Buna rağmen defter, mahalleler arası farkları ve reaya-askeri karşıtlığını analiz etmek için yeterince zengin ve sistematik bir veri kümesi sunmaktadır. Bu çalışma, bu sınırları gözetererek defteri mali tasnif ile toplumsal hiyerarşi arasındaki ilişkileri çözümlemeye yönelik bir kaynak olarak kullanmaktadır.

4. ANTAKYA'DA MALİ SINIFLANDIRMA VE TOPLUMSAL YAPI

4.1. Üçlü Mali Hiyerarşinin Genel Çerçevesi

17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı şehirlerinin toplumsal örgütlenmesini belirleyen en önemli unsurlardan biri, avâriz-hâne sisteminin dönüştürdüğü mali sınıflandırma mekanizmaları olmuştur. Antakya örneği, bu dönüşümün şehir ölçeğinde nasıl somutlaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Avârizin olağanüstü bir yükümlülük olmaktan çıkarak düzenli tahsil edilen bir vergi türüne dönüşmesi, devleti hâne birimini esas alan daha ayrıntılı bir tasnif geliştirmeye yöneltmiş; bu tasnif de şehirlerde hem mali gücün görünürleşmesini hem de toplumsal hiyerarşinin belirginleşmesini sağlayan bir araç hâline gelmiştir.

Antakya'ya ait avâriz-hâne verileri, *alâ-evsât-ednâ* biçimindeki üçlü derecelendirmenin, şehir ölçeğindeki sosyo-ekonomik ayrışmayı nasıl yansıttığını açık biçimde göstermektedir.

4.2. Genel Dağılım: Üçlü Mali Hiyerarşinin Niceliksel Çerçevesi

Antakya'da toplam 1605 hâne kaydı tespit edilmiştir. Bunların üçlü mali hiyerarşi içindeki dağılımı şu şekildedir:

Alâ	(A)	: 84 hâne	: yaklaşık % 5,2
Evsât	(T)	: 401 hâne	: yaklaşık % 25,0
Ednâ	(N)	: 1120 hâne	: yaklaşık % 69,8

Bu dağılım, şehir toplumunun geniş bir *alt kesim*, onu tamamlayan belirgin bir *orta kesim* ve sayıca oldukça sınırlı bir *üst kesimden* oluştuğunu göstermektedir. Alâ hânelerin nicelik olarak sınırlı oluşu, Antakya'da yüksek gelirli ve imtiyazlı unsurların toplumsal yapı içindeki düşük oranına; buna karşılık ednâ hânelerin baskınlığı ise sıradan reaya kitlesinin şehir nüfusunu belirleyici ölçüde oluşturduğuna işaret etmektedir (bk. Tablo 1).

Bu üçlü hiyerarşik ayırım, yalnızca mali yükümlülük kapasitesini değil, aynı zamanda statü, meslek grupları, mülkiyet biçimleri ve mahalle temelli kentsel örgütlenme ile iç içe geçen bir toplumsal yapılanmayı da yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu sınıflandırma, vergi sisteminin ötesinde, Antakya'da toplumsal tabakalaşmanın ve mekânsal ayrışmanın temel göstergelerinden biri niteliğindedir.

4.3. Mali Tasnif ile Statü Grupları Arasındaki Bağlantılar

Alâ, evsât ve ednâ hânelerinin hangi statüye (reaya-askerî-havş-kaysarlık) denk geldiğine baktığımızda çarpıcı bir tablo çıkıyor Buna göre alâ hanelerin 45'i askerî (vergiden muaf) hâneler, 30'u reaya hâneleri, 7'si kaysarlık ve 2'si havştır.

Veriler, alâ kategorisinin özellikle askerî zümre ve kurumsal mülkiyet tipleri (kaysarlık, havş gibi) ile daha sık örtüştüğünü göstermektedir. Alâ hânelerinin önemli bir bölümü vergiden muaf askerî zümre mensuplarına veya yüksek statülü görevlilere aittir. Reaya içinde alâ kategorisinde yer alan hâneler de mevcuttur; ancak bunlar nicelik bakımından sınırlı olup genellikle ekonomik açıdan güçlü aileleri temsil etmektedir.

Tablo 1: Antakya Şehrinde Hâne (Ala, Edna, Evsat) Dağılımı

No	Mahalle Adı	Hâne	Hânedeki Oturma Durumu			Reaya			Askeri (Vergiden Muaf)			Havş			Kaysarlık		
			Ev sahibi	Kiracı	Belirsiz	Ala	Evsat	Edna	Ala	Evsat	Edna	Ala	Evsat	Edna	Ala	Evsat	Edna
1	Meydan	36	6	2	28	-	1	20	2	5	3	-	3	2	-	-	-
2	Dört Ayak	86	16	6	64	-	7	60	1	6	6	-	1	1	3	1	-
3	Tabi-i Sofular	104	71	1	32	-	3	95	-	2	3	-	1	-	-	-	-
4	Sekâkin	15	7	-	8	2	7	3	2	1	-	-	-	-	-	-	-
5	Sofular	134	113	-	21	-	10	118	-	-	4	-	2	-	-	-	-
6	Kanavât	60	57	1	2	-	1	59	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Gabdur	64	49	-	15	-	12	46	1	4	-	-	1	-	-	-	-
8	Hallâbü'n-Nemle (Uncular)	55	44	-	11	-	10	32	2	4	5	-	1	-	1	-	-
9	Debbûs	28	19	-	9	1	5	16	1	1	4	-	-	-	-	-	-
10	İmrân	44	36	1	7	-	7	24	2	3	7	-	-	-	1	-	-
11	Havâre	46	31	1	14	-	8	21	1	8	5	-	1	-	-	2	-
12	Şeyh Ali	48	36	-	12	-	5	35	1	2	5	-	-	-	-	-	-
13	Habibü'n-Neccar	190	62	3	125	4	39	113	11	15	8	-	-	-	-	-	-
14	Tut	220	5	-	215	4	44	134	2	4	32	-	-	-	-	-	-
15	Kantara (Paşa)	82	-	-	82	4	33	23	3	11	8	-	-	-	-	-	-
16	Şirince	28	-	-	28	-	2	21	1	2	2	-	-	-	-	-	-
17	Sarı Mahmud	40	-	-	40	1	3	32	1	2	1	-	-	-	-	-	-
18	Saha	25	1	2	22	-	17	4	1	2	1	-	-	-	-	-	-
19	Şenbek	38	3	-	35	7	12	9	2	3	5	-	-	-	-	-	-
20	Mukbil	28	4	-	24	1	6	11	4	4	2	-	-	-	-	-	-
21	Cami-i Kebir	45	2	1	42	2	15	19	2	3	4	-	-	-	-	-	-
22	Kastel	50	1	1	48	3	19	13	3	4	6	-	1	-	1	-	-
23	Mahzen	107	1	-	106	1	20	73	2	7	1	2	-	-	1	-	-
24	Günlük (Rimat)	32	-	-	32	-	8	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1605	564	19	1022	30	294	1005	45	93	112	2	11	3	7	3	-

Evsât hanelerin 294'ü reaya, 93'ü askerî ve geri kalanı havş ve kaysarlıktır. Dolayısıyla bu kategori, hem ekonomik açıdan güçlü reaya hânelerini hem de askerî zümrenin daha düşük gelirli kesimlerini kapsayan bir orta gelir bandı niteliği taşır. Bu kesim, hem mali açıdan hem de mekânsal yerleşim bakımından şehrin sosyal dengesini oluşturur.

Ednâ hanelerin 1005'i reaya, 112'si askerî, çok az bir kısmı havş, kaysarlıktan geliyor. Dolayısıyla bu kategorinin neredeyse tamamı reaya hânelerinden oluşur. Bu durum, Antakya'da alt gelir grubunun genişliğini göstermekte; emek yoğun üretim ilişkilerinin, küçük ölçekli esnaf ve zanaatkarlığın ve kırsal kökenli göçlerin yoğunluğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla ednâ kategorisi, bir yandan ağır vergi yükünü taşıyan geniş reaya kitlesini, diğer yandan gündelik üretim ve tüketim ekonomisinin temel unsurlarını ifade etmektedir.

5. MAHALLELER VE KENTSEL TOPLUMSAL YAPI

Osmanlı şehirlerinde mahalle, yalnızca bir yerleşim birimi değil, aynı zamanda dini, hukuki ve sosyal sınırlar taşıyan bir mikro-topluluk birimidir. İmam, mahalle kethüdası, ileri gelen aileler, vakıf yapıları, mescit ve çeşmeler gibi unsurlar, mahallenin hem kurumsal çerçevesini, hem de saygınlık düzeyini belirler. Bu nedenle, alâ-evsât-ednâ hâne tasnifinin mahalleler arasında gösterdiği farklılık, Antakya'nın "statü coğrafyası"nı anlamak için temel bir göstergedir.

5.1. Meydan Mahallesi

Meydan Mahallesi, Antakya şehir dokusunun hem idari hem de sosyal açıdan öne çıkan merkezlerinden biridir. Toplam 36 hânedan oluşan mahallede hâne dağılımı, ağırlıklı olarak evsât ve ednâ kategorilerinin hâkimiyetini göstermektedir. Mahallede 9 evsât ve 25 ednâ hânesi bulunması, Meydan'ın geniş bir orta-alt toplumsal tabakayı barındırdığını göstermektedir (BOA, MAD, 678:2-3).

Mahallede kaydedilen askerî zümre mensupları, özellikle yeniçeri ve tımarlı sipahilerin varlığı, buranın kısmen idari işlevlerle temas hâlinde olduğunu düşündürmektedir. Mülkiyet yapıları incelendiğinde, hem bireysel hem de kurumsal mülkiyetin bir arada bulunduğu; birkaç hânedeki kiracılık kaydının yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Meydan'ın hem yerleşik nüfusu

hem de geçici ihtiyaçlarla ev kiralayan hareketli unsurları barındırdığını göstermektedir.

Genel olarak Meydan Mahallesi, toplumsal çeşitliliği ve şehir merkezine yakınlığı nedeniyle orta-alt gelir gruplarının yoğun olduğu, ancak statü bakımından karma bir yerleşim alanı niteliği taşımaktadır.

5.2. Dört Ayak Mahallesi

Dört Ayak Mahallesi, 86 hâne ile Antakya'nın orta büyüklükteki mahallelerinden biridir. Mahallede 15 evsât ve 67 ednâ hânesi bulunması, alt tabakanın belirgin baskınlığını ortaya koymaktadır. Mahallede 4 alâ hânedен söz edilmesi ise, sosyal yapının tamamen homojen olmadığını, sınırlı da olsa üst gelir gruplarının varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (BOA, MAD, 678:3-5).

Askere mensup hânelerin yoğunluğu, mahallenin Osmanlı askerî teşkilatıyla ilişkili bir yerleşim karakteri taşıdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca mahalledeki kiracı hâne sayısının dikkat çekici düzede oluşu, Dört Ayak'ın konut piyasası açısından nispeten hareketli, dolayısıyla nüfus hareketliliği bulunan bir mahalle olduğunu düşündürmektedir.

Genel çerçeve içinde Dört Ayak Mahallesi, alt gelir gruplarının ağırlıkta olduğu, fakat askerî unsurların varlığı nedeniyle fonksiyonel açıdan çeşitlilik gösteren bir mahalle görünümü sunmaktadır.

5.3. Tabi-i Sofular Mahallesi

Tabi-i Sofular Mahallesi, 104 hâne ile Antakya'nın kalabalık mahallelerinden biridir. Mahallede evsât ve özellikle ednâ hânelerin baskınlığı (%94 ednâ) dikkat çekmektedir. Bu yapı, mahallenin belirgin bir alt gelir bölgesi olduğunu ortaya koymaktadır (BOA, MAD, 678:5-8).

Mahallede askerî zümreye mensup birkaç hâne mevcuttur; ancak bu sayılar genel nüfus dokusunu değiştirecek düzeyde değildir. Mahallede kiracılık ve mülkiyet ilişkileri incelendiğinde, çoğunlukla yerleşik reaya ailelerinin hâkim olduğu görülmektedir.

Tabi-i Sofular Mahallesi, Antakya'nın sosyo-ekonomik haritasında en yüksek alt tabaka yoğunluğuna sahip alanlardan biri olup, ekonomik gücü sınırlı geniş reaya kesiminin yerleşim alanı niteliğindedir.

5.4. Sekâkin Mahallesi

Sekâkin, sadece 15 hâne ile Antakya'nın en küçük mahallelerinden biridir; ancak yüksek oranda alâ ve evsât hâne barındırması nedeniyle dikkat çekici bir sosyo-ekonomik profile sahiptir. Mahalledeki 4 alâ ve 8 evsât hânesine karşılık yalnızca 3 ednâ hânesi bulunması, Sekâkin'i üst ve orta gelir gruplarının yoğunlaştığı seçkin bir yerleşim hâline getirmektedir (BOA, MAD, 678:8).

Askere mensup birkaç hâne ile küçük ölçekli ancak yüksek toplumsal saygınlığa sahip bir nüfus yapısı görülmektedir. Kiracı kaydının bulunmaması, mahallenin istikrarlı ve mülk sahibi ailelerden oluşan, içe kapalı bir sosyal çevre niteliği taşıdığını düşündürmektedir. Sekâkin Mahallesi, küçük ölçeğine rağmen şehir içinde yüksek toplumsal konum ve gelir düzeyiyle öne çıkan mahallelerden biridir.

5.5. Sofular Mahallesi

134 hâne ile Antakya'nın en büyük mahalleleri arasında yer alan Sofular, çok güçlü bir alt tabaka yoğunluğu sergiler. Mahallede 122 ednâ hânesi bulunması, Sofular'ı şehrin belirgin bir reaya yerleşimi hâline getirir. Bunun yanında evsât kategorisindeki 12 hâne sınırlı bir orta sınıf varlığına işaret etmektedir (BOA, MAD, 678:9-11).

Mahallede askerî zümreye ait hâne sayısı düşüktür; kiracı hâne kaydı bulunmaması ise bölgenin yerleşik, uzun süreli oturan nüfusa sahip bir mahalle olduğunu gösterir.

Genel olarak Sofular Mahallesi, Antakya'nın en yoğun alt gelir yerleşimlerinden biri olup, geniş reaya nüfusunun demografik ağırlığını taşımaktadır.

5.6. Kanavât Mahallesi

Kanavât, 60 hâne civarında bir yerleşim olmakla birlikte ednâ kategorisinin % 98 oranında yer aldığı son derece homojen bir sosyo-ekonomik yapıya sahiptir. Mahallede neredeyse hiç alâ veya evsât hâne bulunmaması, Kanavât'ı kesin biçimde alt gelir grubunun merkezi hâline getirmektedir (BOA, MAD, 678:11-13).

Mülkiyet yapıları çoğunlukla bireysel reaya mülkiyetine dayanır; kiracılık kaydının yokluğu, benzer şekilde mahallede uzun süreli oturan, aidiyeti güçlü hanelerin varlığına işaret eder.

Kanavât, Antakya şehir dokusunda en belirgin alt tabaka yoğunlaşmasının yaşandığı yerleşimlerden biri olup, sosyo-ekonomik açıdan düşük gelirli, düşük hareketliliğe sahip bir mahalle yapısı sunar.

5.7. Gabdur (Gabdûr) Mahallesi

Gabdur Mahallesi, Antakya'nın orta ölçekli yerleşim alanlarından biri olup toplam hâne yapısı, özellikle ednâ kategorisinin baskınlığı ile dikkat çeker. Mahalledeki hânelerin büyük çoğunluğu reayaya aittir ve hem ekonomik kapasite hem de sosyal statü açısından alt gelir grubunun yoğunlaştığı bir yerleşim görünümü sunar. Mahallede yer alan birkaç müşterek mülkiyet örneği, aile içi ortaklıkların veya birden fazla kuşağa yayılan mülkiyet ilişkilerinin varlığına işaret eder (BOA, MAD, 678:12-14).

Toplumsal yapı bakımından Gabdur Mahallesi, sınırlı sayıda evsât hâne barındırmakla birlikte alâ hâne bulundurmayan mahallelerden biridir. Kiracılık kaydının olmaması veya yok denecek kadar az olması, mahallede daha çok yerleşik, uzun süreli ailelerin barındığını işaret eden bir unsur olarak kaydedilmelidir.

5.8. Hallâbü'n-Nemle (Uncular) Mahallesi

Hallâbü'n-Nemle, Antakya'da hem nüfus yoğunluğu hem de ekonomik çeşitlilik açısından öne çıkan mahallelerden biridir. Mahalledeki hâne sayısı orta düzeydedir; ancak evsât ve ednâ kategorilerinin birlikte yoğunlaşması, burada güçlü bir orta-alt sınıf bileşimi oluşturur. Mahalle adının zanaatkâr bir faaliyetle ilişkilendirilmesi (Uncular), sosyal yapının üretim ve hizmet sektörleriyle bağlantılı olduğunu düşündürmektedir (BOA, MAD, 678:14-16).

Mahallede askeri zümreye mensup hânelerin bulunması, yerleşimin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda idari işlevlerle de temas hâlinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte mahallede yüksek oranlı bir ednâ baskınlığı söz konusudur; bu durum Hallâbü'n-Nemle'yi alt gelir gruplarının ağırlıkta olduğu bir bölge olarak tanımlar. Kiracı sayısının düşük olması, yerleşik nüfusun sürekliliğine işaret etmektedir.

5.9. Debbûs Mahallesi

Yaklaşık 28 hâne civarında bir yerleşim olan Debbûs Mahallesi, Antakya'nın en küçük ölçekli mahallelerinden biridir. Ancak sosyal bileşimi itibarıyla, küçük mahallelerin çoğunda olduğu gibi sınırlı ama homojen bir toplumsal yapı göstermez. Aksine, mahallede hem *evsât* hem de *ednâ* kategorileri bir arada bulunmakta, bu durum da Debbûs'un nispeten karma bir sosyo-ekonomik karaktere sahip olduğunu ortaya koymaktadır (BOA, MAD, 678:16-17).

Mahallede askeri zümreye mensup birkaç hâne kaydedilmiş olup, bu durum yerleşimin Osmanlı askerî-idari sistemiyle temas hâlinde olduğunu düşündürmektedir. Mülkiyet yapıları büyük ölçüde bireysel reaya mülkiyetine dayansa da, Debbûs Mahallesi'nin dikkat çeken yönü, küçük ölçeğine rağmen çeşitliliğe sahip bir gelir dağılımı sunmasıdır.

5.10. İmrân Mahallesi

İmrân Mahallesi, nüfus yapısında *ednâ* hânelerinin açık biçimde baskın olduğu mahallelerden biridir. Mahallede *evsât* hânelerin sınırlı sayıda yer alması, İmrân'ı belirgin bir alt gelir yerleşimi hâline getirmektedir. Mahalle hane yapısı, reaya nüfusunun ağırlığını taşımakta; askerî zümreye ait hâneler ise oldukça sınırlı kalmaktadır (BOA, MAD, 678:17-18).

İmrân Mahallesi'nin sosyo-ekonomik yapısında dikkat çeken unsur, ekonomik çeşitliliğin son derece düşük olmasıdır. Bu durum, mahallenin büyük ölçüde tek tip gelir düzeyine sahip hânelerden oluştuğunu; dolayısıyla Antakya'nın mekânsal eşitsizlik örüntüsü içinde düşük gelirli mahalleler kümesi içinde yer aldığını göstermektedir.

5.11. Havâre Mahallesi

Havâre, Antakya'nın orta büyüklükteki mahalleleri arasında yer almakla birlikte sosyal bileşimi, alt ve orta gelir gruplarının birlikte var olduğu bir yerleşim örüntüsü sergiler. Mahallede hem *evsât* hem de *ednâ* hânelerin bulunması, gelir düzeylerinin çeşitlendiği bir nüfus dokusuna işaret eder. Alâ kategorisinin yokluğu, mahallede yüksek gelir grubunun bulunmadığını göstermektedir (BOA, MAD, 678:18-20).

Mahallenin mülkiyet ilişkileri incelendiğinde, büyük ölçüde bireysel reaya mülkiyeti görülmektedir. Kiracılık kaydının olmaması veya yok denecek

kadar az olması, yerleşik nüfusun uzun süreli barınma eğilimini ortaya koyar. Havâre Mahallesi, büyük ölçüde küçük zanaatkârlık veya hizmet sektörü gibi alt-orta sınıf mesleklerle ilişkilendirilebilecek bir çalışan reaya mahallesi görünümü sunar.

5.12. Şeyh Ali Mahallesi

Şeyh Ali, Antakya şehir dokusunda hem dini hem de sosyal niteliği olan bir mahalledir. Toplumsal yapısı büyük ölçüde ednâ kategorisine dayanmakla birlikte, birkaç evsât hânenin varlığı mahallede sınırlı bir ekonomik çeşitliliğin bulunduğunu göstermektedir. Mahallede askerî zümreye ait hânelerin yokluğu, yerleşimin daha çok yerel ve dindar reaya topluluğu tarafından oluşturulduğunu düşündürür (BOA, MAD, 678:20-21).

Mahallenin adının bir dini otoriteye atıf yapması, burada dini görevlilerin veya vakıf çalışanlarının tarihsel olarak yerleşmiş olabileceğini akla getirir. Bu durum, mahalle yapısının ekonomik açıdan zayıf olmakla birlikte kültürel ve toplumsal açıdan istikrarlı ve geleneksel bir karakter taşıdığını ortaya koymaktadır.

5.13. Habibü'n-Neccar Mahallesi

Habibü'n-Neccar Mahallesi, Antakya'nın hem dini hem de toplumsal açıdan en önemli merkezlerden biridir. Mahalledeki hâne dağılımı, *evsât* ve *ednâ* kategorilerinin dengeli bir biçimde bulunduğu, ayrıca sınırlı sayıda *alâ* kategorisinin de yer aldığı karma bir sosyo-ekonomik yapıya işaret eder. Mahalledeki nüfus yoğunluğunun yüksekliği, bölgenin tarihsel ve mekânsal konumuyla doğrudan ilişkilidir (BOA, MAD, 678:21-25).

Mahallenin merkeze yakınlığı ve Habibü'n-Neccar makamının burada bulunması, ulema, vakıf çalışanları ve dini statü sahiplerinin bu bölgeyi tercih etmesine yol açmıştır. Bu durum, mahalledeki toplumsal saygınlığın tarihsel olarak yüksek olmasını sağlamıştır. Mülkiyet yapıları incelendiğinde, hem bireysel hem de vakıf bağlantılı mülklerin varlığı dikkat çeker; kiracılık oranı oldukça düşüktür.

Habibü'n-Neccar, Antakya şehir yapısında saygın bir konuma sahip, farklı toplumsal kesimlerin bir arada bulunduğu merkezî bir yerleşim niteliği taşır.

5.14. Tut Mahallesi

Tut Mahallesi, Antakya'nın en geniş mahallelerinden biri olup toplam hâne sayısının fazlalığı, burayı şehir nüfusunun önemli bir bölümünü barındıran bir merkez hâline getirir. Mahallede *ednâ* kategorisinin yüksek oranı, alt tabakanın belirgin ağırlığını ortaya koymaktadır; bununla birlikte *evsât* kategorisinin varlığı mahallede sınırlı da olsa orta gelir gruplarının bulunduğunu gösterir (BOA, MAD, 678:26-30).

Tut Mahallesi'nin sosyo-ekonomik görünümü, özellikle çeşitli meslek gruplarının ve kalabalık reaya nüfusunun varlığıyla şekillenmiştir. Mahallede askeri zümreye ait hâneler az sayıdadır; mülkiyet yapısı ise büyük ölçüde yerleşik reaya ailelerine dayanır. Mahalle, nüfus büyüklüğü ve toplumsal çeşitliliği nedeniyle şehrin genel yapısını yansıtan geniş ölçekli bir reaya yerleşimi görünümü sunar.

5.15. Kantara (Paşa) Mahallesi

Kantara (Paşa) Mahallesi, Antakya'nın sosyo-ekonomik açıdan en dikkat çekici mahallelerinden biridir. Mahallede *alâ* ve *evsât* hânelerinin yüksek oranı, onu şehrin üst ve orta gelir gruplarının yoğunlaştığı bir yerleşim alanı hâline getirir. Mahalledeki askeri, ulema ve vakıf görevlilerinin varlığı, Kantara'nın hem mali hem de toplumsal konum bakımından öne çıktığını göstermektedir (BOA, MAD, 678:30-32).

Mahalle içinde kaydedilen kaysarlıklar, havşlar ve müşterek mülkiyet örnekleri, bu bölgenin ekonomik açıdan oldukça gelişmiş bir mülkiyet çeşitliliğine sahip olduğunu ortaya koyar. Ayrıca Kantara'da kiracı oranının görece düşük olması, üst ve orta tabaka ailelerinin uzun süreli yerleşim tercihleri ile uyumludur.

Genel olarak Kantara Mahallesi, Antakya şehir yapısında en belirgin sosyo-ekonomik ayrıcalık merkezlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

5.16. Şirince Mahallesi

Şirince Mahallesi, küçük ölçekli bir yerleşim olmakla birlikte sosyo-ekonomik açıdan oldukça sınırlı bir çeşitlilik sergiler. Mahallede hâkim olan *ednâ* kategorisi, buranın alt gelir grubunun yerleşim bölgesi olduğunu açık biçimde göstermektedir. *Evsât* kategorisindeki hâneler çok sınırlıdır; *alâ* kategorisinde ise hâne bulunmamaktadır (BOA, MAD, 678:33).

Mülkiyet yapılarında reaya ailelerinin baskınlığı, mahallede uzun süreli aile yapılarının varlığına işaret eder. Kiracı kaydının yokluğu, sosyo-ekonomik hareketliliğin son derece düşük olduğunu destekleyen bir başka göstergedir.

Şirince Mahallesi, Antakya'nın küçük ama belirgin biçimde düşük gelirli mahallelerden biri olarak şehir içindeki toplumsal farklılaşmayı yansıtır.

5.17. Sarı Mahmud Mahallesi

Sarı Mahmud Mahallesi, hâne sayısı bakımından orta büyüklükte olup, toplumsal bileşimi ağırlıklı olarak *ednâ* kategorisinden oluşur. Mahallede *evsât* hânelerin varlığı sınırlı olmakla birlikte, bu durum kısıtlı bir orta gelir grubu varlığına işaret eder. *Alâ* kategorisinin bulunmaması, gelir dağılımı bakımından homojen bir alt gelir yerleşimi görünümü yaratır (BOA, MAD, 678:34-35).

Mülkiyet yapıları çoğunlukla bireysel reaya mülkiyetine dayanır; kiracılık kaydının bulunmaması, mahallede yerleşikliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Sarı Mahmud Mahallesi, ekonomik açıdan zayıf olmakla birlikte sosyo-kültürel olarak istikrarlı, yerleşik reaya nüfusunun yoğun olduğu bir mahalle niteliği taşır.

5.18. Saha Mahallesi

Saha Mahallesi, Antakya'da özellikle *evsât* kategorisinin baskın olduğu az sayıdaki mahalleden biridir. Mahallede *evsât* oranının % 70'i aşması, Saha'yı belirgin bir orta gelir yerleşim bölgesi haline getirmektedir. Buna karşılık *ednâ* oranının düşüklüğü ve *alâ* kategorisinin sınırlı varlığı, Saha'nın sosyal yapısının dengeli fakat seçici olduğunu gösterir (BOA, MAD, 678:35-36).

Mahallenin mülkiyet düzeni, hem reaya hem de zaman zaman askerî sınıfla ilişkili hânelerin bulunduğu karma bir yapı ortaya koyar. Kiracı oranının kayda değer düzeyde yüksek olması, Saha'nın nüfus hareketliliği ve konut piyasası açısından diğer mahallelere göre daha dinamik bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Saha Mahallesi, Antakya şehir yapısında orta tabakanın mekânsal ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

5.19. Şenbek Mahallesi

Şenbek Mahallesi, Antakya'nın sosyo-ekonomik yapısı içinde dikkat çeken küçük ölçekli yerleşim birimlerinden biridir. Hâne sayısının az olması, mahalleyi nüfus bakımından sınırlı bir alan hâline getirir de, *alâ* ve *evsât* kategorilerinin yüksek oranı, Şenbek'i niteliksel açıdan öne çıkarır. Mahalledeki *alâ* hâneler, buranın zengin veya yüksek statülü ailelerin ikametgahı olduğunu gösterir; *evsât* kategorisi ise güçlü bir orta sınıf bileşenine işaret eder (BOA, MAD, 678:36-37).

Ednâ hânelerin sınırlı oluşu, Şenbek'i üst ve orta gelir grubunun yoğunlaştığı yüksek toplumsal konuma sahip bir yerleşim bölgesi hâline getirir. Mahallenin askerî zümreyle olan bağlantısı, şehirdeki idari ve askeri unsurlarla kurduğu tarihsel bağın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Mülkiyet ilişkilerinin büyük ölçüde bireysel ve istikrarlı olması, Şenbek'in düşük hareketlilik gösteren yerleşik bir toplumsal yapıya sahip olduğunu ortaya koyar.

5.20. Mukbil Mahallesi

Mukbil Mahallesi, toplam hâne sayısı düşük olmasına rağmen *alâ* kategorisindeki hânelerin yüksek oranıyla dikkat çeker. Bu durum, mahallenin ekonomik ve toplumsal açıdan seçkin bir nüfusu barındırdığını açıkça göstermektedir. *Evsât* hânelerin kayda değer sayıda olması, orta gelir gruplarının da mahallede belirgin bir yer tuttuğunu ortaya koyar (BOA, MAD, 678:37-38).

Ednâ kategorisinin sınırlı olmasına karşın tamamen yok olmaması, Mukbil'in yalnızca üst gelir grubuna ait bir yerleşim olmadığını, fakat ağırlıklı olarak yüksek statülü bir yerleşim alanı olduğunu gösterir. Kiracılığın hemen hemen hiç bulunmaması, mahalledeki nüfusun yerleşik, güçlü mülkiyet ilişkilerine sahip olduğunu destekler.

Mukbil Mahallesi, Antakya'nın mekânsal hiyerarşisinde üst tabakanın güçlü bir temsil alanı olarak değerlendirilir.

5.21. Cami-i Kebir Mahallesi

Cami-i Kebir, adından da anlaşılacağı üzere, Antakya'nın dini ve merkezi fonksiyonlarını yansıtan en önemli yerleşim alanlarından biridir. Mahallede *evsât* ve *ednâ* kategorilerinin dengeli bir şekilde dağılması, buranın sosyo-ekonomik açıdan karma bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Sınırlı sayıda *alâ* hâne bulunması, mahallenin yalnızca dini bir merkez değil, aynı zamanda belirli bir toplumsal konuma sahip ailelerin de ikamet ettiği bir alan olduğunu gösterir (BOA, MAD, 678:38-39).

Mahallede mülkiyet çeşitliliği, vakıf yapılarıyla ilişkili olması muhtemel konut türlerinin varlığı, mahalleyi sadece barınma alanı olmaktan çıkararak dini, idari ve sosyal bir merkez hâline getirir. Kiracılığın sınırlı olması ise, bölgenin yerleşik nüfus tarafından tercih edilen istikrarlı bir yerleşim alanı olduğunu gösterir.

Cami-i Kebir Mahallesi, Antakya'nın dini merkez-toplumsal karma yapı ekseninde şekillenen en önemli mahallelerinden biridir.

5.22. Kastel Mahallesi

Kastel Mahallesi, sosyo-ekonomik açıdan güçlü bir orta ve üst gelir yapısı sergileyen mahallelerden biridir. Evsât kategorisinin belirgin ağırlığı, Kastel'i orta gelir grubunun yoğunlaştığı bir yerleşim hâline getirirken; alâ hânelerin varlığı, mahallede seçkin bir nüfusun da bulunduğunu göstermektedir (BOA, MAD, 678:40-41).

Kaysarlık ve havş gibi özel mülkiyet türlerinin mahallede yer alması, Kastel'in gelişmiş mülkiyet ilişkilerine ve çeşitlilik arz eden ekonomik yapılara sahip olduğuna işaret eder. Askerî zümreye mensup hânelerin varlığı ise, mahalleyi dinî, idari ve askerî unsurlarla temas hâlinde olan bir yerleşim alanı konumuna taşır.

Kastel Mahallesi, Antakya'nın toplumsal yapısında orta-üst kesimin belirgin şekilde temsil edildiği önemli bir yerleşim bölgesidir.

5.23. Mahzen Mahallesi

Mahzen Mahallesi, 107 hâne ile Antakya'nın büyük mahallelerinden biridir. Sosyo-ekonomik dağılım bakımından mahalle nüfusunun büyük bölümünü *ednâ* hâneler oluşturur; bununla birlikte kayda değer oranda *evsât* hâne bulunması, mahalleyi alt ve orta gelir gruplarının bir arada yaşadığı çeşitli yapıya sahip bir yerleşim alanı hâline getirir (BOA, MAD, 678:41-44).

Mahallede askerî zümreye, seyyidlere ve dinî görevlilere ait hânelerin bulunması, Mahzen'in tarihsel olarak yüksek toplumsal konumla ilişkili unsurlarla temas hâlinde olan bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Ayrıca mahallede bulunan kaysarlık ve havş gibi geniş ölçekli mesken türleri,

Mahzen'in ekonomik açıdan çeşitlilik barındıran bir mahalle olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak Mahzen Mahallesi, hem nüfus büyüklüğü hem de sosyal bileşimi itibarıyla, Antakya'nın karma, fonksiyonel ve çok yönlü mahallerinden biridir.

5.24. Günlük (Rimat) Mahallesi

Günlük (Rimat) Mahallesi, toplam 32 hâne ile küçük ölçekli yerleşimlerden biri olup belirgin bir alt gelir yapısına sahiptir. Mahalledeki *ednâ* hânesi oranı oldukça yüksektir; *evsât* kategorisi çok sınırlıdır ve *alâ* kategorisi bulunmamaktadır. Bu durum, Günlük'ü geçimini bedensel emeğe dayalı işlerden sağlayan, düşük gelirli reaya nüfusunun merkezi hâline getirir (BOA, MAD, 678:44-45).

Mahallede müşterek mülkiyetin bulunması, aileler arasında ortak mülkiyet ilişkilerinin yaygın olabileceğini gösterir. Ayrıca Antakya Kethüdasının câbisi olan Hamza Ağa'nın mahallede birden fazla mülkünün bulunması, Günlük'ün hem düşük gelirli bir yerleşim alanı hem de belirli derecede üst otoriteye bağlı mülkiyet ilişkilerinin görüldüğü bir mahalle olduğunu ortaya koyar.

Günlük (Rimat) Mahallesi, Antakya şehir yapısı içinde düşük gelirli, yerel ekonomik ilişkilerin belirlediği küçük ölçekli bir yerleşim niteliği taşır.

6. MAHALLE ÖLÇEĞİNDE MERKEZ-ÇEVRE AYRIMI

Mahallelerin hâne büyüklükleri ve sosyo-ekonomik bileşimleri, Antakya'da merkez ile çevre arasında belirgin bir mekânsal ayrışmanın varlığına işaret etmektedir. Bu ayrışma, büyük ve kalabalık mahallelerin nüfus yoğunluğu ve toplumsal çeşitlilik bakımından merkezî bir konum üstlendiğini; küçük ölçekli mahallelerin ise daha seçici ve sınırlı yerleşim alanları olarak şekillendiğini göstermektedir.

Hâne sayıları esas alındığında, Antakya'nın en büyük mahalleleri *Tut*, *Habibü'n-Neccar*, *Sofular*, *Mahzen*, *Tabi-i Sofular* ve *Dört Ayak* olarak öne çıkmaktadır. Bu mahalleler, şehir nüfusunun önemli bir bölümünü barındıran, mekânsal ve demografik bakımdan merkezî yerleşim alanlarıdır (bk. Tablo 1).

Bu gruba dâhil mahalleler arasında sosyo-ekonomik yapı bakımından belirgin farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin Tut Mahallesi, yaklaşık % 75

oranındaki *ednâ* ve % 22 civarındaki *evsât* hâneleriyle, yüksek nüfuslu ancak ağırlıklı olarak alt gelir gruplarının yoğunlaştığı bir merkez görünümü sergilemektedir. Buna karşılık Habibü'n-Neccar Mahallesi'nde alâ ve *evsât* hânelerin oranının şehir ortalamasının üzerinde olması, mahallenin dinî merkez niteliğiyle birleşerek, farklı statü gruplarını bir arada barındıran kalabalık ve toplumsal açıdan seçkin bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Mahzen Mahallesi ise yaklaşık % 69 *ednâ* ve % 25 *evsât* oranlarıyla, alt ve orta gelir gruplarının birlikte bulunduğu karma bir sosyo-ekonomik yapıya sahiptir.

Buna karşılık *Sekâkin*, *Saha*, *Mukbil*, *Şirince* ve *Debbûs* ile *Günlük* (*Rimat*) mahalleleri, şehirdeki en küçük ölçekli yerleşimlerdir. Ancak bu mahallelerin bazıları, sınırlı hâne sayılarına rağmen dikkat çekici bir sosyo-ekonomik özellik sergilemektedir. Özellikle *Sekâkin* ve *Saha* mahallelerinde alâ ve *evsât* hânelerin yüksek oranlara ulaşması, bu alanların nüfus bakımından küçük olmakla birlikte, üst ve orta gelir gruplarının yoğunlaştığı seçici yerleşim alanları olarak değerlendirilebileceğini düşündürmektedir.

7. MAHALLE BAZLI SOSYO-EKONOMİK KARŞILAŞTIRMA

7.1. Alâ Oranı Yüksek Mahalleler: Üst Statü Odakları

Antakya'daki mahalleler arasında alâ hânelerin oranı bakımından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. *Sekâkin*, *Şenbek*, *Mukbil*, *Kastel* ve *Cami-i Kebir* mahallelerinde alâ ve *evsât* hânelerin yoğunluğu, bu yerleşimleri şehir içinde üst statü gruplarının toplandığı alanlar hâline getirmektedir. Bu duruma örnek olarak *Sekâkin* Mahallesi'nde alâ oranının % 26,7'ye, *Şenbek* Mahallesi'nde % 23,7'ye ve *Kastel* Mahallesi'nde % 14'e ulaşması gösterilebilir.

Bu oranlar, şehir genelindeki alâ ortalamasının (%5,2) yaklaşık dört ila beş katına karşılık gelmektedir. Bu durum, söz konusu mahallelerin yalnızca ekonomik bakımdan güçlü hânelerin değil; askerî zümre, ulemâ, vakıf görevlileri ve yüksek gelirli reaya kesimlerinin yoğunlaştığı alanlar olduğunu da göstermektedir. Ayrıca bu mahallelerin ana ticaret güzergâhlarına, çarşı ve pazarlara, dinî ve ilmî kurumlara ile kentin başlıca idarî görevlilerine mekânsal olarak yakın konumlanması, Antakya'daki toplumsal ve yönetsel odakların bu bölgelerde toplandığını ortaya koymaktadır.

Alâ hânelerin statü gruplarına göre dağılımı, bu eğilimi nicel olarak da açık biçimde ortaya koymaktadır (bk. Grafik 1). Toplam 84 alâ hânedan 45'i

askerî sınıfa ait olup bu grup alâ kategorisinin yaklaşık % 54'ünü oluşturmaktadır. Reayaya mensup 30 alâ hâne ise % 36 civarında bir paya karşılık gelmekte; bu durum, alâ statüsünün reaya içinde daha sınırlı bir kesim tarafından temsil edildiğini göstermektedir. Kaysarlık (7 hâne, % 8) ve havş (2 hâne, % 2) gibi ayrıcalıklı mülkiyet türleri ise alâ kategorisi içinde küçük fakat dikkat çekici bir yer tutmaktadır. Genel olarak bu dağılım, alâ statüsünün ağırlıklı biçimde askerî zümre ve ayrıcalıklı mülkiyet yapılarıyla örtüştüğünü ortaya koymaktadır.

7.2. Evsât Yoğun Mahalleler: Orta Tabaka Yerleşimleri

Saha, Kantara (Paşa) ve Havâre gibi mahallelerde evsât hânelerin baskınlığı, bu yerleşimleri Antakya'nın belirgin bir orta gelirli mahalle kuşağı hâline getirmektedir. Özellikle Saha Mahallesi'nde hânelerin % 76'sının evsât, % 20'sinin ednâ kategorisinde yer alması, burayı açık biçimde bir orta tabaka yerleşimi olarak tanımlamaya imkân vermektedir. Benzer biçimde Kantara (Paşa) Mahallesi'nde evsât oranı yaklaşık % 53,7, ednâ oranı ise % 37,8 düzeyindedir.

Bu mahallelerde küçük ve orta ölçekli esnaf ve zanaatkârlar, sınırlı sermayeye sahip tüccarlar ile mülk sahibi reaya aileleri yoğunlaşmaktadır. Evsât hânelerin statü dağılımı da bu sosyo-ekonomik bileşimi desteklemektedir: toplam 401 evsât hânenin 294'ü reayaya, 93'ü askerî zümreye ait olup, geri kalan kısmı havş ve kaysarlık niteliğindedir.

Ortaya çıkan tablo, evsât kategorisinin ekonomik açıdan daha sağlam reaya kesimleri ile askerî zümrenin alt ve orta kademelerinde yer alan gruplar için orta gelir düzeyini temsil eden bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda orta tabaka mahalleleri, üst gelir mahalleleriyle ekonomik ilişkiler kuran; alt gelir mahallelerine ise istihdam ve hizmet sağlayan şehir içi geçiş alanları olarak değerlendirilebilir.

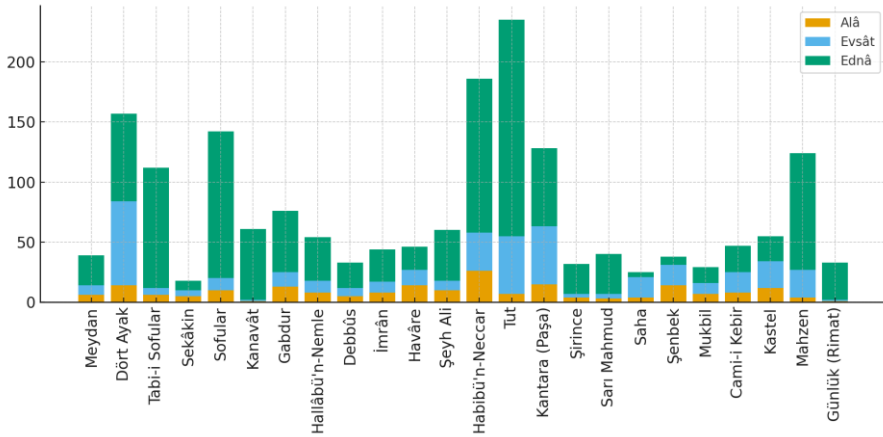
7.3. Ednâ Baskın Mahalleler: Kentsel Yoksulluk Kuşağı

Kanavât, Sofular, Tabi-i Sofular, Şirince, Sarı Mahmud, Günlük (Rimat) ve Gabdur gibi mahallelerde ednâ hânelerin oranının % 90'ın üzerinde çıkması, Antakya'da belirgin bir kentsel alt gelir kuşağının varlığına işaret etmektedir. Bu durum özellikle Kanavât'ta hânelerin % 98,3'ünün, Tabi-i Sofular'da %

94,2'sinin ve Sofular'da % 91'inin ednâ kategorisinde yer almasıyla somutlaşmaktadır.

Söz konusu mahalleler, hâne ölçeğinde düşük gelir düzeyi ve sınırlı üretim kapasitesi, mülkiyetin yokluğu ya da çok küçük ölçekli olması, gündelik, mevsimlik veya vasıfsız işlere dayalı kırılgan geçim biçimleri ve son derece sınırlı sosyal hareketlilik gibi ortak özellikler taşımaktadır. Mekânsal açıdan bakıldığında, bu mahallelerin çoğunun şehir dokusunun dış kesimlerinde veya merkezle zayıf mekânsal ilişkiye sahip alanlarda yer alması, Antakya'da merkez-çevre temelli sosyo-ekonomik eşitsizliğin belirginliğini ortaya koymaktadır.

Ednâ hânelerin statü dağılımı da bu tabloyu desteklemektedir. Toplam 1120 ednâ hânenin 1005'inin reayaya, 112'sinin askerî zümreye ait olması; havş ve kaysarlık türlerinin ise oldukça sınırlı kalması, ednâ kategorisinin büyük ölçüde reaya kitlesini temsil ettiğini göstermektedir. Bu dağılım, Antakya'daki alt gelir grubunun esasen reaya nüfusu üzerinden şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Grafik 1: Mahalleler Bazında Antakya'da Statü Dağılımı

8. MÜLKİYET, MESKEN VE KİRACILIK

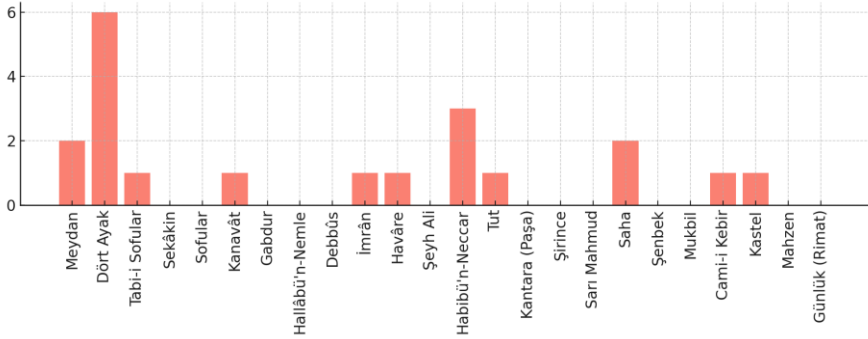
8.1. Ev Sahipliği-Kiracılık Dengesi

Defterde yer alan “sâkin-i hod” (ev sahibi) ve “ecir” (kiracı) kayıtları, mülkiyet yapıları ile toplumsal örgütlenme arasındaki ilişkiyi çözümlemek açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Verilere göre hânelerin 564'ü (%35,1)

ev sahibi olarak, 19'u (%1,2) ise kiracı olarak kaydedilmiştir (bk. Grafik 2). Buna karşılık 1022 hâne (%63,7) için herhangi bir mülkiyet durumu belirtilmemiştir.

Bu dağılım, açık biçimde ev sahibi olarak kaydedilen hânelerin kiracılara kıyasla çok daha yaygın olduğunu göstermekte ve 17. yüzyıl Antakya'sında mülk sahibi olarak ikâmet etmenin kirada oturmaya göre baskın bir yerleşim pratiği olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, mülkiyet durumunun belirtilmediği hânelerin yüksek oranı, söz konusu verilerin asgari düzeyleri yansıttığını ve sonuçların temkinli biçimde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Veriler, Antakya'da hânelerin büyük çoğunluğunun ev sahibi olduğunu, kiracıların ise oldukça sınırlı bir kesimi oluşturduğunu göstermektedir. Kiracı oranının özellikle *Meydan*, *Dört Ayak* ve *Saha* mahallelerinde nispeten yüksek olması (yaklaşık % 5-8 arası), bu bölgelerde konut hareketliliğinin ve kiralık konut arzının daha canlı olduğuna işaret eder. Buna karşılık Kanavât, Sofular, Tabi-i Sofular, Gabdur ve Habibü'n-Neccar gibi mahallelerde kiracı kaydının yok denecek kadar az olması, bu alanlarda yerleşik, aile temelli ve mülk sahibi bir nüfus yapısının baskın olduğunu göstermektedir.

Grafik 2: Antakya'da Kiracı Hâne Dağılımı

8.2. Mesken Türleri: Beyt, Havş, Kaysarlık

Defterde yer alan beyt, havş ve kaysarlık gibi mesken kategorileri, yalnızca konut tipolojisini değil, aynı zamanda üretim, ticaret ve barınma ilişkilerini de yansıtır. Kaysarlıklar, çoğu zaman çok odalı, ticari veya yarı ticari birimler; havşlar ise kulübeli, çok haneli, daha yoğun ve mütevazı yerleşim

alanlarıdır. Bu mesken türlerinin alâ-evsât-ednâ tasnifiyle kesişmesi, Antakya'da mali statü ile kentsel mekânın nasıl birbirini tamamladığını göstermektedir.

9. HÂNE TASNİFİ VE TOPLUMSAL HİYERARŞİ

9.1. Reaya-Askerî Ayrımı

MAD 678 numaralı defterde yer alan veriler, alâ-evsât-ednâ tasnifinin yalnızca mali kapasiteyi değil, aynı zamanda toplumsal statüyü de yansıttığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Reaya ve askerî zümreye ait hânelerin dağılımı karşılaştırıldığında bu ilişki daha belirgin hâle gelmektedir. Reaya hânelerinde alâ oranı % 2,3 düzeyinde kalırken, askerî hânelerde bu oran % 18'e ulaşmakta; böylece askerî zümredeki alâ hânelerin reayaya kıyasla yaklaşık sekiz kat daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Benzer bir ayrışma ednâ kategorisinde de gözlenmektedir. Reaya hânelerinin % 75'i ednâ statüsünde yer alırken, askerî hânelerde ednâ oranı % 44'e düşmektedir. Bu dağılım, askerî zümrenin mali ve toplumsal açıdan daha avantajlı bir konumda bulunduğunu; buna karşılık ednâ statüsünün ağırlıklı olarak reaya nüfus içinde yoğunlaştığını göstermektedir.

Askerî hânelerde ednâ oranının reayaya göre belirgin derecede düşük olması, askerî zümrenin ekonomik bakımdan avantajlı ve korunaklı bir pozisyonda bulunduğunu göstermektedir. Bu rakamlar, alâ-evsât-ednâ sisteminin gerçekte reaya-askerî ayrımını mali düzlemde yeniden üreten bir mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır. Reaya çoğunlukla ednâ ve evsât kategorilerinde yoğunlaşırken, askerî zümre daha yüksek oranda alâ sınıfında temsil edilmektedir.

9.2. Statü, Mülkiyet ve Mesken

Reaya-askerî ayrımının hâne tasnifine yansımaları, yalnızca mali kategorilerle sınırlı kalmamış; mesken türleri (tek ev, havş, kaysarlık), mülkiyet biçimleri (mülk, vakıf, müşterek) ve mahalle içindeki toplumsal konum üzerinde de doğrudan etkili olmuştur. Askerî zümre, çoğu durumda mülk sahibi olan, vakıf gelirlerinden yararlanan ve devlet erkânıyla yakın ilişki içinde bulunan; hâne başına düşen üretim kapasitesi görece daha yüksek bir grubu temsil etmektedir. Askerî hânelerde alâ oranlarının yüksek seyretmesi, bu yapısal avantajların mali sınıflandırmaya yansımalarının bir sonucudur.

Buna karşılık reaya hâneleri, özellikle şehrin dış kesimlerinde yer alan mahallelerde, sınırlı mülkiyet olanakları, düzensiz gelir kaynakları ve yüksek ekonomik kırılganlıkla karakterize edilmektedir. Bu koşullar, reaya nüfusunun ednâ kategorisinde yoğunlaşmasını açıklayan temel etkenler arasında yer almakta; böylece toplumsal konum ile mali tasnif arasındaki ilişki açık biçimde görünür hâle gelmektedir.

SONUÇ

MAD 678 numaralı avârız-hâne defteri temelinde yürütülen bu inceleme, 17. yüzyıl sonu Antakya'sında alâ-evsât-ednâ tasnifinin yalnızca vergiye esas bir mali derecelendirme olmadığını; aynı zamanda toplumsal konum, mülkiyet ilişkileri ve mahalle temelli kentsel örgütlenme ile yakından bağlantılı bir gösterge olarak işlediğini ortaya koymuştur. Defterin 1679/1089 tarihli ana kaydı ile 1698/1110'a kadar uzanan tashihleri bir arada içermesi, Antakya'nın yaklaşık yirmi yıllık bir zaman aralığında mali ve sosyal görünümünü izlemeye imkân tanımış; böylece şehir toplumundaki yapısal eğilimler daha net biçimde görünür hâle gelmiştir.

Antakya'da 1605 hâne üzerinden yapılan nicel çözümleme, şehir genelinde ednâ hânelerin belirgin ağırlığını (% 69,8), evsât hânelerin kayda değer bir orta dilimi (% 25) ve alâ hânelerin ise sınırlı bir üst kesimi (% 5,2) temsil ettiğini göstermektedir. Bu dağılım, Antakya toplumunun geniş bir alt gelir kitlesi üzerine kurulu olduğunu, buna eşlik eden güçlü bir orta tabaka kuşağının bulunduğunu ve üst gelir grubunun ise nicelik bakımından dar bir kesimle sınırlı kaldığını düşündürmektedir. Bu çerçevede mali tasnif, şehirdeki sosyo-ekonomik farklılaşmayı sayısal olarak görünür kılan temel bir analitik araç işlevi görmektedir.

Reaya-askerî ayrımı, mali sınıflandırmanın toplumsal hiyerarşiyle nasıl kesiştiğini en açık biçimde ortaya koyan bulgulardan biridir. Askerî hânelerde alâ oranının reayaya kıyasla belirgin biçimde yüksek olması (% 18'e karşı % 2,3) ve reaya içinde ednâ yoğunluğunun daha baskın bir görünüm sergilemesi (% 75'e karşı % 44), mali kategorilerin statü farklarını yansıttığını göstermektedir. Bu sonuç, vergiden muafiyet, kamu görevleriyle temas, mülkiyet birikimi ve gelir kaynaklarına erişim gibi yapısal avantajların askerî zümre (vergidan muaf kesim) lehine işlediğini; buna karşılık reaya nüfusunun daha kırılgan gelir düzenleri ve sınırlı mülkiyet imkânları nedeniyle alt mali

kategorilerde yoğunlaştığını düşündürmektedir. Dolayısıyla alâ-evsât-ednâ sistemi, şehir toplumsal düzeninin mali düzlemde izlenebilir bir izdüşümü niteliğindedir.

Mahalle düzeyindeki bulgular, Antakya’da merkez-çevre doğrultusunda belirgin bir mekânsal ayrışmaya işaret etmektedir. Tut, Habîbü’n-Neccar, Sofular, Mahzen, Tabi-i Sofular ve Dört Ayak gibi büyük mahalleler nüfus yoğunluğu ve toplumsal çeşitlilik bakımından “merkezi” bir karakter sergilerken; Sekâkin, Saha, Mukbil, Şirince, Debbûs ve Günlük gibi küçük ölçekli mahalleler daha seçici ve sınırlı yerleşim alanları olarak görünmektedir. Alâ oranı yüksek mahallelerin ticari-dinî odaklara ve idarî/dinî kurumlara yakınlığı, üst statü gruplarının şehir içinde belirli mekânsal kümelenmeler oluşturduğunu; buna karşılık ednâ yoğun mahallelerin şehir dokusunun dış kesimlerinde yoğunlaşması, düşük gelirli alanların mekânsal olarak belirginleştiğini göstermektedir. Bu tablo, Antakya’da mali statü ile mekân arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu ve mahallelerin yalnızca fiziksel yerleşim birimleri değil, aynı zamanda toplumsal konumun üretildiği ve yeniden dağıtıldığı birimler olduğunu ortaya koymaktadır.

Mülkiyet ve yerleşim pratikleri açısından “sâkin-i hod” ve “ecir” kayıtları, ev sahipliğinin kiracılığa göre açık biçimde yaygın olduğuna işaret etmektedir. Ancak mülkiyet durumunun büyük ölçüde belirtilmemiş olması, ev sahipliği-kiracılık verilerinin temkinli yorumlanmasını gerektirir. Buna rağmen kiracılığın özellikle belirli mahallelerde (Meydan, Dört Ayak, Saha) daha görünür olması, bu alanlarda konut hareketliliğinin ve yerleşim dolaşımının daha yüksek olabileceğini düşündürmektedir. Mesken türleri (beyt (ev), havş, kaysarlık) ile mali tasnifin kesişimi ise, barınma biçimlerinin aynı zamanda üretim-ticaret ilişkileri ve toplumsal konumla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Antakya, büyük kentler ölçeğinde olmasa da, üst statü gruplarının yoğunlaştığı mahallelerin varlığı, evsât ağırlıklı bir orta gelir kuşağı ve şehir dokusunun dış kesimlerinde belirginleşen düşük gelirli alanlarıyla klasik Osmanlı şehir tipolojisinin temel özelliklerini yansıtan güçlü bir taşra örneğidir. MAD 678 defteri üzerinden yapılan bu çalışma, mali sınıflandırma mekanizmasının şehir toplumunu yalnızca vergisel bir düzlemde değil; statü, mülkiyet ve mekân ilişkileri içinde de okunabilir kıldığını göstermiştir. Böylece

alâ-evsât-ednâ tasnifi, Antakya'nın sosyal ve mekânsal hiyerarşisini anlamada merkezi bir anahtar kavram olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

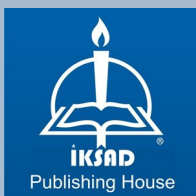
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter(MAD), Nr, 678.

Barkan, Ömer Lütfi (1979).“Avârız" *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul, ss. 13-19

Çakar, Enver (2024).“17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, *Belleten*, C. 68, S. 252, Ankara.

İnalcık, Halil (2003). *Osmanlı imparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları.

Sahillioğlu, Halil (1991). “Avârız”, *DİA*, C. 4, İstanbul, ss. 108-109.

ISBN: 978-625-378-510-9